

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- VENYEGYIKT JEROFEJEV: Örömhír (*próza*) 1213
HETÉNYI ZSUZSA: Ellenállás és esendőség (*Venyegyikt Jerofejev Örömhíre*) 1222
FENYVESI OTTÓ verse 1223
WIRTH IMRE versei 1228
TATÁR SÁNDOR versei 1231
GYUKICS GÁBOR versei 1232
SZALAY ZOLTÁN: Faustus kisöccse (*regényrészlet*) 1234
BAKOS GYÖNGYI: Apám háta (*novella*) 1238

*

- LENGYEL ANDRÁS: Az értekező József Attiláról (*tanulmány*) 1242
LŐCSEI PÉTER: Bekezdések a *Tűzkút* regényéből (I. rész) (*tanulmány*) 1259

*

- BAJKAY ÉVA: A képtáralapító Hárs Éva (I. rész) 1269
CSENKEY ÉVA: Hárs Éva és a Zsolnay-örökség 1283
AKNAI TAMÁS: Emlékeim Hárs Éváról 1289

25 éves az Apokalipsa folyóirat

- Kortárs szlovén líra (VESNA LIPONIK, HELENA ZEMLJIČ, TADEJA LOGAR, PETRA SKUŠEK, SARA FABJAN, MAJA MILOŠEVIČ, JULIJA OVSEC, KLEMEN URŠNIK, TOM VEBER, NIKA PRUSNIK KARDUM, BINE DEBELJAK, URŠKA KRAMBERGER, SERGEJ HARLAMOV, JURE BERNIK, MUANIS SINANOVIČ versei) 1294
JURIJ HUDOLIN: Ősszel (*novella*) 1313
ANDREJ LUPINC: Egy nő a diaszpórából (*novella*) 1321
PRIMOŽ REPAR: A kapcsolatok új ökonómiája Kierkegaard *A szeretet cselekedetei* című műve alapján (*tanulmány*) 1334
JANKO ROŽIČ: Søren Kierkegaard és Edvard Kocbek (*tanulmány*) 1346

*

- FORGÁCH ANDRÁS: A melankólia Vergiliusa (*Földényi F. László: A melankólia dicsérete*) 1354

2018

NOVEMBER

JELENKOR

LXI. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszböjtékben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Dél Takarékszövetkezet 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

JELENKOR 60. Folyóiratunk Pécssett október 17-én gálával ünnepelte fennállásának 60. évfordulóját a Pécsi Nemzeti Színház kamaratermében. Az esten felolvasott *Bertók László, Garaczi László, Kiss Tibor Noé, Kukorelly Endre, Meliorisz Béla, Méhes Károly, Tolnai Ottó és Tompa Andrea*. A pécsi irodalmi hagyományt és benne a *Jelenkor* szerepét Nagy Imre méltatta, a folyóiratról Ágoston Zoltán, Csordás Gábor, Csuha István és Nagy Boglárka beszélgetett. Az est házigazdája Bősze Ádám volt, közreműködtek a Pannon Filharmonikusok zenészei, valamint *Bacsó Tünde, Frank Ildikó Eszter, Köles Ferenc és Rázga Miklós* színművészek. – Október 6-án a Reggeli kávézóban Ágoston Zoltán, Havasréti József és Takáts József elevenítették fel a lap történetét, *Keresztesi József Kiss Tibor Noé és Mohácsi Balázs* olvasott fel írásaiból. – A *Jelenkor* történetét bemutató fotókiállítás nyílt október 24-én a Reménység Kulturális Egyesület kiállítóterében, a Király u. 9-ben. A kiállítást Ágoston Zoltán nyitotta meg.

*

A TABOOK irodalmi fesztiválon a folyóiratok helyzetéről rendezett kerekasztal-beszélgetésen a *Jelenkort* Göröf Balázs és Kiss Tibor Noé képviselte szeptember 29-én a csehországi Tábor városában.

THOMAS BERNHARD *Claus Peymann vesz magának egy nadrágot, és eljön velem ebédelni* című dramolettjéből rendezett színi felolvasást a Lenau Egyesület a Trafik étteremben október 2-án. A darabot Frank Ildikó Eszter rendezte, a művet *id. Bagossy László és László Csaba* olvasta fel. Az előadást követően Weiss Jánossal Ágoston Zoltán beszélgetett.

*

KÖTŐSZAVAK. A magyar és román nyelven megjelent antológia bemutatóján a kötet pécsi kötődésű szerzői közül Ágoston Zoltán, Kiss Tibor Noé, Mohácsi Balázs vett részt Gyulán a Mogyoróssy János Városi Könyvtárban október 8-án.

*

KRUSOVSZKY DÉNES *Akik már nem leszünk sosem* című regényét október 9-én mutatták be a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel Mohácsi Balázs beszélgetett.

*

REPTÉRI NYÚL. Horváth Csaba Tóth Krisztinával készült beszélgetőkönyvét október 11-én mutatták be a Művészetek és Irodalom Házában. Tóth Krisztinát Ágoston Zoltán kérdezte.

*

RÍTUS. Áfra János verseskötetét október 15-én mutatták be a pécsi Tudásközpontban, a szerzővel Göröf Balázs beszélgetett.

Szerzőink

Venyegyik Jerofejev (1938–1990) – orosz író.

Manchin Júlia – üzleti intelligencia elemző, Budapesten és a horvátországi Cresen él.

Hetényi Zsuzsa – irodalomtörténész, műfordító, az ELTE professzora, Budapesten él.

Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.

Wirth Imre (1964) – a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Gyukics Gábor (1958) – költő, Csepelen él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Vajkán és Dunaszerdahelyen él.

Bakos Gyöngyi (1985) – író, Budapesten él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.

Bajkay Éva (1943) – művészettörténész, Budapesten él.

Csenkey Éva (1944) – művészettörténész, Budapesten él.

Aknai Tamás (1945) – művészettörténész, tanár, Pécssett él.

Lanczok Gábor (1981) – költő, író, műfordító, Balatonhenyén él.

Orcsik Roland (1975) – költő, műfordító, a *Tiszatáj* szerkesztője, Szegeden él.

Gállos Orsolya (1946) – műfordító, Pécsváradon él.

Getto Katalin (1963) – építészeti kritikus, esztéta, fordító, Pécssett él.

Bartha Judit (1971) – esztéta, Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a *Jelenkor* Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Fenyő Dániel (1996) – a PTE BTK magyar-történelem szakos hallgatója, Pécssett él.

Luchmann Zsuzsanna (1956) – tanár, Kiskunfélegyházán él.

Perecz László (1959) – filozófiatörténész, Budapesten él.

HELYREIGAZÍTÁS

Az októberi számunk 1195. oldalán közreadott fényképen nem Pál József, hanem Kende Sándor látható. Olvasóink szíves elnézését kérjük.

FENYŐ DÁNIEL: Köldöknéző-gyakorlatok (Nyerges Gábor Ádám: Berendezkedés [versek 2014–2017]) 1359

LUCHMANN ZSUZSANNA: Írni tovább az egyetlen könyvet (Visky András: Nevezd csak szeretetnek) 1363

PERECZ LÁSZLÓ: A kanonizálástól a kriminalizálásig (Weiss János: Lukács György és tanítványai. Forradalom – apológia – kritika – üldözés) 1369

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Filter Kultúrkávéház, Színház tér 2.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, VI., Andrássy út
45. – Magvető Café, 1074 Budapest, Dohány
u.13. – Líra Zrt. Rózsavölgyi Zeneműbolt, 1052,
Budapest, Szervita tér 5.

A LIBRI alábbi budapesti és vidéki könyvesbolt-
jaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Örömhír

(1960–1962, befejezetlen)

(*Благая весть*)

1. fejezet

És lőn reggel – hallgassátok, hallgassátok! – És lőn reggel, és lőn este, villogott az ég, a déli szél meggörnyesztette a tamarinduszokat, s reszketett a kolhozrozs a naplemente sugaraiban.

Értelmem siketült, szívem szegényedett, nem jutottam lélegzethez, mellemet ezer előérzet szorongatta, és először pillantottam föl az égre.

Én, aki soha nem néztem az égre. És abban az órában – beteljesült! A nyugtalan csillagok vergődésén keresztül a szférák búskomor zenéjébe a szeráfok rekedt kórusa tört be, és az idők kárpitja hullámozott az örült gyötrődéstől, és kettéhasadt.

És a villámlás üvöltése megsiketített és az útszéli árokba vetett, és valaki a fejem felett fulladozott a nevetéstől és a hajamat cibálta, és azt mondta:

„Mit csinálsz, Te, Testvérem, ezen a világon?”

És én felemeltem a fejemet, másnapos vodkaszagot lehelve a térbe, és nem láttam mást, csak a sötétséget,

és hideg sár csorgott be az ingem alá, és lőn reggel, és lőn ismét este, és fények villogtak, és tekintetemben értetlenséggel vegyes félelem tükröződött.

És fülem égnék állt, és lélegzetem akadozott.

És testetlen szomszédom azt mondta nekem:

„Hallgass az Én szavamra – most, elnémultak közt a legfényesebb, jól számítottad ki a határidőket?

Egyike vagyok azoknak, akik ott voltak Vele és Veled a végső óráig – emlékszel?

Balga Jehova – semmit sem feledtünk, akarsz-e velem jönni – most?”

Így szólt az, akire figyelmezttem, és aki nem akart láthatóvá válni.

És válaszoltam neki:

„Akárki is légy, szavaid szívemre nehezednek, de isteni mondatszerkezeted nem egészen világos.”

És Ő elnevette magát, és így szólt hozzám:

„Majd eljön az idő, amikor megérted – attól fogva, hogy csillagunk újból feljövőben van és megrémült Teremtőnk titkos besúgóok rendszerét vezette be szféráinkban, egyetlen gondolkodó hülye se akar érthető lenni a határokon belül,

amelyeket Az állított fel, akinek szelleme a villám súlyával szállt Rád, hogy hírül adja megjelenésem;

és íme – mielőtt eloszlik a sötétség, és Te visszatérsz abba a világba, ahová most nem tartozol –, szíved százharmincszor szorul össze a félelemtől és a titokzatos beszédektől, és meglátod a vidéket, ahol Lucifer hadának lelkei gyötrődnek, és megismered az ezer mélységnél is kísértőbb három próba erejét, és akkor Annak értelme, kinek irgalma rejtve van, megvilágosítja tudatlanságtól felpuffadt fejedet – akarsz-e velem jönni?”

És beszélt, és engem szórakoztatott ügyes deklamálása, és minden hangot elnémított bennem a csoda édes igénye,

és a köd feneketlené lett, és könnyörögtem neki, hogy nevezze meg magát, és ő nem akarta,

és a fülembé sugdosott, és esővel öntözött, csiklandozott, és nevetett és elvitt bégető nevetése szárnyain,

és ahogy vitt, határait kitágította, és az áthatolhatatlan allegóriák sötétjével vont be elmém, és a láthatárok mind egy gyűrűbe tekeredtek össze,

és felfordult az égbolt, és ujjongó testeink, megszabadulva a kiterjedések terhétől, feloldódtak benne,

és félőrült szelek sivítottak, és dübörögve suhantak az évezredek az éteri síkságok egyik végétől a másikig.

És kitérültek a Poklok kapui.

2. fejezet

„Ne félj felnyitni szemedet – mondta a szellem, akivel eggyé váltunk a repülés kimerítő gyönyöreiben,

Ne félj felnyitni a szemedet, Megfáradt Testvérem. Íme, átléptük a határt, amely elválasztja a magas szférákat a vezeklésre és örök kínokra kárhoztatottak földjétől.”

És már várt engem az első kísértés, és a szemem engedelmesen felnyílt, és elszabadult tekintetem a komor szorosok közt bolyongott,

és a füstölő fáklyák ólmos pislákolással világították meg a szirteket, és minden egyes bukott angyal sápadt arcára százharminc ibolyaszín fényfoltot vetettek.

„Hallgasd, hallgasd! – súgta nekem az árnyékban rejtőzködő szellem –,

Hallgasd siratójukat, Én Megfáradt Fivérem,

íme, átléptük a határt, amelyen túl csak a tuskók tudnak mosolyogni.

Ne félj kilátástalan bánatuk harmóniáját megtörni – az ébresztette fel lázadó Atyjuk minden bizakodását, hogy Te kiválasztottá lettél.

A Te eljöveteled szorosabbra fűzi kötelékeiteket.”

És beléptem birodalmukba, megrezzentve az ősrégi pislákoló fényeket,

és ezer lámpás lángja nyugtalan lobogásba kezdett, és a Sátán szárnyatlan gyermekeinek sokasága riadt fel kőnyoszolyájáról, felém fordították tekintetüket, és lerázták halhatatlan fülükéről a port,

És velem együtt megdermedtek a Poklok Urának parancsoló és alkoholtól kiégett hangjára:

„Korábban, –
Korábban, mielőtt még az Örökkévaló lett volna,
Én valék. A létezés értelmetlen és zabolátlan ősalapjain Én uralkodtam egy-
magam, és az Atya szelleme nem mondott ellent az Én hatalmamnak:
semmilyen kezdetnek nem volt még kezdete, és az Én hatalmam alá tartozó
angyalok légiói még nem sóvárogtak a fényre,
és megleégedtek azzal, hogy az őselemekkel játszanak.
Megjelent Ő – Az, akit Mindenhatónak hívnak –, az elemek első kombináció-
jával, lefektetve a Rend és Harmónia kezdeteit;
és e két elvre alapozta a teremtés csüggedt aktusait, és elválasztotta a világos-
ságot a sötétségtől, és megjelentek a Föld és az égítetek az égboltozaton:
és a szárnyasok csődülete alávetette magát az Ő világegyetemében uralkodó
fegyelem olcsó bábjának.
De aki hú maradt hozzám, az mind migrént kapott és okádni kezdett az Ő
ostoba magasztosságától”.

Így beszélt a Sátán.
„És én elmentem,
És én elmentem számkivetve, és ütött az óra – Nékem már a könyökömön jött
ki majomgrándozásainak ütemes anapesztusa,
És Az, akinek a kedvéért Te elhagytad a Földet, megadta az első jelet a lázadásra:
És íme, kell-e most arról beszélni, milyen esztelen volt felhívásom! –
a Mindenható Disznó ősemberi dühvel semmisített meg mindent, amink csak
volt,
És megvakított bennünket Mihály Arkangyal tetves vértjének ragyogásával,
és levágta szárnyainkat,
és ide vetett bennünket, ahol most három tucat örökkévalóság óta vagyunk
kénytelenek gyötrődni”.

Így beszélt a Sátán
„Íme te látsz –
Íme te látsz bennünket, nem a dicsőség fényétől övezve, hanem álmatlanság-
tól és töprengéstől kimerülten:
az Én fiaim lelkét penész rágja a gyönyörűség hiányától, és a századok sóhaj-
ként szállnak el, de én mondom néktek – hallgassátok! hallgassátok! –
de én mondom néktek – látomásaimban vértelen csatáinknak másféle terei
jelennek meg itt, a világ határán túl.
Egyesül velünk azon teremtmények okos ereje, akik Ádámtól örökölték az
eredendő bűn tavaszát
És akik a Teremtő elgondolása szerint arra születtek, hogy munkával szolgál-
ják le a rájuk kiszabott időt és dicsőítő ódákat zengjenek,
Mióta a bűnbe esett pár elhagyta a paradicsomkertet,
az Én hatalmam alá tartozó táncoló ördögök legyőzték a tétlenségüket és fel-
emelkedtek az Alvilág mélységéből a keserű bitangok szívéig,
és minden gondolatukat kétellyel fonták körül, és minden törekvésüket meg-
rontották:
a Bábel torony értelmet megvető építőinek bölcsességét és Noé szenvedélyes
ivászatát,

és Éva szégyenlősségét, és Ábel jámborságát és még ezer ilyen, a természettel ellentétes anomáliát üldözött az ő nemzetségük, az Istentől örökölt bőséges élet-erőért cserébe...”

Így beszélt a Sátán.

„Százharminc betegség bilincselte meg gyengülő ízületeiket, és arcuk elfehé-
rült a lelkifurdalástól,

És az erkölcsi képzetek győztek a számításon és a szent betegség görcseiben
új proféciaik születtek,

és mítoszok titkos géniuszokról, kik termékenyítő falosz nélkül, éltető anya-
méhen kívül fogantak,

és a fejük már nem kongott üresen, mióta ideálok talapzatai előtt térdepeltek
és elhunytak sírhalmai előtt hajlongtak.

Parancsomra – bolondok, remeték – böjttel és imával csendesítették a test lá-
zongásának hullámain.

És a szemétség és darwinizmus összpontosításával, átgondolt ördögösség-
gel gyengítették meg az értelmesek lelkét (...)!
KEZDEM AZ ÖZÖNVIZET, A BÁRKA VALÓSZÍNŰSÉGÉT KIZÁRVA – (...)

innen Számomra nem rendeltetett a Biblia szerzőinek és szövegmagyará-
zóinak tévedéseket sugalmaznom

és – dühömben – kiköpöm az Ararátról zöldellő olajágacskaát hozó galam-
bocska után!”

Így beszélt a Sátán. És felkelvén magához vont, és az arcomba lihegett:

„Értelem Keresztapja – (...)

Értelmem és Szellemem Keresztapja (...), menj be és jöjj ki, és indulj el, de ne
szennyezd be ajkaid –

Te, ki magadtól vonod meg a javakat, és ki elhárítod az élvezeteket,

ki megosztod velünk lelki terhünk súlyát – a kezdetektől fogva –, gondold
bele abba, ami nincs:

és ettől az időtől kezdve a földi boldogság nem lesz kívánatos számodra,

és a Te ezer gondolatod és teted között egy sem lesz, amit józan ész diktált
volna,

és Te, a háromszorosan is boldog, angyalhoz hasonló emlékezetedbe vésél
Engem, és elmondod a világnak mindazt, amit a Gonosznak tartott nem mondott
neked.”

„Áldott – (...)”

„Áldott legyen az Atya Nevében” – zendítettek rá a *capella* a szárnyatlanok
kórusai,

és az öröktől fogva bukottak zokogtak, mint a tragikus színészek, mint az új-
szülöttek,

mint én, aki most bűnbe avatott lettem, az édes roham önkívülete és eufóriája
között – „Beteljesült!

Kövess Engemet – és végleg beteljesül – a Világegyetem legsötétebb sarkai-
ban, Kövess Engemet, Megfáradt Testvérem”.

¹ (...) hiányt jelent a kéziratban.

3. fejezet

És eljött a második kísértés sora, és én, megvilágosodó teremtmény, elváltam a kísértésektől megszabadító szellemtől, ki utamat kísérte,

és számomra ismeretlen orcával ocsúdtam fel, azon a földön, hol eddig nem jártam,

És az összes nefelejcs illatától elbódulva lélegeztem, és a földi vágy melegházak fülledt félhomályát töltötte mellembe, és a holdfény hullámain szégyentelen szilfidek heverésztek lustán,

és íme megjelent nekem egy leány, kinek szépsége elérte a képzelet határait, és odalépett hozzám, és a tekintete vágyat és szelíd határozottságot fejezett ki:

és – rámosolyogtam,

és ő – visszamosolygott,

én – bamba imádattal néztem rá,

ő – vágyra csábulva felvihogott,

én – nem kérdeztem, mi a neve,

ő – nem kérdezte az enyémet,

én – három szóban kifejeztem vágyaim skáláját,

ő – felsóhajtott,

én – sokatmondóan lesütöttem szememet,

ő – az égre emelte szemét

én – az égre emeltem szememet,

ő – sokatmondóan lesütötte szemét,

és – ahogy illik, mindketten édes lehetetet lihegtünk, mindkettőnkre kéjsóvárán hunyorogtak a csillagok,

és a kibomlott virágú növényzet illata misztikus dicsfénybe burkolta hullámzó körvonalainkat,

és a testetlen szervezetek végtermékei lustán duruzsoltak a csatornacsövekben, és a világirodalom klasszikusai szomorúan forogtak sirjaikban,

és – én hasmélyi baritonon nevettem,

ő – természetfölötti, zengő kontraalton válaszolt,

én – merész karommal felmértem sűrűségét, méreteit és domborművét,

ő – elragadóan forgatta szemét,

én – bugyonnijos lovasrohammal támadtam,

ő – önfeledten kotkodácsolt,

én – dörzsöléssel lángra lobbantottam,

ő – buján remegve megadta magát,

én – örülten kimerülve kifulladtam,

ő – elgyengülten fuldoklott,

én – aléltam

ő – vergődött,

én – remegtem,

ő – hullámzott

és egyetlen pillanat múlva minden rejtekhely feltárult és felnyílt minden mélység, és az ostoba kerubok nyögtek a boldogságtól a végtelenen túli magasságokban,

és a Mindenség áldott mozdulatlanágba dermedt, és –
és az a Láthatatlan, Az, galléron ragadott, és a fülembé bégetett –
„Mit csinálsz, Te, Testvérem, e világon, mely nagyobb, mint az isteni világ?”
És megremegtem, és körbepillantottam, és százharminc pillanatig harcolt
bennem a vágy őrjöngése az Eszme csendes örületével,
és akit eltaszítottam, lombágyán zokogott és szíve összetört.
És azóta sok leány akart engem és én elfordultam tőlük, elhamvadtam a ger-
jedelem lángjaiban, és életemre akartak törni, és én nevettem.
És íme, legyőztem a föld vonzását, és mint Főnixmadár a tűzből, mint Jehova
a tövisbokorból – kirepültem holdfénytől átítatva.
És lelkem tágabb az Alvilágnál.

4. fejezet

És eljött a harmadik kísértés ideje, és íme, Engem, aki feltámadt az emberi szen-
vedélyek sarából,
befogadott a szellem, ki az utolsó remény magasáig emelte röptömet,
és – a világegyetem körforgásának kárpitjain keresztül – a távolban lángoló
szférák körvonalai elvakították tekintetünket
és feltűnt, lázálom rabjaként a Legjóságosabb fényben ragyogó trónja.
És a Megváltó homloka, aki kék melankólia dicsfényében jobb felől ült,
oly fénylő maradt, mint a telihold, és oly szelíd, mint a zoltárénekes Dávid
mezein legelésző birkanyáj,
és könnyein át mosolyogva üdvözölte megjelenésünket a világközi úrból.
És mondotta nekünk:
„Halálvágtyól gyötört sápadt orcájú zarándokok, akárkik is legyetek, taszít-
sátok el a gonosztságot magatoktól, és a Teremtő könyörülete nem hagy el benne-
teket, mert ő kiterjeszti jóságát mindenkire, ki megszolgálja azt.”
És mi válaszoltunk Néki:
„Nem azért, hogy megízleljük az enyhülést és a tengődést világotokban,
És nem az Úr oltalmát keresve irányítottuk röptünket, mi, tévelygők.
Hanem hogy szendergő lelked felébbresszük, és örömteli vezeklésre hívjunk
téged, édes komám, Jézus” – (...)
És ő válaszolt nekünk:
„Nem tudjátok, mit beszéltek. Nézzétek csak – a fény naiv gyermekei fel-
hagytak röpdösésükkel.
És mikor Mihály Arkangyal homlokát ráncok barázdálják, az égi seregek nem
teketóriáznak – Én nem ismerlek benneteket,
de az, kinek ellenségei összezavarták elméteket, köztetek van most és mind-
örökké,
és az Ő trónusa előtt térdepelve – ugyan miféle szolgálatról beszéltek?”
És mi, a ki nem mondott titok őrzői elmosolyodtunk, és így válaszoltunk
Néki:
„A Teremtő értelmezésében oly számtalan a badarság, amely számtalanok te-
remtményei,

és mi ismerjük mindahányat, és az Ő kegyelme, melyet Szent Ferenc legyőzhetetlennek mondott, nem érintett meg bennünket.

És Te, aki minket vádolsz, Te, aki tettel és szándékkal szolgáltad Őt, megtanítottál bennünket hinni abban, hogy nem tettei, hanem Szavai alapján mérettetik meg a gondolkodó teremtmény.

És ezerszeresen igaza volt annak, ki azt mondta Tibériásban, hogy „Az ördögök fejedelme által űzi ki az ördögöket”,

mert a te fogadott Atyád – neked köszönhetően – soha nem hozza vissza már a következetességet a pirosposzsgás pogányok világába,

És adományai – mióta te lemondtál róluk – elvesztették bájukat mindazok számára, akik osztoztak lelkesedésben.

Miután legyőzted a hiábavaló ábrándok kísértését, anélkül, hogy ráébredtél volna, látnok lettél (...)

elveszett az utolsó remény is számodra – az Úr színe előtt –, hogy megjavulhass,

és az isteni gondviselés őrizete alatt lehelted ki a lelked, visszafordíthatatlanul, érdekből örökre fogadtak azon apostolok idejében,

amely apostolok megrendezték a mennybemenetelt, attól való félelmükben, hogy istentagadónak tartják majd őket.

És, ha az Ő trónja rendíthetetlen,

mi – százharminc hét múltán – erő híján elnevetjük majd magunkat, de a parancsolatainkról nem mondunk le,

És ha Ő Maga itt van – köztünk –, ki saját természetének törvényeit hajtja végre,

A Faragatlan Elevenen-nyúzó, akiből hiányzik értelem és irónia, és nincs formája a térben, bárgyú, mint egy szibériai posztócsizma.

És ha Ő Maga itt van – köztünk –, köpj az Ő arcába, Megváltó, és áldjál meg bennünket.”

„És áldjál meg bennünket” – ismételte a visszhang az Éden hideg boltívei alatt: –

és Isten Fia öntudatát veszve zuhant az égi seregek lába elé, és nyugtalanság és borzalom tükröződött az orcákon, és a hárfák húrjai elszakadtak,

és az arkangyalok leghatalmasabbika megremegett a szegénytől és a fájdalomtól (...)

és óriási rúgással kipenderített a mennyország kapuin túlra, oda, ahol boszszúra éhesen tomboltak a démonok,

és amint felkaptak a szárnyak, melyek örök időktől támaszul szolgáltak nekem, örömben fölnevettem, és alázatosan hívom a felsőbb elrendeléseket,

„Szellem, ki téren és éveken keresztül végighurcoltál, nem te vagy-e az, ki Belzebub szolgálatában őszült meg,

ki egykoron Gábrrielnek adta ki magát, ki a szent fogantatás titkát hírül vitte Máriának?

Rájöttem nevedre! És – tagadj meg, menyasszonyok Legtisztábbja, hohó! munkára, elvtársak!”

És a mindenség szakadékának tátongása felett úgy kacagtam, mint negyven agyament,

és a fúriák, vámpírok és boszorkányok hadai bergomaszka tánc forgószelében szétáradtak felettem,

és velem együtt zuhantak alá – (...) – az összes őselem dühöngése közepette (...)

és a csapások karneváljában – jóságos ég! – bombaként röptültem,

És az égíteteket ezer vihar térítette le keringési pályájukról –, veszett arabeszket rajzoltak körülöttem, és a Galaxis remegett az isteni zúrzavar ragyogásában –

és minden elsötétült előttem.

5. fejezet

*„És volt közöttük egy leány, és a szerelem terhe
nem egyedül rám nehezedett, és a nap százharmincszor
ment le a láthatáron, és Én eltaszítottam”*

(Ev. ad Ben., 13, 9.)

És lőn nappal – hallgassátok, hallgassátok! (...)

És lőn reggel, és lőn este, villogott az ég, a déli szél meggörnyesztette a tamarinduszokat, s a kolhozrozs reszketett a naplemente sugaraiban.

És Én, lázongó gyermek, ugyanabban a képmásban tértem magamhoz, melyet elveszték az églakók családjában.

És ismét megláttam a földet, melyet egy örökkévalósággal azelőtt hagytam el, és Én, akit senki nem ismert fel, senkit nem ismertem fel.

És felöveztem csípőmet, és fejemre hervadó füvekből koszorút tettem.

És nádból vándorbotot fogtam, és kimentem a csillagfényes útra, a Moszkva környéki mocsarak nedves köde minden kezdetek előérzetével hevítette szívemet;

és napfelkeltekor egy víztározóhoz értem, és íme, a hallgatás megszakadt, és segélykérő jajgatás fonta körül a nyugvó nádast, és gyászos csobbanás, és a vízhez rohanó ifjak riadalma;

és széthajtottam a bokrokat, és a futkosók felé fordulva így szóltam hozzájuk:

„Álljatok meg, önkéntesek! Csillapítsátok merészségetek, és figyelmezzetek Rám, ki jót cselekszem:

tanuljátok meg leküzdeni magatokban azt, akik születésüketől fogva vagytok, és ne higgyetek a felelőtlenül feltörő indulatoknak.

Az együttérzés és az önfeláldozás képessége nagy érték,

az hagyta meg, ki Engem a földre küldött,

de miután elérte hőn áhított célját, vajh nem válik-e az, ki most a megváltás után sóvárog, tízszerezsen is ragaszkodóbbá a földhöz és a Velem ellenséges őselemhez?

Távozzatok a parttól: a rossz szokások legalja, ha olyan tettet viszünk véghez, amelyben több az udvariasság, mint az együttérzés.

Legyen bennetek bátorság, hogy szájtáti bambák legyetek, még azokban a nehéz pillanatokban is, mikor a polgári kötelesség arra buzdít, cselekedjünk fejevesztve –

kövessetek Engem, és engedjétek, hogy a fuldokló megfulladhasson.”

És a víz bezárult az ismeretlen szenvedő felett, és az ifjú arcokra zavar ült ki, és tekintetüket a feltörő buborékok tűzijátékára vetették.

De megbabonázva engedelmeskedtek, és zokogva követték Engem, és Én mondtam nekik:

„Ne fojtsátok magatokba a sajnálatot

És ne feledjétek, ettől az órától kezdve szívetek azzal telítődik meg, amire teremtvé van.

Az áldozat, melyet a fuldokló felélesztésének oltárán hoztatok volna meg, kevésbé lett volna bűnös, de rátok nézvést kevésbé áldásos is lett volna.

Ne töröljétek le könnyeiteket,

mert ami megtörtént, jóvátehetetlen, és súlyos árat fizettetek azért, hogy meg tudjátok tagadni a nagylelkűséget.”

És még keservesebben sírtak, és Én észhez térítettem őket, és a Moszkva környéki lombos ligetek hús árnyékot adtak nekünk,

És eledelünkül a gyár hulladékai szolgáltak, és a mocsári gőtéek kis fejei, és énekesmadarak gyönyörködtették füleinket.

És mentünk, míg a nap újra felkelt, és minden szembejövőt ámulatba ejtetünk nemes tetteinkkel és nyomorult gúnyánkkal.

Mikor pedig – a külvárosok porában – az ifjúsági palazzo boltíve alá léptünk,

A gondolattól kimerülten ámuldoztunk. Kis híján százharmincan voltak, napjaikat ifjú buzgalomban és háborítatlanságban tengették, akár a szamarak.

És édes kéjjel csókolózásba merültek, és az orrukat piszkálták, és a júniusi plénum határozatait olvasták, és amikor megláttak Engem, megkérdezték az Engem követőket:

„Ki ez a zarándok? Nevetséges a koszorúja, akárcsak tanításai.”

És Én válaszoltam nekik:

„Még korai lenne megneveznem azt, aki erre a világra küldött, nézzétek!

A sekély víz átlátszó, ám a mély kifürkészhetetlen.

De bizony mondom néktek, köztetek, a munkás hétköznapiok költészetétől elkényeztetett idióták közt

Leszek mindaddig, míg közületek minden tizedik le nem hajtja fejét elgondolkodva azokon a rejtélyeken,

Amelyeket füttyszónak és lónyeringésnek véltetek. Dixi” (...)

13. fejezet

(...)

„És íme elmegyek

És íme elmegyek én a bánat és bú földjéről,

A bánat és bú földjéről, mit nem ismerek,

Az örök gyönyörűség földjére, hol sosem leszek.”

MANCHIN JÚLIA és HETÉNYI ZSUZSA fordítása

ELLENÁLLÁS ÉS ESENDŐSÉG

Venyegyikt Jerofejev Örömhíre

Józanság és kultúra – ez volt a címe annak a lapnak, amelyben a *Moszkva–Petuski*, Venyegyikt Jerofejev kultuszregénnyé vált remekműve végre az orosz olvasók elé kerülhetett, illegális és nyugati kiadások után, négy folytatásban, a káromkodások helyén kipontozva. Az 1928-ban indított, alkoholizmus ellen harcoló lap többször megszünt, harmadik halála 1990-ben egybeesett Jerofejev halálával, akinek művei javarészt posztumusz publikációként jelentek meg. Ez szimbolikussá emeli a műveit oly gyakran záró, az elbeszélő maga által elbeszél megsemmisülését.

Az *Örömhír* sok vonatkozásban a *Moszkva–Petuski* (1970) előszövegének is tekinthető; Jerofejev egyetlen még korábbi műve az *Egy pszichopata feljegyzései* (1956–58), ezt tizenhét évesen kezdte el. Az *Örömhír* 1962-ben, a Hruscsov-korszakban született, az óvatos lázadások idején. Ebben az évben az akkor 24 éves Jerofejevet először a moszkvai egyetemről zárták ki, majd ősszel a vlagyimiri tanárképző főiskoláról is, bibliaolvasás miatt. Az *Örömhír* még szamizdatban sem terjedt, mert az író befejezetlennek tekintette, egy interjú tanúsága szerint még ki akarta dolgozni és enyhíteni akart a kifejezésmódon. Társfordítóm, Manchin Júlia 2008-as szakdolgozata ezért „a szamizdat apokrifjé”-nek nevezte.

Jerofejev élete éppen olyan hányatott és szimbolikusan is olvasható eseményekben gazdag volt, mint hőseié, mégsem azonosítható azzal a mítoszivá emelt kultikus alakkal, akivé maga, majd kortárs kritikusi emelték, utóbbiak kódokat és maszkokat tulajdonítva, sőt „életírásokat” szentelve neki. Mint az itt következő mű ékesen bizonyítja, ennek táptalaja a szakrális szövegek és gesztusok gazdagsága, amelyek azonban olyan különös groteszkbe fordulnak, ahol megmarad a magasztos pólus méltósága, és nem sározódik be, mert a szovjet, alantas pólusként megjelenő szubkultúra (munkakerülés, alkoholizmus) az ellenállás „melankolikus” magatartásformája, s egyben az emberi gyarlóság és esendőség szeretetteljes, mégis tragikus beismerése. Az abszurdal határos nevetés e bukás rezignált konstatálása. A bibliaparafrázisként stilizált szövegben még számtalan irodalmi és filozófiai hatás és áthallás érzékelhető, a legerőteljesebben talán Nietzsche *Zarathusztrájának*, valamint Velimir Hlebnjikov *Zangezi* című, 1922-es futurista és értelmén túli „felsőbb-” vagy „szuper-” elbeszélésének gondolatmenete és hangvétele.

Jerofejevet többek között ezért, a műveltségi anyag és az utcai szubkultúra állandó keverése miatt az orosz posztmodernnek nevezett áramlat egyik forrásértékű alkotójának tartják. Irodalmisága egyben metairodalmi, mert kibeszéli a szöveg születését, és maga a szólas és megírás is problémaként jelenik meg, valamint beleszövi a próféta, a szent örült, a bohóc és a krisztusi áldozat pózait.

A posztmodernség emlegetése nagyon is helyénvaló az itt közölt, önállóan soha meg nem jelent mű esetében, amelyet a szerző legtöbb élettrajza nem is jegyez. Ugyan befejezetlennek tekintette írója, ám idővel a töredék maga is műfajjá válhat. Szemlélet kérdése, hiszen minden befejezetlennek tűnhet, és minden, aminek végére a halál vagy a szerző pontot tesz, szerves egésznek tekinthető.

Folyamatos jelen

*A reggeli gyorsvonat hirtelen megállt
egy lepukkant állomáson,
és nem akart továbbindulni,
hosszú percek után kalauz hozta a hírt:
villám csapott a bakterházba.
A villámok már a bakterokat sem kémélik.
Hétfőn Topolyán csapott le a villám,
a Széles utcában – újságolta Erika húgom,
a családi házunk előtti villanykaró
hosszában, szabályosan kettészakadt.
Istenem, két napig nem volt náluk áram.*

*Fogarassy Miklós temetésére
igyekeztem a pesti köztemetőbe
a nyár legvégén; egész éjszaka esett,
párolgott a sok víz, vissza a mennyekbe
(kétezertizenhárom augusztusában).
Egész éjszaka zuhogott, ömlött,
két hónap szárazság után
megnyíltak az ég csatornái.
Három évig nem közöltem
verset magyar folyóiratban.*

*Villám csapott a bakterházba.
Istenem, jajveszékelt egy asszony
a szomszéd kupében,
elkések a munkahelyemről,
mikor indul a szerelvény?
Örökre itt maradunk?
Örök időkre kismoszkvában?!*

*Reggel cetli állt az asztalon:
„Áronnak vidd el a bankszámla-kivonatokat
és a kajajegyét, ő is kint lesz a temetésen”.
Tíz évvel előbb, 2003-ban Miklós és Áron
megbeszélték, a BAH-csomópontnál
találkoznak, és együtt mennek
a Farkasrétre, Balassa Péter temetésére*

(Fogarassy és Balassa voltak Áron mentorai).
Várakozás közben Miklós,
a kongresszusi központ előtt,
leheveredett a pázsitra,
aztán a temetési szertartás közben
rájött, hogy elveszett a pénztárcája:
személyi igazolvány, bankkártya, bérlet,
némi aprópénz. Felettébb kellemetlen,
lett nagy riadalom és kapkodás,
rohant vissza a csomópontra,
otthagya Balassát a ravatalon.

Villám csapott a bakterházba,
tönkrement a transzformátor,
leállt a forgalom, beázott a rendszer;
errefelé folyamatosan késnek a vonatok.
Agyamon átsuhantak az angol igeidők:
folyamatos befejezett múlt,
folyamatos befejezett jelen,
folyamatos befejezett jövő.
Kismoszkvában vesztegeltünk,
egy graffitikkal telefestett tehervonat mellett.
Kietlen rengeteg, mintha Szibériában.
A szomszéd kupében pánikba estek,
azt hitték, örökre Hajmáskéren maradunk.
A reményből oly kevés van.
Ösküig lépésben ment a vonat,
Várpalotára kilenc óra körül értünk
(reggel nyolckor indultunk Veszprémből,
egy óra alatt sikerült megtenni húsz kilométert).
Villám csapott a bakterházba.

Miklós sokszor utazott Veszprémbe
vonattal, kutatni jött a megyei könyvtárba,
nem panaszkodott: általában késtek
a vonatok, személyek és gyorsok is.
A bakterház mellett mindig lassított a szerelvény,
Miklós nem panaszkodott, időmilliomos volt,
gyakran megfordult Veszprémben,
könyvtáros haverjaival borozott,
aztán meg nálunk kvaterkáztunk;
gyerekkorát emlegette, Külsővatot,
ahol a Horváth ikrekkel játszott,
Gyurival és Balázssal, a kis pisisekkel
(egyik bíró lett, a másik belügyminiszter).
Miklós kedvenc témája apja volt,

*a horthysta vezérkari főnök,
aki elveszett a Don-kanyarban.
A budai vár ostromáról is beszélt:
anyjával és nővérével – a vár alatt –
egy Krisztina körüti pincében
húzták meg magukat, másokkal együtt.*

*Villám csapott a bakterházba.
A nyolcvanas évek közepén
Gabi-val és Áronnal Riához mentünk,
Újpestre, de nem találtuk az utcát,
nem találtuk Riát, bolyongtunk,
kavarogtunk egy nagy építkezés
kellős közepén, Újpesten.
Aztán mégis odaértünk,
félíg már lebontották az utcát,
épp csak két-három épület maradt még,
az egyik ablakban Ria jógázott,
Miklós hívását várta Amerikából,
tanulmányúton volt,
Texas vagy Oklahoma?
Nem emlékszem.*

*Az évek a múltba mosódnak,
a memória örök jelenné sötétül.
Sose legyünk egészen biztosak magunkban,
a nosztalgiával mindig baj van.
Annyi mindent el kellene mondani még:
felidézni Miklós történeteit Mészölyről, Tandoriról.
Mészöly kisoroszi birtokán sokan megfordultak,
egymásba csúsztak az események. Albumképek
a régi időkből: az irodalom kusza útvesztői.
Még a Szárnyas lovak megjelenése előtt,
egyszer Mészöly, útban az Adria felé,
betért az Új Symposionba is,
a Katolikus Porta-i szerkesztőségbe,
izgalommal vártuk Danyi Magdi-val,
Thomka Beátával és Juhász Erzsivel
(arcok, melyekbe utólag kapaszkodni lehet):
az Anti-Machiavelli c. esszé kéziratát hozta,
a fedelmek és az alattvalók játszójáról.
Villámok cikáztak a vasfüggönyön,
hadilábon álltunk a hatalommal és a kánonnal;
egymásba csúsznak a motívumok:
máskor meg Sziverivel érkeztünk
Kőbányára, a Kőrösi Csoma sétányra,*

Fogarassy éppen Marnóval diskurált
az imádott Tandoriról (a legnagyobb
most is ő, és Bodor, Oravecz, Tolnai).
Fogarassy finom és csöndes jellem volt,
rendíthetetlen ízlésű – írja Nádas –,
aki a kánont messze elkerülte.
Hamvással üldögélt a Bajza utca 18-ban,
csodálta Hamvas bádogdózniját,
kék munkászubonyát,
ahogy dohányból sodorta cigarettáit.
Hamvas a szőlőültetésről és fatelepítésről
tartott kiselőadásokat,
régii szőlőtövekről értekezett a könyvtárban.
Fogarassy kedvelte a vajdaságiakat is,
olvasott élőket és holtakat,
ismerte Zombor múltjának fontos epizódjait.
Gion Nándor, a bácskai Marquez,
a kőbányai sétány szemközti ablakában írta
regényeit, erről tábla is tanúskodik, melyet
Miklós járt ki a helyi önkormányzatnál.
A szemközti ablak mögött
„véres patkányirtás idomított görényekkel”,
nagyokat kortyoltunk Gion kedvenc italából,
a lila címkés Rubin vinjából.
Miklós napokig pácolta a vadakat,
majd omlósra sütötte őket a tepsiben,
szósz is rotyogott a sparhelton,
fenséges lakomák a kiskonyhában,
és a konyha végében egy heverő,
mindenkori menedék és oltalom
a menekülő költők számára.

Villám csapott a bakterházba.
Fogarassy telefonhívásai, a kánonon túlról,
kiszámíthatatlan időközökben, nem túl gyakran,
de körültekintő figyelemmel és részletességgel,
mondta a monológját, a cerszegtomaji
Szabó Istvánról, a homo novusról,
Herceg Jánosról, Zomborról, a Dunáról,
a mély és szegény televényről,
a Don-kanyarról, Horthy katonáiról,
a Szomjas oázis szerzőinek száraz puncijáról.
Olykor valósággal megnémult,
csak járt-kelt szótlánul, egykedvűn,
a szenvedő műértő arckifejezésével;
Nádas szerint ő volt a magyar irodalom
legfinomabb tollú mestere.

Villám csapott a bakterházba.
Késtem, de még így is elsőnek értem ki
a köztemetőbe, Áron is jött a Trafóból.
Csak álltunk a koporsó mellett,
kettesben, túl korán érkeztünk,
ácsorogtunk tétován,
felidéztük a BAH-csomópontot,
a pénztárcát, Balassa temetését.
Most Fogarassy feküdt a ravatalon,
némán, mozdulatlanul, túl a kánonon.
Aztán Kalapáti Dórika érkezett,
Feri nem ért rá, dolgozott,
lassan mások is megjöttek: Ria,
Fannyka, Szűgyi Zoli, Marno,
Esterházy és a kékharisnyák.
És vonultunk a végeláthatatlan
sírok hektárjain keresztül, a hiába-
valóság dalait zengték a kórusok.

Semmi esztétika,
semmi valami.
Nincs már, ami volt,
nincs már bakterház,
porig rombolta a villám,
kettéhasadt a villanypózna.
Egyre hosszabbak az éjszakák,
egyre rövidebbek a mondatok.
Megváltozott a madarak röpte is,
nincs sötét, és nincs világos;
transzparencia van, és nincsenek
egyértelmű válaszok.
Minden megvan – mintha tegnap
történt volna –, és még sincs:
sötét háttéren fakó tinta,
túnt idők néma emléke,
mindenki csak szörföl
minden körbemeget,
minden csak ismétlődik.
Igazítjuk a programokat,
frissítjük a szoftvereket.
Villám csapott a bakterházba.
Gyalulom, savanyítom
a káposztát, gyalulom,
temetem a nosztalgiát.

Nagyon szomorú *vagyok,*

*olyan kicsik a nagyok,
olyan szomorú vagyok*

*hittem bennetek nagyon,
régi hittel kavarom
kávém, de már nem nagyon*

*szerelem, cukor lennél,
de nem lehet e vénnél
vénebb őszi hajnalon*

*nagyon szomorú kávét
kavar ott benn egy angyal,
zacc, négerbarna maggal*

Mi az ősz, *fenyőfa*

*egy korán begyűjtött
zöld cserépkályhában,
illata honderű,
mézédes körteműlt
darázscsípte szívben*

Ideje már *befejeznem,*

*nyárfaágon Metallica-
kazetta lóg kibelevve,
belekap a szél a barna
szalagba, masnit fon
szerelmem kócos hajába,
árvalány sír a papíron,
ideje talán eltűnni –
új zongora robban most szét
a magasban, Isten alszik
ónádasok bugájában*

A szívem fölé *nyúltam,*

*rég rejtett papírok zizegtek
a mosatlan ingben*

Alszol és éberem *figyelsz,*

*válladon hangya-földrengés –
dehogyan alszol, rettegsz minden
toppanástól, hangyasarkak
háromszor koccannak össze,
szemed tágra nyílt égre néz,
csillagok, mi az, hogy egész*

Felnőni, *milyen kései*

*találkozó – ír valaki,
szeretted kamaszként egykor,
szia, vagyunk, minek, kérded,
és visszakérdez, na, minek,
én Indiában szeretlek
ma is, hazudsz, suttogásom
elefántok tülkölése
nyomja el, szia, milyen volt,
mikor nyakadban elégett
a nyakkendő, most mire vársz,
szia, suttogom, sohase
hittem volna ezt: vörös
álmokban elefántok,
nincs se számovár, se nikkell,
világgá mennél, de nincsen*

Minden szobában *fekszik egy*

*állat, kint palánták nőnek,
lehetnék most bármi, nyár van,
mi lenne, ha visszamennénk
a kezdetekhez: kezében*

*egy vers szakad szét, indigó
üt át a papíron, szeret,
aki írta, szerethet még,
bár erre nincs másolatod,
átüti a géppapírod*

Tűnni kéne, talán lábnyom

*ősszel, ne haragudj lányom,
avarzörgés, amit adtam,
elpazarolt bánat számon,
könnyek nélkül hallgat minden,
száraz roppanása sincsen*

Carpe diem(!/?)

*A nyár dacol a kalendáriummal.
„Nem tűrünk idegen diktátumot soha!”
Fűti a kazánt, s lengén járat minket.
„Ki nem az akaratban bízik, ostoba!”*

„Évszaktól négy, a Föld gömbölyű lenne?!
Irigység-szülte, ócska szólamok!
Sanda kucsmások terjesztik mind őket,
kik sosem álmodtak még jó nagyot!”

Jó is hinni, bizony, a lehetetlent –
ki mondaná, s miért is, hogy »Elég!«?
Nem vesznek tüzfát, csak fagyfajtoznak.
Én hallom a november süvítő szelét.

[2018-09-17]

Kilátástalan?! Ugyan már!

*Merő cukiság a természet:
van delfin, mókus s van pele;
az ember szeretné a létet,
de begyulladt a vakbele,
és nem született partizánnak –
élete így nem vadregény;
de szédül ölbe, kapcsolatba,
azt hajtogatván: van remény –
charterre száll vagy limuzinba,
hogy elheverjen partokon,
hátha pár percre elfelejti:
„ennek meg annak tartozom”
– mert gyújt a balfék, mint az őrült,
majd reuma, sztrók vagy a rák,
s bár lenne keze simogatni,
de inkább feni agyarárt,*

*tudván: a zord macsó a győztes,
kinek sok metresz tapsikol –
shit! Milyen büdös a szegénység;
pezsgőzne inkább partikon!
Évszakok vannak, ez okés még,
van, aki néha úszni jár –
de mi a rákra jó egy erdő?!
A természet, bah, uncsi már.*

*Nem érek én rá itt fecsegni –
ha megjött a sör, hívjatok;
és (sajnálom, de) nincs velünk más,
csak a közönyös csillagok.*

GYUKICS GÁBOR

erdőkerülő látogatóban

*kinyitotta az ablakot
a hús levegő
a száradó ősz
és az egyre tompuló
utcazaj szaga
beáradt a szobába
jelezve
hogy a tél valahol
a közelben várakozik*

*arcán a heg
ellenállt a késői napsugárnak
fehér maradt
akár a hegesztőpálca fénye*

kinézett

*holló szállt egy árnyéket adó faágra
a fa gazdájára vár*

terobe van véve

*az év azon időszakában
amikor elhallgatnak a békák
amikor az első zúzmara után
hibernálnak a kígyók
és a mennydörgés aludni tér
az örök éjszakának tűnő évszak idején
jégvirág nyílásakor
amikor már
órák óta
félárbocon lóg a hold
alig sárga arcával
fagyos tócsát bámult
mellette
vérrel rajzolt hegedűt látott
az elfelejtett fűvön*

*na akkor
hunyom le szemem*

Faustus kisöccse

regényrészlet

A szlovákiai magyar író a munkahelyén hívták fel az írószövetségből, hogy szerveznének neki egy könyvbemutatót. A kissé unott női hang arra is kitért, lett most itt némi pénz Magyarországról, lesznek rendezvények, mindenféle akciók, ezt a szót használta, és mivel most itt ez a könyv, a szlovákiai magyar író könyve, sa-többi. A szlovákiai magyar író meglepettségében igent mondott, nem hallott az írószövetségről a hét évvel korábbi hamburgi út óta, nem is ismert ott senkit, de mindjárt az eszébe jutott, hogy Bertalan mozgósíthatta a régi kapcsolatait. Bertalannak küldött egy példányt a könyvből, és bár nem válaszolt neki semmit, a szlovákiai magyar író biztosra vette, ebben a bemutatós marhaságban az ő keze van. Bertalan közben már a külügyminisztériumban kezdett dolgozni, osztályve-zetőként, tucatnyi ember tartozott alá, már nem járhatott a régi söntésbe, a lecsú-zott egzisztenciák közé, nem is illett volna oda. A szlovákiai magyar író azért is csodálkozott, amikor felhívták, mert a könyvnek semmiféle visszhangja nem volt, pedig még néhány folyóiratszámot direkt meg is vásárolt abban az időben, és se-hol senki nem említette az *Általános szűgyengéséget*. Voltak ennél sokkal fontosabb események és szerzők és könyvek, amelyekről írni lehetett, a szlovákiai magyar kapacitások pedig természetesen végesek voltak. A szlovákiai magyar író senkire nem neheztelt, csak némi ürességet érzett, és ez nem lett jobb a könyvbemutató után sem, legfeljebb kezdte megszokni. A könyvbemutatót egy ötvenes, halk sza-vú, szimpatikus hölgy tartotta, a kötetből pedig egy tizennyolc év körüli, szürke öltönytadrágot és fehér inget viselő, karót nyelt fiú olvasott részleteket. Nyolcan alkották a közönséget, javarészt remegő kezű, kopaszodó férfiak és nők, illetve egy ötvenes, bő vászonnadrágot és kopottas zakót viselő férfi, aki dedikáltatta is a szlovákiai magyar íróval a könyvét. Kiszolgálás is volt, unott arcú pincérmők jártak-keltek az asztalok között, a szlovákiai magyar író csak ásványvizet kért, és két vagy három sós peracet rágcsált el. A moderátor hölgy fáradhatatlanul mo-solygott, és arra kérte a szlovákiai magyar író, meséljen arról, hogyan keletkeztek a novellák. A szlovákiai magyar író azt válaszolta, nem tud erről sokat mondani, alig emlékszik rá maga is, de a moderátor hölgy még legalább háromszor feltette ugyanezt a kérdést. A szlovákiai magyar író a végére nagyon elfáradt, és úgy érez-te, abszolút megérdemelte a honoráriumát. A pénzt az írószövetség irodájában vette át másnap, és a nő, aki korábban telefonált neki, és akiről kiderült, ő az író-szövetség titkára, közölte, lesznek most ilyen felolvasások, vidéken is, mert hogy van most ez a magyarországi pénz, és lehet menni felolvasni. Be is lehet lépni az írószövetségbe. A szlovákiai magyar író, akinek nem igazán volt mit csinálnia szabad óráiban, belépett és ment és felolvasott, amiért meg is kapta rendre a sze-

rény kis pénzcsekjét. A könyvéről közben megjelent két rövidke recenzió, és egyre több szlovákiai magyar íróval tegeződött. Meg persze ott volt Amália, aki az írószövetségi titkár unokahúga volt, és bejárt néha az irodába, mert nem ismert senkit a városban, és az iroda közel volt az egyetemhez, ahova járt. Amália már férjnél volt, és volt egy kislánya, korán szült, megszakította az egyetemet, és csak nemrég folytatta, most, hogy a kislánya már iskolába járt. A szlovákiai magyar írók lenyűgözték Amáliát, akinek hosszú barna haja volt, és mindig mosolygós volt a szeme, és a szlovákiai magyar író próbálta maga elé képzelni, milyen lehet, amikor sír, ezzel a mosolygós szemével. A szlovákiai magyar író rendre zavarba hozta Amáliát, amikor bókolni akart neki, és persze magát is, de Amália nem kerülte a társaságát, és amikor egy forró májusi délutánon a szlovákiai magyar író elhívta őt sétálni, Amália azonnal belement, és a végén úgy búcsúzkodtak, hogy mindketten zavarba jöttek, mint a kiskamaszok. A helyzet odáig fajult, hogy az egyik alkalommal, amikor a szlovákiai magyar író és Amália kettesben maradtak az írószövetség irodájában, a szlovákiai magyar író megcsókolta Amáliát, aki visszacsókol, és percekig csókolóztak, majd Amália hisztizni kezdett, hogy ezt megminek kellett, amire a szlovákiai magyar író nem válaszolt. Ekkortól Amália eltűnt, nem járt be az írószövetségi irodába, nem lehetett őt elérni, teljesen felszívódott a szlovákiai magyar író szeme elől.

A szlovákiai magyar író vett egy jó strapabíró bőrröndöt, és útra kelt az írószövetség pénzén. Felolvasott, beszélt a novelláiról, amelyekről pedig képtelenség volt beszélni, annyira egyszerűek voltak. Leginkább azt mondta, senki ne keressen mögöttük semmit, nincs mögöttük semmi, és ő tudja, így nem lehet írni, de más, hogy sem tudja elképzelni. Bejárta az országot, a legkisebb falvakat is, ahol szociófotókra illő nagymamák és bájos, fonott hajú kislányok hallgatták, és ünnepnapokon még népviseletben mentek az utcára, mert ide még nem ért el a settenkedő globalizáció. Bejárta a városkákat, amelyeknek az elmúlt negyven évben lerongyolódott főtereit és utcácskáit most távol-keleti kereskedők és drága külföldi autók lepték el. A szlovákiai magyarok természetesen a rendszerváltás után sem kezdtek el tömegesen érdeklődni az irodalom iránt, inkább a hétközi piacokra jártak, élvezve, hogy már nem kell úgy átkelniük a határokon, mint valami szökött raboknak, meg nézték a sorozatokat a tévében. A szlovákiai magyar író más szlovákiai magyar írókkal utazott együtt, akik művelt és jó kedélyű társalgók benyomását kívánták kelteni. A szlovákiai magyar írók legfőbb elfoglaltsága abban állt, hogy azon töprengtek és vitatkoztak és háborogtak és búsulnak, mi az, hogy szlovákiai magyar író. Egyes szlovákiai magyar írók határozottan elutasították, hogy őket bárki is szlovákiai magyar írónak tekintse, az ő küldetésük a magyar irodalom, és punctum. Csak akkor álltak szóba más szlovákiai magyar írókkal, amikor az írószövetség ezért elég pénzt fizetett. Más szlovákiai magyar írók tüntetőlegesen hangsúlyozták, ők bizony szlovákiai magyar írók voltak, és azok is maradnak, az ő küldetésük a szlovákiai magyar irodalom, és punctum. Amikor Magyarországra utaztak, a magyarországi írók rendkívül szívélyesek voltak velük, bár semmit nem tudtak róluk, és különösebben nem is érdekelték őket, a külföldre szakadt rokonok után maradt kedves kis relikviák-ként tekintettek rájuk. Amit a legkevésbé értettek, az az örökös vita volt a szlová-

kiai magyar irodalomról, amely egyesek szerint létezett, mások szerint még a létét feltételezni is felháborító volt. Az írószövetség elég sok Magyarországról érkezett pénzzel táplálta ezeket a vitákat, mert a vita felszabadító, a vita az új demokratikus rend létfenntartó ereje. A szlovákiai magyar írók ahelyett, hogy érdekes regényeket vagy novellákat írtak volna, ebben a vitában őrlték fel egymás energiáit, szimpóziumokat és konferenciákat szerveztek, vaskos tanulmányköteteket állítottak össze, amelyekben újra és újra leírtak minden üres érvet és ellenérvet, amelyeket csak ők értettek, és amelyeknek semmi közük nem volt sem a valóság, sem az irodalom semmiféle lehetséges változataihoz. A szlovákiai magyar írók azonban nem tudtak meglenni e vita nélkül, ha elhalkult, az erejük kezdett elszivárogni. Aki nem képviselt semmit ebben a vitában, az azonnal gyanús lett a szemükben.

A szlovákiai magyar író hamar gyanús lett. Ettől kissé megijedt, ezért először beállt azok közé, akik szlovákiai magyar íróknak tartották magukat, de nem szerte a régimódi modorukat, a cinkos félmosolyaikat, a perverz összekacsintásaikat. Halálosan gyűlöltek mindenkit, aki eltiporná a szlovákiai magyar irodalmat, a szlovákiai magyar irodalmat a nagy világ-összeesküvés fő célpontjának tekintették. A szlovákiai magyar írónak ez sok volt, ezért inkább beállt a másik táborba, ahol a legfőbb téma a magukat következetesen szlovákiai magyar írónak vallók provincializmusa és dilettantizmusa volt, ám a szlovákiai magyar író itt sem érezte valami jól magát, mert egyre csak az a benyomása támadt, egyfolytában róla beszélnek. Provinciálisnak és dilettánsnak érezte magát, főleg közöttük, akik szerint minden provinciális és dilettáns a másik oldalon volt. Mindeközben ők, akik minden erejüket latba vetve harcoltak a szlovákiai magyar író megnevezés ellen, nem bírták volna elviselni, ha ezt a státuszt elveszítik. Oda akartak tartozni, ahonnan próbálták kizárni saját magukat. Egyetlen pillanatra sem bírták volna, ha ők nem viselhetik a gyűlölt bélyeget.

Azok pedig, akik úton-útfélen hangoztatták, ők igenis szlovákiai magyar írók, és ezt senki ne próbálja elvitatni tőlük, elérékenyültek, és útjukat beteljesedettnek látták, amikor végre valaki kimondta, ők nem szlovákiai magyar írók, hanem csak pusztán írók, sőt mi több, magyar írók, és ezért még kitüntetés is érdemelnek.

A szlovákiai magyar író nem tudta elmagyarázni senkinek, mit gondol az egésze, mert senki nem volt kíváncsi új érvekre, csak a bevett, jól ismert érvek hangozhattak el. Egyszer próbált az írószövetség unott titkárával, Amália nagynénjével is beszélgetni a dologról, de ő csak vonogatta a vállát, és azt ismételte, az írószövetség mindenkit egyformán támogat.

A szlovákiai magyar írók valójában aránytalanul sok könyvet írtak, persze főleg akkor, amikor volt elég állami támogatás. Amikor volt elég állami támogatás, akkor azok a szlovákiai magyar írók, akik egyben könyvkiadók is voltak, szóltak a többieknek, hogy itt az idő, a többiek pedig összekaparták, amijük volt, lefirkantottak még néhány verset, befejezték a félbehagyott novelláikat, átszerkesztették a régi naplórészleteiket, előkaparták az elfelejtett kis recenziókat, köszöntőket, muszájból összefércelt méltatásokat, és várták, hogy utolérje őket a dicsőség. Azok a szlovákiai magyar írók, akik egyúttal könyvkiadók is voltak,

vagy más könyvkiadóknál adták ki a saját kézirateikat, vagy, ha úgy kényelmesebb volt, mert nem kellett a szerkesztéssel bajlódni, egyenesen a sajátjuknál. Tíz-tizenöt évente egy-egy értékelhető könyvet is kiadtak, de a magyarországi könyvesbolti forgalmat és így a kritikusok figyelmét ezek javarészt elkerülték. Sokféle könyvet írtak a szlovákiai magyar írók, de a legtöbbet természetesen verseskötetből adták ki. Regény csak ritkán akadt, a nagy szlovákiai magyar témákat már kivesézték néhány évtizeddel korábban azok a szlovákiai magyar írók, akik most már inkább esszéket és naplókat írtak. Ezek az esszék és naplók általában arról szóltak, hogy a nagy szlovákiai magyar témákról már mindenki hallgat, mert a nemzet már senkinek nem jelent semmit, és bőven voltak bennük aktuálpolitikai utalások. Egymás között a szlovákiai magyar írók sokszor kimondták, mennyire sekélyesek és érdektelenek ezek a szövegek, de nyilvánosan ezt nem ismerték volna el. A szlovákiai magyar író nem olvasta el ezeket az esszéket és naplókat, főleg azután nem, hogy más szlovákiai magyar írók beborozva hosszan ecsetelték neki, a nemzetféltő idős szlovákiai magyar írók nemrégiben még milyen vehemensen támogatták a nemzetek felettiséget, és bőszen elítéltek minden hazafias érzelmet. Nem kellett külön kérni őket, hogy Marx nevét flekkenként szerepeltessék a szövegeikben, és szívesen értekeztek róla, hogy a szlovákiai magyar írók csak szépen tekintsék magukat a csehszlovák irodalom részének. Ezt mindenki elfelejtette mára, mondták megbotránkozva a szlovákiai magyar írók, mielőtt elvonultak volna hányni, majd másnapra ők is elfelejtették az egészet, megint. A szlovákiai magyar író a legtöbbjüknél jobban bírta az italt ekkoriban, és az írotáborokban és az írószövetség támogatta utazásokon sokszor virrasztotta át az éjszakákat a többiek dübörgő horkolását hallgatva.

Apám háta

Apám mellkasa fehér és szőrtelen. Sovány, meg tudnám számolni a bordáit. A piros anatómiai atlaszban mutogatja az emberi csontokat. Tizenkét pár. A felső hetet valódi bordáknak nevezik, *costae verae*, a további öt párt álbordáknak, *costae spuriae*, közülük az utolsó két párt repülőbordáknak, *costae fluctuantes*. Apám kívülről tudja a csontok latin nevét. A földre fekszik, gyalogoljak végig a hátán. Félek, hogy összetöröm. Két kezét előrenyújtja, mintha úszna. Azt mondja, nagyon jól járkálok, kiropognak a csontjai. Egyensúlyozom. Szeretek mezítláb lenni, enyhe lúdtalpam van. Mondom a csontok magyar nevét, apám mondja latinul, ezt játsszuk. Egyszer sem hibázik. Szeretem az anatómiai atlaszt nézegetni. Apám tetszik a nőknek. Éveken át megy anyám elé a munkahelyére, míg rá vár, a kolléganőivel flörtöl. Semmi komoly, valószínűleg csak túl kedves. Figyelmes, mindig észreveszi, ha valakinek új frizurája van. A nők irigylik anyámat.

A lábam miatt gyakran megyünk az ortopédiára. Lúdtalp, csontkinövés, állandó zsibbadás, fájdalom. Nem járhatok néptánra. Mindenki jár néptánra, anyám nem enged, vigyáznom kell a lábamra. Az orvos szerint az úzás nem terheli az ízületeket. Valami sport mindenképp ajánlott, mert túlsúlyos vagyok, a túlsúly miatt még jobban fájhat a lábam. A röntgenen látszik a csontkinövés. Állítólag látszik, én nem látom. Műtét egyelőre nem javasolt, kímélni kell, pár év, és kiderül, mi lesz vele. Anyám a kórházban dolgozik, sosem kell várnunk, mindenkit ismer, mindenkiel tegeződik. A doktor rám néz, ha nem lesz jobb, legfeljebb levágjuk a lábad. Hatalmasat nevet, és megborzolja a fejem tetejét. Csak vicc volt. Évekig lúdtalpbetétet kell hordanom. Nem akarom, hogy az iskolában észrevegyék, a cipőmet a pad alá teszem az öltözőben, ne lássák meg. Ha nagymamámmal imádkozunk, mindig arra kérem Istent, ne kelljen többé lúdtalpbetétet hordanom. Nagymamám szerint ilyen apróságokat nem szabad kérni. Isten nem a kívánságainkat teljesíti.

Néha apám Mártával együtt jön értem az oviba. Márta anyám kolléganője. Megkérdem, miért ő jött értem. Anyám minden évben karácsonyi bulit tart a lakásunkban, meghívja a munkatársait. Minifasírt meg majonézes krumpli, tatárbifsztek. Nyers hús és tojás, szerintem undorító. Pálinka, sör, nekem traubi, szól a zene. A szénsavtól bőfőgnöm kell. Mindenkitől kapok egy tábla csokit, de csak egyet bonthatok ki. Egészmogyorós. Senki nem hoz magával gyereket, egyedül vagyok, csokit eszem. Végtelenül unatkozom. Apám az egyik ilyen karácsonyi bulin beleszeret Mártába, anyám kolléganőjébe. Megsimogatja a haját, biztos azt mondja, nagyon szép. Senki nem veszi észre. Én észreveszem. Onnantól néha együtt jönnek értem az óvodába. Azt mondja, ez titok, amit senkinek nem mondhatok el.

A csontkinövéssem eltűnik, egyszer csak nem foglalkozunk vele többé. Nem zsi-bad, nem fáj, nem kell pihentetnem. Már senki nem jár néptáncra az osztályból. Anyám be szeretne íratni, de én már nem akarok menni. Az úszást nem hagyom abba, minden kedden és pénteken edzésre járok. Az edző egyszer azt mondja, ha lefogynék pár kilót, akár versenyekre is elvinne. Nem fogyok le, nem visz el. Anyám szerint nem vagyok egy versenyző típus. Hiába úszom jól, nem az a lényeg, akarni kell. A nyerést, hogy én legyek a legjobb.

Mártának jó az illata. A körme gyöngyhákszínű, rövidre vágott, én is ilyet szeretnék. Mindig a nyakláncával játszom, nem zavarja. A szemhéját fekete tussal húzza ki. Apám azt mondja, Mártát anyámnak nem mondhatom el. Kiakadna, ordibálna, biztos napokig nem szólna hozzám, ha megtudná, Mártát is szeretem. Mártát igazából jobban szeretem, mint anyámat, de tudom, ilyeneket nem lenne szabad éreznem, az ember a saját anyját szereti a legjobban a világon, ezt mondta a nagymamám. Meg Istent. Isten és anya. Márta csak titokban. Imádkozás közben bevallom Istennek Mártát. Márta van, és néha jobb anyuka. Nagymamám szerint Istennek semmit nem kell bevallani, mert Isten mindent tud. A fejünkbe és a lelkünkbe lát. Nem tudom, megbocsátja-e nekem, hogy néha arra gondolok, bárcsak Márta lenne az anyukám.

Az óvodában seprű volt a jelem, emiatt boszorkánynak csúfoltak. Anyám választotta ki, állítólag későn ért oda a szülői értekezletre. Nem maradt más, csak a seprű meg a vödör. A szív a legnépszerűbb a lányok közt, második a katicabogár. Az óvodával hajókirándulásra készülünk. Úgy emlékszem, sosemültem hajón. Anyám mondja, hogy dehogynem, mentünk együtt Visegrádra. Mindenesetre nagyon várom a hajókirándulást. Ez lesz az utolsó kirándulás az óvodával, utána iskola. Város már az iskolát, kérdezi mindenki. Hátizsákban saját szendvicset kell vinni, innivalót. A hajókirándulás napján reggeltől zuhog az eső. Erre senki nem számított. A hajókirándulás elmarad. El sem indulunk az óvodából, a csoportszobában maradunk. Le kell ülni a földre, és elképzelni, hogy a hajókiránduláson vagyunk. A szőnyeg a Duna. Fogjuk meg egymás kezét, érezzük a hullámokat. Vegyük elő a szendvicset, innivalót, uzsonnázzunk, mondja az óvónő. Nem tudom elképzelni, hogy egy hajón ülünk. Kinyitom a hátizsákom, nem hoztam innivalót. Anyám elfelejtette.

Nyolcadikos osztálykirándulás, szerelmes vagyok a Janóba. Három egész napot töltök azzal, hogy azt nézem, hol van Janó, hol ül, mellé ülök, közelébe ülök, vele szembe ülök, állok, elmegyek mellette, rámosolygok, beállok focizni. Dobálom a hajam. Sminkelek, kihúzom fekete szemceruzával a szemem. Szájfény, szempilla-spirál. Janó a legjobb barátnőm pasija, járnak két hónapja. Nem kéne a legjobb barátnőm fiúját szeretnem, de nem tehetek róla. Utolsó este Janó meg én a focipályán sétálunk, elmesélem neki, hogy voltam már Fradi-meccsen. Nem hiszi el. Csókolózunk, kérdezem tőle. Nem mondom el senkinek, a mi titkunk marad. Megcsókol, átdugja a nyelvét a számba. Sokkal jobbra számítottam. A barátnőm pasija és én a focipályán csókolózunk Csillebércen. Kilencvenes évek közepe, már nem úttörőtábor. Minek jöttünk ide. Színes kantáros nadrágban vagyok, le sem veszem három napig. Janónak Malizia dezodorja van, nem lehet eltéveszteni. Igazából sosem voltam Fradi-meccsen.

Az is hazugság, ha tudunk valamit, de nem mondjuk el, kérdezem a nagymamát. Az attól függ. Van, amikor jobb hallgatni, olyankor Isten megbocsátja. De mikor jobb. Vannak jó titkok, mint az ajándék, a meglepetés. Tudom, hogy Márta nem jó titok. Nekem jó, de anyámnak nem. Pontosan tudom, de félek, ha elmondom, örökre eltűnik, anyám meg mérges lesz. Apám azt mondja, azért van sokat Mártával, mert ő segít neki tanulni. Apám orvos akar lenni, Márta tanul vele, mert ő már orvos. Bár ebben semmi rossz nincs, akkor is titok. A csontok latin nevét tanulják együtt. Apám azóta nem nézegeti velem az anatómiai atlaszt, mióta Mártával tanulja a csontokat.

A nagymamámmal szilvát szedünk, utána ki kell magozni. Szilvás gombóc. Félek a kukacoktól. Nem eszem cseresznyét, mert mi van, ha van benne kukac. Nagymamám szerint az csak fehérje, semmi bajom nem lesz. Kukac, a hasamban él tovább, megeszi a szerveimet. Ha túl sok cseresznyét eszem, megfájdul a hasam, szerintem a kukacoktól. A dinnye magját kipiszkálom, ha nem piszkálom ki, akkor dinnye nő a hasamban. A nyarat leginkább ezért várom, mert dinnyét lehet enni. Piacon megkopogtatjuk. Aztán lék. Meg lehet kóstolni. Amikor elkezdődik az iskola, már nem jó a dinnye sosem, nagymamám szerint azért, mert Lőrinc belepisil. Úgy megyek iskolába, hogy tudok olvasni.

Apám utálta a focit. Huszonkét ember, rugdossa a labdát, majd fut utána. Ha kell neki, minek rúgja el, ha nem kell, minek fut utána. Nem tudom, apám melyik sportot szerette, mit játszott az iskolában. Úszni nem tudott. Valószínűleg nem játszott semmit. Apám azért utálta a focit, mert a nagyapám szerette. Nagyapának csak anyám apját nevezem, a másik nagyapámat nem ismertem, őt nem szólítom sehogy. Apám szerint a nagyapám kommunista. A kommunistákat pedig nem szeretjük. Nem tudom, mi az a kommunista, de nem kérdezem meg, mit jelent. Apám előtt titkolom, hogy szeretem a nagyapámat. Nem titkolom, de nem mondom el neki, hogy szeretem. Egészen egyszerűen nem beszélek a nagyapámról soha. Nem hozom szóba. Hallgatok róla.

Egyszer csak Márta nem jön többé értem. Sem óvodába, sem iskolába. Nem tudom, mikortól nem látom többé. Apámat nem kérdezem erről. Nem tanul már, nem akar orvos lenni, nem mondjuk a csontokat hangosan. Azt mondja, inkább a jogra jelentkezik.

Anyámnak nem mondom el, mikor először megjön a menstruációm. Álljak elé, hogy megjött? El akarom titkolni. Van otthon szárnyas betét, tudom, hogy kell a bugyimba tenni. Beleragasztod, a szárnyakat kétoldalt eligazítod. Ehhez nem kell anyuka. Nagymamámnak az árvaházban jött meg először a menstruációja, tizennégy évesen, azt se tudta, mi az, csak fáj nagyon. Az apácák mondták el neki, hogy ez természetes, és ezután mindig így lesz. Egész életében. Kérdezem a nagymamámtól, hogy szerinte ez Isten büntetése-e. Szerinte inkább kiváltság. Amikor Janóval csókolózom Csillebércen, még nem menstruálok. Még kislány vagyok. Ez a csók maradjon örökre titok, mondom Janónak. A nagymamám szerint a barátság fontosabb a szerelemnél.

A családi fotók közt találok egy képet, rajta Márta. Kérdezem anyámat, hogy tudja-e, ki ez a képen. Persze, Márta, együtt dolgoztunk. Volt nálunk párszor karácsonyi bulin. Mi lett vele, kérdezem. Szentendrénél a Dunába ugrott. Pestig sodorta. Valamikor a nyolcvanas évek végén.

Olyan vagyok, mint Yoko Ono, mondja apám. Nem tudom, ki az a Yoko Ono. Elmeséli a Beatlest, John Lennont, az egész ügyet, Mark Chapmant, még a *Zabhegyezőt* is. Yoko Onónak is fekete a haja, mandula a szeme és fehér a bőre, mint nekem. Apám szerint Catherine Deneuve a legszebb nő a világon. Szőke, nagyszemű francia, nem egy Yoko Ono. Apám szerint nem én vagyok a legszebb. Anyám nem hasonlít Catherine Deneuve-re, Márta sem hasonlít, ő kicsit olyan, mint Claudia Cardinale. Nem szőke. A *Zabhegyezőt* apám halála után öt évvel olvastam el.

Nagypapám gyerekkorában focizott a grundon, húszas évek vége, fotók vannak róla. Szépia, a szegélye fodros. Focizott a fronton, negyvenes évek, focizott a gyárban, ötvenes-hatvanas évek, edzősködött a nyolcvanas években. Nagypapám végigfocizta a huszadik századot. A kilencvenes éveket a tévé előtt tölti velem, együtt nézzük a meccseket. Lenémítja a tévét, bekapcsolja a rádiót. Sokkal jobb a rádiós kommentátor, mondja. Persze nem olyan jó, mint a Szepesi volt, de azért elég jó. A tévé pocsek. Ezt a szót használja bármire, amit rossznak talál. Pocsek. Ha rossz vagyok, azt mondja, ne kajlálkodjak. Sose hallottam mástól ezt a szót. Ha rohangálok, hangos vagyok, nevetgélek, az a kajlálkodás. Üljek már meg a fenekemen, nyugodjak le, maradjak csendben. Focimeccsek alatt viszont jól viselkedem, nem moccanok, nem beszélek, tudom, hogy azt ki kell bírni. Szeretem kibírni. Nagypapám kilencvenkilencben a teljes napfogyatkozás utáni napon halt meg. A kilencvennyolcas vébét még együtt néztük. Talán a Franciaország–Brazília meccs volt az utolsó. Nem emlékszem. Csak a magyaroknak lehet drukkolni, szívből csak nekik. Ha kapu fölé rúgja valaki, mindig azt mondja, na, ez meg elküldte kapálni.

Apám nem kezdi el a jogi egyetemet, a munkahelyéről is kirúgják. Túl nagy vagyok már, hogy a hátán járkáljak. Megműtik a gyomrát, csak kekszet ehet fél évig, meg üres levest. Sovány, tényleg eltörnének a csontjai, ha a hátára állnék. Egyszer megkérdem, emlékszik-e Mártára. Nem emlékszik, szerinte csak elképzelttem, sose jött elém az óvodába senkivel. A gyerekek néha kitalálnak dolgokat, látnak olyan embereket, akik sose léteztek.

Amikor abba hagyom az úszást, már nem vagyok túlsúlyos. Vihetne az edző versenyezni, de nem akarok nyerni. Csak úszni szerettem, nyerni nem. Sosem nyertem semmit, igazából nem is tudom, szeretek-e. Egyik nap valamiért megutálom a vizet, a medencét, nincs kedvem többé menni. Szőkére festem a hajam, de eszembe se jut közben Catherine Deneuve, csak ki akarom próbálni. Éveken át minden este azért imádkozom, hogy ne legyen többé mandulaszemem, de nem történik semmi. A túlsúly elmúlt, a lúdtalp elmúlt. Egy barátnőm szerint a szemem nem is mandula, csak rálógó a szemhéjam, úgynevezett rejtett, nem könnyű sminkelni.

AZ ÉRTEKEZŐ JÓZSEF ATTILÁRÓL

A 60 éves Losonczi Alpárnak

1

József Attila verseinek és cikkeinek elismerése 1937 után külön utakon járt. A *költő* nagyon erős kanonikus pozícióra tett szert, különböző címkék alatt, de „nagy költő”, sőt „klasszikus” lett, *értekező prózája* azonban nem kapta meg az elismerést, sőt kimondva, kimondatlan fanyalgást váltott ki. Az életmű e részét másodlagosként, már-már elhanyagolhatóként kezelték, tartalmilag pedig olykor csak az épp megtúrt kategóriába fért bele. Az értekező próza – az úgynevezett „cikkek” – kritikai kiadása 1958-ban így csaknem véletlenül jelent meg. Hogy megjelenhetett, az Szabolcsi Miklós irodalomeszményének (az életműhöz a cikkek is hozzátartoznak) és kötelességtudásának köszönhető, lehetővé pedig az tette, hogy a nagypolitikát lefoglalták a konszolidációs gondok: nem volt erő s idő, hogy erre – ennek megakadályozására – is odafigyeljenek. (Az oeuvre e kötete egy-két év múlva már aligha jelenhetett volna meg.) A kritikai kiadás e kötete, az *Összes Művek* 3. kötete persze hamar eltűnt a nagy könyvtárak polcain, de jelentősége így is óriási. Pusztá léte nyilvánvalóvá tette, hogy létezik egy ilyen szövegtörzset, létét letagadni nem, csak elhallgatni lehetett. S mint e szövegtörzsetnek máig egyetlen keze, egész kiadása minden későbbi közlésnek a kiindulási pontjává vált. Nem lényegtelen hatástörténeti következmény az sem, hogy elhallgatását a kultúrpolitika azzal váltotta ki, hogy 1967-ben, Forgács László kísérőtanulmányával, *Irodalom és szocializmus* címmel kiadtak egy szélesebb körben terjesztett válogatást ebből az anyagból. A válogatás persze célirányos, „nevelő” célzatú válogatás volt, a kísérőtanulmány pedig meghatározott irányba orientált – de az életmű egy része így mégis bekerült a kulturális élet vérkeringésébe.

Az értekező szövegek státusát természetesen nemcsak a politikai tér alakította, de nagy mértékben befolyásolta az irodalomtörténet-írás adott intellektuális horizontja is. Az érzéketlenséggel vegyes idegenkedés, amely a „szakmát” jellemezte, nem csak a rendszer hatalmi érdekeiből fakadt: a József Attila-kutatók zöme is értetlenül viszonyult az életmű e részéhez. Olyan, egyébként a József Attila-életrajz és -életmű feltárásáért sokat tevő filológusok, mint például Péter László éppúgy lebecsülték e szövegeket, mint az első számú József Attila-kutató, Szabolcsi Miklós. S ez a lebecsülés ráadásul nem is a kincstári álláspont szajkózásából fakadt, ez, mondjuk így, kutatói „meggyőződés” volt: a szakma tényleg nem értette az értekező József Attilát.

E téren az úgynevezett „rendszerváltás” sem hozott gyors és gyökeres fordulatot. 1995-ben, némileg váratlanul, mégis történt némi előrelépés: megjelent a *Tanulmányok és cikkek* 1930-ig terjedő korpusza kritikai kiadásban. E kiadást sajnos nem az értekező próza felértékelődése eredményezte, hanem két, önmagában örvendetes, de mégiscsak parciális momentum összekapcsolódása. Az egyik az úgynevezett „Sulyok Miklós-féle kéziratok” előkerülése volt, amelyeknek (értsd: az eladójuknak) a piaci pozícióját javította a kéziratok kritikai kiadásban való prezentálása. Magyarán: az üzleti érdek kicsit lendített József Attila ügyén. A másik momentum, amely a ’95-ös edíció malmára hajtotta a vizet, a szisz-

tematikusan dolgozó Tverdota György akkori nagy felfedezése volt az addig félredatált „esztétikai töredékek” keletkezéséről. A töredékekre vonatkozó rekonstrukció ugyanis igen nagy terjedelmű lett: egy szokásos cikkben nem fért el, jellegéből következően pedig a „nagyközönség” számára nem volt elég „érdekes” az önálló kötetben való publikáláshoz. Így a kéziratlelet és a töredékek keletkezési idejére vonatkozó felfedezés már-már törvényszerűen egymásra talált – az új kritikai kiadás eszméjében. E kiadás – Horváth Iván és textológus csapata, illetve Tverdota György együttműködése révén – így is hozott egy sor eredményt. De a jegyzetanyag feltűnően egyenetlenül sikeredett: a „töredékekre” vonatkozó rész magisztrális teljesítmény, a többi szöveg jegyzete azonban keveset mond, olykor kimondottan alibiszzerű. S maga az együttműködés is megszakadt (törvényszerűen), az 1930 utáni szövegek közreadása elmaradt, máig nem történt meg. A szövegek – jegyzet nélkül, magukra hagyottan –, mint „hálózati kritikai kiadás” fölkerültek ugyan az internetre, de a szükséges filológiai munka, amely ez esetben igencsak növelte volna a József Attila-értést, elmaradt.

Most, 23 évvel az 1930 előtti cikkek közzététele (1995) után, megjelent egy kétkötetes, 1466 oldalas, önmagát kritikai kiadásként meghatározó munka az 1930 utáni szövegekkel. (Ennek a közel másfél ezer oldalnak a nagy része természetesen nem József Attila-szöveg, hanem jegyzet.) A munkát, Tverdota György és Veres András szerkesztők irányításával egy nagy létszámú, neves kutatók (például Agárdi Péter, Bókay Antal) sorát is felvonultató munkacsoport végezte, s a terjedelem, valamint a jegyzetbőség önmagában is az értekező próza felértékelődésének mutatója. Megváltozott a József Attila cikkeihez való viszony, most már olyanok is, így a két szerkesztő is ennek a szövegtörzshöz a fontosságát és érdekességét hangsúlyozzák, akikre korábban nem ez volt a jellemző. Tverdota például a *Literának* adott interjújában (*Így sem teljes*) egyebek közt ezt mondta: „[...] mi lehet a funkciója József Attila értekező prózai írásainak? Lengyel András szerint ez a próza méltó kiegészítése a költői életműnek. Mások, például Szabolcsi Miklós vitatják önálló jelentőségét. Az én álláspontom a másokéval együtt az volt, hogy azért nélkülözhetetlen ismerni a költő prózai írásait, mert ezáltal jobban meg tudjuk érteni költészetét. A kritikai kiadás elkészítésének köszönhetően közeledett álláspontom a Lengyel Andráséhoz. A költő szövegeinek egy része, a későbbi keletkezésűek még töredékes formájukban is értéket képviselnek a modern magyar értekező irodalomban”. E pillanatban – nem először s nyilván nem is utoljára! – érdemes fölvezetni az értekező József Attila portréját. Úgy, hogy ne vesszünk bele az apró részletekbe, de a kontúrok élesek legyenek, a tematikai karakter áttekinthető, az értékhangsúlyok pedig világosak. Amit ugyanis így elveszítünk a részletek terén, azt az összkép tömörítő ereje révén talán – egy másik síkon – vissza- és megnyerjük.

2

József Attila költőként foglalta el helyét a magyar kultúra történetében. Ez nem rossz hely, s nem is célszerű megváltoztatására törekedni. De tudni kell, nemcsak költő volt, hanem irodalmi és filozófiai értekező is, s ez nemcsak besorolási (definíciós) kérdés. Az értekezőt már csak azért is muszáj megértenünk és leírunk, hogy érzekelni tudjuk gondolkodásának egy másik, enélkül rejtve maradó dimenzióját és működésmódját is. Részben azért, mert ennek a gondolkodásmódnak is megvolt a maga speciális hozadéka (amelyet kár lenne figyelmen kívül hagyni), részben azért, mert ez az absztrakt, spekulatív gondolkodásmód a költő számára is dolgozott: előkészítette a versírás terepét. Egyik is, másik is van olyan fontos, hogy ne menjünk el mellettük értetlenül. Reflektálnunk kell rájuk.

A versalkotó és a filozófáló ész a személyiségben felhalmozódó alkotói potenciál más-más kombinációját hozza működésbe. Egy alapozó szinten azonban a kettő összeér, s

nemigen lehet szétválasztani őket. Ha József Attila gondolkodói alkatát próbáljuk leírni, ez az összekapcsolódó elem eléggé szembeötlő.

A *gondolkodó* leírását célszerű kicsit a szokásosnál nagyobb blendenyílás mellett kezdeni. Mi jellemezte József Attilát, az értekezőt? A képlet, amely a köztudatban él róla, nagyon leegyszerűsítő: „marxista” volt, azaz erősen politikától függő gondolkodó. Marx inspirációit és kötődéseit természetesen kár lenne tagadni, és oeuvre-jének politikátlanítása is kimerítené a történelemhamisítást. De e két elemre, e két sémára szűkíteni gondolkodását, félrevezető és tárgyilag hamis. Ha József Attila gondolkodói alkatát csakugyan be akarjuk mérni, néhány előzetes adottságára, észjárásbeli sajátosságára is föl kell figyelünk – noha ezek, látszólag, nem föltétlenül filozófusi sajátosságok. Mindenekelőtt érdemes egy életrajzi tényt számba venni. Szimptomatikus ugyanis, hogy a 18 éves, első évfolyamos egyetemista fiú, aki, nem kétséges, diszciplináris értelemben még teljesen képzetlen volt (nem is igen lehetett volna más), valami homályos eszmétől vezetett, már filozófiát akart hallgatni. Sőt, tudjuk, tényleg be is került Bartók György professzor szemináriumába, amely pedig első éveseket nemigen vett föl. A professzor utóbb meg is vallotta, József Attila képzetlen volt, filozófiai tudással nem bírt. De: eltökéltsége és érdeklődése olyan erős volt, hogy ezzel megnyerte Bartók bizalmát, s érdemesnek találta felvenni szemináriumába. A filozófáló ösztön nagyon erős jelzése ez, s egyben az ehhez szükséges tanulni vágyás is kifejeződik benne. Az sem érdektelen életrajzi adalék, hogy utóbb, már pesti egyetemistaként, túl bizonyos anarchista és szocialista tájékozódási kísérletein, nemcsak újra felvett filozófiai órákat, de annak a professzornak, Pauler Ákosnak lett a hallgatója, aki (1) akkor a maga nemében a legjobb volt, s a magyar – „akadémiai” – filozófia legnagyobb formátumú, vezető figurájának számított, (2) „konzervatív” volt, de nagy hatású, szuggesztív gondolkodó, akitől lehetett s érdemes volt tanulni. S ami mindennél fontosabb, a diszciplinától elbűvölve (s persze Pauler intellektuális szuggesztíójától is motiválva), a *doktorálásra* is rászánta magát. Még hozzá nem irodalomból vagy nyelvészetből, noha mindkettőhöz volt affinitása, hanem filozófiából, Pauler Ákosnál. S ezért nagyon komoly stúdiumokat is folytatott, s mint disszertációjának elkészült (s részben meg is maradt) fontos töredékeiből kiderül, itt már együtt szerepelt érdeklődésének két fókusza: a „műalkotás” és a „metafizika”. Ami mindebből a továbbiakra nagyon fontos: (1) nagyon komolyan készült filozófiai tudása tárgyi és módszertani megalapozására, (2) e téren komolyan előre is haladt, (3) az alapfilozófiára irányuló érdeklődését semmilyen formában nem hatálytalanította a „politika”. A doktorálni készülő József Attilát, „a kis anarchistát” (ahogy Vágó Márta környezetében ekkor elkönyvelték) nem zavarta, hogy professzora politikai és társadalmi értelemben véve mélyen konzervatív volt. Számára az bizonyult döntőnek, hogy Paulertől lehetett tanulni, s e tanulmányai eredményeként rákapcsolódhatott az egyetemes filozófia történetének alapvető jelentőségű vonulatára. Felismerte, a filozófiai erudíciót nem helyettesítheti semmiféle politikai opció. (Hogy végül nem doktorált le, annak „csak” magánéleti okai voltak, a költőt a Vágó Márta-szerelem traumatizáló alakulástörténete kibillentette élete kereteiből, s nem mellékesen szakmai, tanulmányi terveit is felborította. Ha nincs ez az egész további életét is mélyen meghatározó törés, nagy valószínűséggel *pro forma* is a filozófia doktora lett volna.)

Ha József Attila értekező szövegeihez kicsit közelebb megyünk, feltűnik gondolkodói alkatának egy mélyebben fekvő sajátossága is. Bizonyos spekulatív, „okoskodó” beállítódás, amely – látszólag – ellentétes az érzéki benyomásokat pontosan rögzítő költői gyakorlatával – valójában azonban annak érdemi és fontos kiegészítője. A zsidó (jiddis) szleng ezt az „okoskodó” gyakorlatot nevezte, találóan, hochmecolásnak. (A szó utóbb, már szótarazott formájában, a „túlzó”, „nagyzó” jelentés irányában módosult.) Maga József Attila persze, genealógiai értelemben nem volt zsidó, de sok adat szerint ilyen, jellegzetesen hochmecolós alkat volt. (Élete kisgyerekkorától úgy alakult, hogy ehhez külső mintája is bőven akadt, alkatára rá is „tanulhatott”.) Legendás volt például vitája a tenger színéről,

amikor is, miután vitapartnere álláspontját részben el kellett fogadja, azzal zárta a vitát, hogy a tenger színe „nem úgy kék (vagy zöld?) ahogy te gondolod”. Az örökös, normává emelt distinkciónak ez a kényszere, ez a „szórszálhasogatás” környezetét sokszor idegesítette, értelmetlennek, fölöslegesnek ítélték azt, ám ez, ha jobban belegondolunk, mind személyiségszerveződésének, mind alkotói alkatának nem kiiktatható vagy hatálytalanítható eleme. Aki azt kénytelen mondani magáról, hogy „magamban bíztam eleitől fogva”, annál szükségsebb az önálló percepció és ítékezés igénye, az lényegtelen vonatkozásokban is magára van utalva. Alkotóként pedig a versírás maga az állandó árnyalatkeresés, a pontos megkülönböztetés. Ez az okoskodó „hajlama” oly feltűnő volt, hogy a *Századunk* szerkesztője, Varró István, aki különben jóindulattal viseltetett iránta, egy alkalommal, 1928 novemberében, *expressis verbis*, azzal igyekezett eltéríteni bizonyos „spekulációitól”, hogy a hochmecolást hagyja meg a zsidóknak: „A maga nemében ez a cikk kitűnő – írta neki –, de minékünk nem való. [...] Tudod mit mondott olyan híreset az öreg Keszler bácsi egy izgalmas vígszínházi premier után? »Ein Goj hat bei mir cselekmény zu haben.« A mi zsidóink ezt úgy mondják: »Ein Goj hat bei uns gyakorlatias zu sein.« A *hochmecolást ellátják Izráél szebblelkú ifjai*”. (JAlev 335–336.) (N. B. Ez az intés Varró részéről egyszerre volt udvarias kritika, s önironikus reflexió: önkritika. Más kérdés, hogy bár ismerte a hochmecolás jelenségét, nem biztos, hogy értette is annak összetett funkcióját.) Mindenestre beszédes, hogy József Attila gyakorlatát és a zsidó hochmecolást analóg fejleményként fogta föl.

Ide tartozó adottsága József Attilának az is, hogy – mint élettársa, Szántó Judit megírja róla – nemcsak értette és kedvelte az úgynevezett „zsidóviccet”, de saját észjárásához illeszkedőnek is tartotta azt. „Az ő viccein neveltünk a legjobban”, írta erről Judit. „A rabbivicceket senki olyan jól nem tudta előadni. »Tudjátok, az én eszem csavarossága nagyon közel van ezekhez a viccekhez [...]«” (Szántó 1997: 145.). Kedvenc vicce, a „csodatevő” rabbi sajátos tematizációja volt, amelynek poénja különösen figyelemre méltó. A rabbi – sikertelen – demonstrációja után a megfigyelő bócherek reakciója ez: „nü, mi ebben a csoda?” A válasz: „Hogy mi ebben a csoda, azt magam sem tudom, de tulajdon szememmel láttam.” E vicctípus – az úgynevezett *Judenwitz* – jellegzetes kulturális fenomén, a világ verbális feldolgozásának tanulságos terméke. Ma már nagy irodalma is van. Az ön-reflexió igen kifinomult formája, „csavaros” logika jellemzi, az értelmezett tárgyat több oldalról is görcső alá helyezi. A vicc olyan teoretikusai, mint Freud vagy Bergson nem véletlenül hangsúlyozzák felforgató természetét, a társadalmi ellenőrzés, az „objektivitás”, a konvenciók rendjének megkérdőjelezését, s egy sajátos közvetlenséget, mely egy új értékrend megszületését segíti. Hatása abból adódik, hogy a tárgyat új, váratlan, meglepő oldaláról veszi szemügyre, s az analitikus ész, a nyelven keresztül, azokat az összefüggéseket hozza felszínre, amelyeket a konvencionális rendje elfed. József Attila ilyen irányú érzékenysége és fogékonysága szempontunkból sajátos, nem lebecsülendő kondicionált-ságként veendő számba. A világról kialakított narratív szerkezet felbontásának és újra felépítésének intellektuális eszköze ez, hatékony észtechnika.

Itt érdemes megemlíteni József Attila matematika iránti érdeklődését is. A matematika szisztematikusan absztrakt spekulációnak is felfogható. Olyan gondolati műveletek sorának, amely nem „elbeszél”, nem narratív struktúrákat hoz létre, hanem szimbólumokkal dolgozik. József Attila ilyen „hajlama” már a Galamb Ödönhöz írott egyik levelében (1926, JAlev 110. sz.) jól tetten érhető, s ennek jele a Beke Manó matematikusnak címzett, a (vásárhelyi) Pákozdy Ferencsel közösen írott „matematikai” levele (1934, JAlev 381. sz.) is. S bár ez „csak” érdeklődés maradt, gondolkodása analitikus hajlandóságaira ez is felhívja a figyelmet.

József Attila soha sem lett – nem lehetett! – „akadémiai” filozófus. Az igazolt tudás (értsd: diploma) szempontjából „félbe maradt egzisztenciaként” írható le (ami még nem lett volna baj: ebbe az osztályba a magyar értelmiség igen nagy százaléka tartozott), de – nagy tehetősége ellenére – tartósan a társadalom peremén élt: igen rossz élet- és munkakörülmények közt. Gondolkodói lehetőségeit elsősorban mégsem ez a személyes szociológiai meghatározottság szabta meg, hanem – mondjuk így, leegyszerűsítve – a világhelyzet. Volt késztetése a gondolkodás teljesen öncélú módjára, más körülmények közt e késztetése realizálódott is volna, a világ disszonancia-foka azonban ekkorra nagyon megnőtt. S a „megismerés” és a „megváltoztatás” (egyébként nagyon különböző természetű) társadalmi szükséglete egybeesűszott, összekapcsolódott. Ráadásul minden intellektuális ítélet már csak egy mozgó relációban születhetett meg. A filozófia, ha komolyan vette magát, új, szokatlan problémákkal kényszerült szembesülni. A korszituáció a gondolkodás lehetőségeit kitágította, új nézőpontokat vetett föl, ugyanakkor sérülékennyé, strukturálisan „kevertté”, problematikussá tette azt – a világ átláthatósága elvileg is meg-megkérdőjeleződött. (Ennek az új, bonyolult helyzetnek a „pragmatikus” konzekvenciáját mondta ki Wittgenstein, amikor – emblematikus tömörséggel – megformálta híres tézisé: amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell – ez a tézis persze, ismerjük el, maga is vaskos önellentmondás.)

A gondolkodás lehetőségeinek ez az átalakulása nem pusztán azzal járt, hogy a „politika” szükségképpen behatolt az absztrakt gondolkodás világába, s vagy átpolitizálta azt, vagy önkorlátozó redukcióra készítette az igazi filozófia eszményéhez ragaszkodókat. Magát a filozófiát mint diszciplínát is átalakította. Részben az „igazi”, klasszikus filozófiához képest az absztrakt gondolkodás minden kísérletét valamiféle pszeudofilozófiává változtatta, részben irányzatok és megközelítések sokaságára szakította szét. Az irányzatok pedig, a közöttük meglévő minden átfedés ellenére, elbeszéltek egymás feje mellett. S mindez mély és felszámolhatatlan strukturális adottsága lett a gondolkodásnak, így vagy úgy mindenkit befolyásolt.

A változás – a politika felől nézve – többféle opcióban is megjelenhetett, s meg is jelent. A legismertebb – s ma sokak által a leginkább kárhóztatott – opció kétségkívül az úgynevezett „marxizmus” volt, jóllehet a marxizmus csak egy nagy és heterogén gyűjtőfogalom. A marxizmuson belül nagyon különböző, egymással éles harcban álló, egymást folyamatosan stigmatizáló és kiszorítani igyekvő irányzatok sokasága érhető tetten. S nehéz kérdés, ki az „igazi” marxista: Kautsky vagy Lenin, Trockij vagy Sztálin, Kun Béla vagy Lukács György, Sándor Pál vagy József Attila? De a filozófiába behatoló politika nem szűkíthető le a marxizmusra. Ugyanígy politikai opció és filozófia összekapcsolódása volt a máig folyamatos – szerezsenmosdató – háritás alá eső heideggeri „deviancia” is, mind náci, mind kriptonáci változatában. S Heidegger nem egyedi eset volt, igen sok „jó nevű” társa akadt: Carl Schmitt-től Gottfried Bennen át a vazallus-náci Paul de Manig vagy éppen Hans Robert Jaussig. A mai *mainstream* politikatudomány, retorika vagy az irodalomról való elméleti beszéd sok klasszikusa e körből került ki. S akkor még nem is beszélünk a szelídebb verziót jelentő olasz fasizmus kulturális képviselőtől (például Pirandello), vagy az északiak közül a Nobel-díjas Hamsunról stb. Sőt, voltaképpen a politikától látszólag mentes, „tisztá”, analitikus gondolkodó, Wittgenstein praxisa is e szituációra adott – megtévesztő – válasz. Gondolkodásában a kor szennye implicit módon, rejtve, de (*Naplója* fedezékében) saját maga által le nem tagadva jelent meg. (Jellemző, hogy Freudot, éppúgy mint saját magát, „disznó”-nak „vagy valami ahhoz hasonló”-nak tartotta, aki ráadásul „gyakran téved”, „de sok minden van abban, amit mond”. S önmagát – elég érdekes társaságban – a korra jellemzőnek mondta: „Loos, Spengler, Freud és én ugyanabba az osztályba tartozunk: e kort jellemezzük”).

A diskurzustérnek ebben az átalakulásában nem is az az igazán érdekes, hogy járulékosan, jól megfogható benne valamilyen politikai opció is, hanem az, hogy e változás kit mire tett érzékenyvé, s mire érzéketlenné. A filozófiai gondolkodásnak a politikára való redukálása pedig, bár meglehetősen általános történelmi gyakorlat, teljességgel elfogadhatatlan. Olyan redukció, amely gondolkodástörténeti szempontból zsákutcába visz.

József Attila váltásai és kanyarjai mindenesetre innen nézve értelmezendők. S nem árt szem előtt tartani, hogy nincs a kornak valamirevaló gondolkodója, akinél valamilyen fordulat, váltás, „önkorrekció” stb. ne lenne kimutatható.

Margóra szorított magyar marxistának lenni ráadásul nehezített terepen való mozgást jelentett. Itt nem létezett olyan intézményi háttér, munkalehetőségeket javító kulturális infrastruktúra, mint a németeknél például az Institut für Sozialforschung volt Frankfurtban, itt az elméleti gondolkodás kis terjedelmű, alkalmi folyóiratokba szorult, s még a legjobb intézményi háttérrel rendelkező szociáldemokraták elméleti folyóirata, a *Szocializmus* is kis folyóirat volt, s ezerféle, nem elméleti feladatot is el kellett látnia. Egy-egy „nagy” *Szocializmus*-cikk is voltaképpen csak fél ív körül mozgott. Csak „vázlatokat” lehetett írni, kifejteni egy témát és részletesen argumentálni azt, egyszerűen nem volt hely. S még a szűkös lehetőségeken belül is a marxistákat a marxizmus nagyon erős politikai tagoltsága komolyan korlátozta. Minden pártárnyalat, frakció stb. a maga politikailag megformált preferenciáit akarta visszahallani, s ha nem azt hallotta vissza, rögtön megszületett valami eretnekségre, árulásra, eltévelyedésre utaló stigma. (Az „oroszl” érdek, a moszkvai – értsd: sztálini – „vonal” logikája, pro és kontra, rányomta bélyegét a marxista közélet légkörére.) Valóságos kérdés, amit Tamás Gáspár Miklós minapi cikke fölvet, de a kérdésben lévő állítás – bármily meglepő is, tény: „Mi tette képessé még az eltorzított, meghamisított (sztálinizált) tant is arra, hogy eretnekségeket (ahogy a pártzsargon nevezte: »elhajlásokat«) produkáljon? Hogyan maradhatott benne annyi emancipatorikus tartalom, hogy ez ismételten megtörténjék, majdnem minden országban, majdnem minden kommunista pártban, a legnagyobb kockázatok, a legrettenetesebb fenyegetések ellenére? Miért kellett a sztálini pártnak [...] külön ideológiai inkvizíciót föntartania, [...] miért tételezte föl mindig, hogy eretnekségeknek márpedig lenniük kell?” (*Élet és Irodalom*, 2018. júl. 13., 12.) S egyvalami biztos: minden deformáló történelmi erő jelenléte ellenére az a marxista szubkultúra, amelyik, nagyon nehéz körülmények ellenére kialakult s fönnmaradt, a rendszer mélyen motivált s változást kívánó valódi ellenzéke volt. A regrutációt nem valami, nem létező konjunktúra, hanem a kritikára készítető nehéz tapasztalatok, s az azokból fakadó „meggyőződés” termelték ki. S a gyöngye csoportok, éppen gyöngeségüknél fogva, mindig kénytelenek – identitásuk fenntartása érdekében – számon kérték saját ortodoxiájukat. Azaz, a „magával kötve mint a kéve” furcsa, „érthetetlen”, de valóságos paradoxona hatott át mindent. Még maga a rendszerkritikai beállítódás is a rendszerkritika kiteljesedésének „természetes” korlátjaként funkcionált. Másképpen (a másik oldalról) fogalmazva: a kései modernitás önszabályozó rendszere e ponton is igen hatékonyan érvényesült, s gyakorlatilag nagy mértékben megakadályozta a rendszerre és a korra való rálátás lehetőségét.

A rálátás, ha létrejött, s olykor létrejött, voltaképpen mindig egyéni, magányos erőfeszítés eredménye volt. S hozzá a belső, mozgalmi konvenciók fékjét is szét kellett törni. De nem volt független ennek a légkörnek az ösztönző (s persze korlátozó) dinamikájától. A rálátáshoz szükség volt egy, az adott rendszeren kívüli, „külső” nézőpontra.

József Attila értekező életműve kicsi és töredékes. Az 1930 előtti írásait közreadó 1995-ös edíció 50 plusz 1 tételt ad, az 1930 utáni termést betakarító új (2018-as) kiadás 64 tételt. A szövegek többféle regiszterben szólnak meg. Első írásai irodalomkritikák (Réti Ödön, Terescsényi György, Brichta Cézár vagy éppen Lőrincz Jenő könyveiről), mint kezdő költőt ezek megírásával bízták meg. Az ilyesféle rövid írások szokásosak voltak a *Nyugat*nál, sokan mások is írtak ilyeneket nagy számban. Az első fordulat akkor következett be, amikor (1928) doktori disszertációján dolgozott. S bár ebből csak töredékek maradtak meg (a töredék szó mindkét értelmében: megcsonkult szövegek és be nem fejezett, végig nem írt részletek), ezek a fragmentumok már roppant izgalmasak. Tematikailag is: a szövegek a műalkotás és a metafizika viszonyát és összefüggésrendjét tematizálják. Izgalmasak azért is, mert a klasszikus, ám már némileg modernizált filozófia elsajátítását dokumentálják (Arisztotelésztől a fenomenológiáig), s izgalmasak azért is, mert a filozófiai tradíciót saját irodalmi műhelygondjai szempontjából kreatívan értelmezi át, s így saját költészetének elméleti megalapozását is elvégzi. A filozófiatörténet ismer olyan alkotókat, akik töredékeikkel vívták ki helyüket a gondolkodástörténetben. Az *Ihlet és nemzet* töredékei is, *mutatis mutandis*, e kategóriába tartoznak. A nevezetes, de nem biztos, hogy egészében meg is értett *Ady-vízió* két szempontból is nagyon tanulságos. Ez a cikk ugyanis a disszertáció elméleti eredményeinek összefoglalása, dióhéjban, másrészt annak demonstrációja, hogy ezt az elméleti alapot miként hasznosította egy irodalomkritikai vitában. A polemikus élt vagy az Ady melletti kiállást szokás meglátni benne, de jóval többről van szó. A kreatív irodalomértelmező mutatja meg itt magát, nyilvánvalóvá téve, hogy nem fölöslegesen dolgozta bele magát a filozófiába, s a filozófia immár nem dísz vagy külsőség nála, hanem szövegszervező megfontolás. Amikor pedig írása keretében az Ady-szöveg interpretációját végzi, egyszerre demonstrálja azt a vers iránti érzéket, amely ilyen szinten alighanem csak költők sajátja tud lenni, s az elméleti jártasságot, utalva, mint evidenciára, például Schelling egyik 1802-ben írt fontos tanulmányára. (Schelling szerint Dante költeménye önmagában alkot külön irodalmi műfajt, mivel a típus és a példány egybeesik benne. Ezt a szempontot József Attila Adyra vitte át.) Néhány cikke alkalmi, „aktuális” reflexió, munkaköri kötelesség teljesítése (például az *Előörsnél*), egyéni intellektuális és stiláris mintázattal. A Babits-ellenes pamflet, *Az istenek halnak, az ember él*, személyes sorsa szempontjából nagy baki volt, saját fejére borította vele a paraszt, s amit s ahogy írt, az bizonyos értelmezői körökben máig botránykőnek számít. A vitriolos hangért talán tényleg kár, szelídebb tónusban is elmondhatta volna kritikája lényegét. De a pamflet keretei közt mozogva is fontos az, amit – bármily kellemetlen is – elmond Babits költészetéről. A langyos, maszatolós „méltatásokkal” ellentétben neki van igaza, amikor kimondja, a szóban forgó kötet az addigi Babits-pálya mélypontja. S ez az ítélet nem vélekedés, azaz *doxa*, hanem argumentált állítás nála. A magyar irodalomkritika, amely nagy átlagban a hírlapokban is, de még a *Nyugat*ban is igen csak elsekélyesedett ekkorra, fölfrissült volna, ha több ilyen „kíméletlen”, de pontosan ítélkező pamflet jelent volna meg. Hogy József Attila tudatosan vagy öntudatlanul bizonyos Babits-ellenes érdekköröknek (például Hatvany, Zsolt Béla) is szolgálatot tett, mellékes, nem változtat a lényegen. „Csak” életrajzilag érdekes, hogy vele vitették el a balhét.

Az ekkori, disszertáció utáni írásainak egyik figyelemre méltó vonása, hogy bennük egy orientációváltás jegyei is tetten érhetők. Ezek a cikkei már az első „barthás” periódus felé vezetnek. A „népi” József Attilának ez a jelentkezése szempontunkból két összefüggésben fontos. Egyrészt erre a váltásra a Vágó Márta-szerelem traumatizáló alakulástörténete nélkül valószínűleg nem került volna sor. S ebben nem utolsó szerepe volt Mannheim Károlynak, aki nemcsak 27 (!) oldalas levélben beszélte le Mártát a házasságról, de a disz-

szertációján dolgozó költő „filozófiáját” is – indokolatlanul és méltánytalanul – leszólta. (Amikor Mannheim véleményét az irodalomtörténet-írásban József Attila-ellenes éllel „hasznosítják”, nem veszik figyelembe, hogy Mannheim erősen elfogult volt, s igazában nem is filozófus volt, hanem szociológus. Lukács, Zalai Béla és mások filozófiai inspirációját „csak” jó érzékkel és találekonyan alkalmazta, hasznosította, amikor szociológiai elméletét megalkotta. Tekintélye viszont olyan kemény korlátot rakott a fiatal és érzelmileg sérült költő elé, amiről csak visszapatanni lehetett. Summa summarum: Mannheim deformálta József Attila pályáját.)

Igaz, költőnk Mannheim-től függetlenül is ekkor már csak egy igen kiélestedt konfliktustérben szólalhatott meg. A magyar társadalom ugyanis végzetesen ellentmondásos, reformkényszeres szituációba került. S a reformlépések sohasem olyanok, amilyeneket ideálisnak tartunk, hanem olyanok, amilyeneket ez a konfliktustér előír szereplői számára. József Attila pedig, szokása szerint, ez alkalommal is belement a csínbe. Barátságok és kapcsolatok megszakadása árán is.

Az 1930–37 között született írások sok szempontból más jellegűek – az ekkor született cikkek, tanulmányok, előadások már a marxista gondolkodó termései. (Marxista fordulatát 1930 őszétől szokás számítani, némileg figyelmen kívül hagyva korábbi, e felé mutató próbálkozásait.) Ez a néhány év sem egységes természetesen, mert több félfordulat, önkorekció tagolja ezt a periódust is. De az alaporientáció, a Marx-tól való inspiráltság végig megmaradt. Ez a fordulat természetesen nem azt jelentette, hogy mindaz, amit addig tanult s a maga számára végiggondolt a filozófia nagy hagyományából, az teljesen törlődött volna. Nem, Tverdota György például kimutatta a Paulertől tanultak továbbélését az *Irodalom és szocializmusban* – csak ezeknek a teorémáknak a helyük és státusuk változott meg. A marxista opció más szempontból lett fontos. Egyrészt a valóság új, addig értelmezhetetlen dimenzióinak értelmezésére és leírására adott mintát és lehetőséget, másrészt a világ adott rendjével szembeni *oppozíciónak* adott összefüggő, többé-kevésbé koherens, szilárdnak mutakozó *elméleti bázist*. (E bázis pontos mibenléte persze sem akkor, sem azóta, mai távlatból nem evidens. A marxizmus egymással rivalizáló, egymást hatálytalanítani igyekvő irányzatainak léte éppen arról árulkodik, hogy e bázist maguk a történetileg kialakult irányzatok is másképpen ismerték föl és határozták meg. De valamennyi, magát marxistaként meghatározó irányzat számára nagyon erős mintaként és forrásként szolgált Karl Marx életműve, mely mindegyik irányzatot belül tartotta az értelmezés egy adott horizontján. Az irányzatosodás, egyebek mellett, éppen ennek a mintának a különböző szintű megértéséből, aktualizálásának más-más módjából adódott. De az tény, Marx elemzései nélkül ma sem lehet érdemben szólni arról az egyre egyetemesebben érvényesülő – „globalizálódó” – világrendszerrel, amit kifejezően, de a lényegét mégis számos ponton elfedve, kapitalizmusnak neveznek. A legitimációs funkciójú, a lényegét átnevező fedőkommunikáció ezen, teoretikus szinten, nem változtat, s e „kommunikáció” mai erősödő válsága, éppen arra hívja föl a figyelmet, hogy célszerű a lényegre, a rendszer valódi természetére és dinamikájára fókuszálni. A kapitalizmus-kritika pedig ma, a feszültségek világméretű kiszélesedése és elmélyülése idején, úgy vélem, aktuálisabb, mint bármikor valaha.)

József Attila egy nagy válság, az úgynevezett „világ gazdasági válság” sodrában lett marxista. E tény nem választását magyarázó momentumként érdekes. (Magyarázatként e krízis egyébként is csak részleges érvényű.) Értelmezői, gondolkodói *helyzetének* lényegére világít rá a válság. 1930 és ’37 közötti alkotói periódusának egésze ugyanis egy nagy, eszkalálódó történeti válság közegében bontakozott ki. A gazdasági krízis, a világorradalmi várakozások, majd e várakozások – szükségképpen – meghiúsulása, a barbarizálódás markáns tüneteinek jelentkezése, a nácizmusnak mint hamis, embertelen és eszközeiben minden addiginál brutálisabb „megoldási” kísérletnek a diadalmenete, sőt az európai politikai mezőt is egyre inkább domináló jelenléte, a világháború főpróbájaként (is) értelmez-

hető véres spanyol polgárháború mind e periódus fejleménye. A „jó” és a „rossz” közötti frontok pedig egyszerre világosak és megtévesztően összekuszáltak voltak. A világban nagy ideológiai és „kommunikációs” háború (is) zajlott, a tömegeket befolyásoló modern, mediális manipuláció már igen magasra felpörögve zajlott. A fejlemények megítélése azonban többnyire még a „régí”, éppen válságba kerülő normák és előfeltevések szerint születtek meg, miközben már „mindenki” tudta érezte, hogy nagy átalakulásban élnek. A hatalmi tér szereplői az önmeghatározás szintjén nagyon különböző politikai entitások voltak: a „demokráciák”, a „forradalmi” náciizmus és a „forradalmi” bolsevizmus (vazalusként integrálva kétes, félperiferiális autokráciákat, például a magyart), miközben, valójában, valamennyi szereplő – a náci Németország és a sztálinista Szovjetunió is! – a *rivalis kapitalizmus-változatok* valamelyikét testesítette meg. Igaz, egymáshoz viszonyított alternatívát képezve, tehát viszonylagos – jórészt: illuzórikus – reményt is kínálva. De mindezt elfedte a „kommunikációs” és ideológiai (azaz az uralkodó valóságmagyarázatért vívott) harc zaja, a levegőt megtöltő ideológemák káosza.

József Attila marxista szövegei e válsággal vívott harcának változó színvonalú, de mindig érdekes és tanulságos, sok eredetiséget mutató dokumentumai. Nem volt, nem is lehetett kezdettől „kész” pozíciója, e harca során maga is alakult, újabb s újabb problémákkal szembesült s így újabb válaszai is születtek, de szövegei mint az értelmezés műveletének meg nem spórolható, releváns teljesítményei a történetileg lehetséges valóságértelmezések megértését segítik. S olyan utat járt be, amelyet – egyebek közt – költészete is igazol, s amelynek ellentmondásai és kanyarai is igen nagy mértékben törvényszerűnek tekintendők. (A sok töredék, vagy éppen a már megírt szövegek újraírása, a definitív szöveg kialakulni nem tudása éppen ennek a helyzetnek a tünete. A világ, amelyet értelmeznie és leírnia kellett, bizonytalan alternatívákra szakadt szét.)

Érdekes, hogy ahogy a Pauler Ákos közvetítette filozófiai hagyományhoz is a műalkotás felől közeledett, az irodalom felől közeledett a szocializmus problémaköréhez is. Ennek emblematisz dokumentuma az *Irodalom és szocializmus*, amelyet szabadeloadásként is, cikként is megírt, s amely az első, már igazi marxista József Attila-szöveg. Ez mindjárt arra is felhívja a figyelmet, hogy számára az elsődleges és hiteles valóságértelmező és -leíró gyakorlat az irodalmi mű megalkotása volt. Ennek nagyon gazdag és bonyolult relációkat is értelmezhetővé tevő tapasztalata számára problématudatosító s ugyanakkor hitelesítő eszköz volt, amely kiváltotta s egyben kontrollálta is teoretikus spekulációit, s ez előnyt jelentett a „csak” filozófusokkal szemben. Ugyanakkor ez az „irodalmi” tapasztalat megkívánta a teoretikus értelmezést, az absztrakt – „logikai” – spekulációt is. Van, ami nem szemlélhető, csak gondolható, s e kétféle percepció magasabb nézőpontból komplementer. Az új momentum mindazonáltal az, hogy a marxizmus, amely ekkortól értelmezői eszköztára része lett, nagyon összetett, komplex, és az élet valamennyi dimenziójára kiterjedő magyarázó metódus volt. A „gazdaságot” éppúgy értelmezhetővé tette, mint a társadalmat vagy a politikát, s reflektálni tudott a szellemi élet, a kulturális mező fejleményeire is. (Innen van, s nem közönséges tudálékosság, ha sokszor – okkal s joggal – annak látszik is, hogy a marxisták „mindenbe” belebeszéltek, mindent „megmagyaráztak”, mindenről véleményt – ítéletet – alkottak: erre maga a teoretikus pozíció, amelyet elfoglaltak, „jogosította föl” őket. A „marxizmus” mint popularizált világmagyarázat egyik vonzereje éppen ebből az univerzális magyarázó potenciálból fakadt.)

Ebben a periódusban József Attila természetesen nem csak elméleti magyarázatokkal állt elő, továbbra is vannak irodalomkritikái is. Írt Tamási Áron *Hajnali madár* című könyvéről (1930), Mécs Lászlóról (1931), ironikusan Móriczról (1931), vitriolosan Kassák 35 verséről (1931), Zsolt Béla regényéről, a *Bellegarde*-ról (1932), jóval később Babitsról (1935), sőt még mecénásának, Hatvany Bertalannak *Ázsia lelke* című könyvéről (1936) vagy Ignotus Pál Kosztolányi-különlenyomatáról (1936) is. Ezek zöme azonban úgynevezett

„szívésségkritika” vagy – ellenkezőleg – epéjét öntötte ki némelyikben. Megkülönböztetett figyelmet köztük a Kassák költészetét levágó s ítéletét az irodalomtörténet-írás által vagy személyes sértettségére, vagy marxista ortodoxiájára visszavezető kritikája érdemel. Ebben jóval több akceptálandó megállapítás van, mint amennyit a magyar irodalomtörténet-írás elismer. S e kritika higgadt és alapos elemzése, lehátva a sértettség stb. felhámját, igen sok tanulsággal szolgálhatna. Irodalmi kritikái közül, más-más okból, három a mai irodalmi konvenció horizontján is fontos és méltányolt. A Kosztolányi összegyűjtött verseiről írott esszéje (1935), a befejezetlenül maradt *Ütem és fogalom* (1936) és a Horváth János *Magyar versek könyvéről* írott kritika (1936). Ezek közel állnak a „nyugatos” magyar esszéeszményhez s jó művekről ad bennük műhelyelemzést. Jelentőségük, a részleteken túl, abban keresendő, hogy ezek demonstrálják: megfelelő feltételek között József Attila jó irodalomkritikus is lett volna. De azt a kritikusi szerepet, amelyet az irodalmi élet rá akart osztani, nem ambicionálta. E periódus legtöbb és legfontosabb értekező szövegeiben a marxizmus világlátásának elég széles körét tematizálta. Már cikkei címének pusztá felsorolása is jelzi ezt: *Logika és dialektika* (1930), *Marxista munkásoktatás* (1931), *A magyar proletáriróladalom platformtervezete* (1931), *Természettudomány és marxizmus* (1932), *Egyéniség és valóság* (1932), *Kína* (1932), a halálbüntetés elleni felhívás (1932), *Kapitalista terrogazdaság vagy marxista elmélet* (1932), *Az egységfront körül* (1933), *A művészet kérdése és a proletárság* (1933), *A szocializmus bölcselete* (1934), *A középosztály és a vajúdo világ* (1935), *Új szocializmust!* (1935), *Van-e szociológiai indokoltága az új népies irányynak?* (1936), *Hegel–Marx–Freud* (1936/37).

Ezeknek az írásoknak van néhány, jól megfogható közös jegye.

(1) A nyelv a jellegzetes marxista idióma, s ez, beállítódás szerint, akkor is, ma is vonzó vagy taszító jellegzetesség.

(2) A szövegek szerzője nem az úgynevezett pártpolitikai szinten szólalt meg, ennél általánosabbak és mélyebbek kérdésfeltevései. Ahol direktben „politizál”, ott nagy történeti trendekre és kihívásokra reflektál.

(3) A szövegek egy belső, marxizmuson belüli polémia dokumentumai – sokszor olyankor is, amikor csak pontos akart lenni, s nem kereste a vitát. Érvelése nehezen volt elhelyezhető a magyarországi marxizmus konvenciórendszerében, rendre határokat lépett át. Jellemző, hogy olyan kicsi és „ártatlan” ismertetését, mint a *Marxista munkásoktatás*, a szerkesztő, Sándor Pál már megszabadította teoretikus „okoskodásaitól”, s így hírlapi recenzióvá silányította azt. Ez nemcsak azért volt „problematikus” szerkesztői gyakorlat, mert Sándor Pál József Attila „sáros lába nyomába sem léphetett”, de azért is, mert ez a marxista diskurzus lebutítását eredményezte. Nem egy konvenciónak kell megfelelni, hanem az adott problémát célszerű minél pontosabban tematizálni és végiggondolni. A platformtervezetről írott cikk eleve vitacikk volt – de még a „vonalon” belül. A hegelizáló *Egyéniség és valóság* azonban már a „marxizmus” tudatos újraértelmezési kísérlete volt. Ez a „hegelizálás” már nyelvileg is (marxista) konvenciókat sértett, és absztrakciós szintje is eltért a mozgalmi konvenciótól. Törvényszerű, hogy botrány lett belőle, a párt megszűntette a cikket közlő *Valóságot*, amelynek első s egyetlen számát József Attila szerkesztette s az érdekesebb és jobb ilyen típusú lapok közé tartozott. A szerző pedig automatikusan valamiféle gyanús elhajló lett. A botránynak persze volt egy mélyebb, a közönséges mozgalmi szemellenzősségen túlmutató szintje is: az ilyen szövegekhez nem szokott „egyszerű” munkások nem értették, nem tudták „leolvasni” az érvelésnek ezt a módját. Szántó Judit emlékezésében megírta, egyre-másra jöttek a munkásolvasók, hogy „Attila, magyarázd el, mit írtál”. (A feszültség a problémák elméletileg minél pontosabb megfogalmazása és az „alutartott” szimpatizánsok ettől szükségképpen elmaradó intellektuális horizontja közt, minden ilyen típusú mozgalomban törvényszerűen megjelenik – már a korai kereszténység is szemben találta magát ezzel a problémával. Az egyensúly

megteremtése, ha egyáltalán lehetséges, igen nehéz.) Az 1933-ban született *Az egységfront körül* tétje már közvetlenül gyakorlati volt: a marxista pártok és irányzatok tudnak-e jól reagálni az előretörő nácizmusra vagy sem? József Attila, nem kétséges, jó érzékkel és jó irányba nyitott, a mozgalmi ortodoxia azonban rosszul reagált. S a „Téglás Ferenc” álnévű szerző nemcsak a költőt osztotta ki, de a maga eszközeivel rossz pályán tartotta a mozgalmat is, szűkítette és merevítette a mozgalmi horizontot. S ez – nem mellékesen – József Attilát is válságba sodorta: hiszen nyilvánvaló igazsága ellenére merev elutasításra talált. (Ennek a válságának a dokumentuma *A nemzeti szocializmus* című rövid feljegyzés, amely a költő pillanatnyi, de nagyon rossz reakciója volt. Minden szempontból elhibázott reagálás.) Ugyanennek a problémakörnek egy másik, elméleti s politikai szempontból egyaránt magas szintű reflexiója volt viszont *A szocializmus bölcselete* (1934). Ez a cikk kétségtelenül igen komoly félfordulat jele, ez már a „szociáldemokrata” József Attila írása. Mónus Illéstől (is) inspirálva írta, és a szocdem elméleti folyóirat, a *Szocializmus* közölte (a cikk a moszkvai „vonal” szemszögéből: „árulás”). De megmaradt Marx inspiráltja lenni e cikkében is, és radikalitását sem adta föl. Sőt, az illegális KMP-től eltávolodva és a legális és pragmatikus szocdem párthoz közeledve is megmaradt a rendszer radikális oppozíciójához tartozók gondolkodójának (és költőjének). Hogy nem klasszikus szociáldemokrataként, hanem inkább valamiféle „szabad” szocialistaként írható le, aki pártkötöttségek szempontjából valami irreguláris figura volt, azt mi sem mutatja jobban, mint kísérlete a marxizmus és freudizmus egyesítésére, ami egy vonatkozásban a marxizmus radikalizálása. S ettől kezdve komoly erőfeszítéseket tett ennek az egyesítésnek az egységes értelmezési keretbe való integrálására is.

(4) Az írásoknak van egy belső, nem mindig manifesztálódó, de önmagáról azért jelzéseket adó, jellegzetes érdeklődési rendje, úgy is mondhatnánk, implicit tematikája: „válság”, egyéniség, műalkotás. Ez részben, de csak részben, a szerző költő-voltából adódik, mondhatnánk, „szakmai” determináció, részben az *én*, a személyiség – megélt – történeti válságából. Ha ezt az érzékenységet az életrajzból származtatjuk, nem hamisítjuk meg az érzékenység genezisést, de terjedelmét leszűkítjük. Valójában a „rossz” szubjektivitást József Attila egyetemesebb érvényű és szerepű fenoménként fogta föl, s történetileg alakítottak és egyben történelmet alakítóknak látta. Olyan szubjektivitásnak, amelyet meg kell érteni, s le kell írni.

(5) Az érvelés nem elbeszélő, „narratív”, hanem fogalmi, analitikus jellegű. Ez, filozófiai szövegekről lévén szó, természetes, de idegen a magyar esszéahagyománytól.

(6) Az írások elég nagy százaléka töredék, vagy újrakezdett, ám be nem fejezett variáns. Ez a próbálkozás és az elakadás jele, de semmiképpen nem teszi értelmetlenné a kísérletet. A megnyugtató megoldás meg nem találása magát a felmerülő problémát nem teszi érdektelenné. (A matematika története tanúsítja, sok olyan, hosszú ideje megoldatlan probléma van, amelynek felszínén tartása is rendkívül termékeny, s előre viszi a matematikát.) József Attila töredékei is termékenyítő erejűek. Csak tudni kell őket leolvasni.

1958 óta sok minden történt a József Attila-kutatás terén, ezt joggal hangsúlyozza Tverdota György. Jelentős lépés volt például a „Sulyok Miklós-féle kéziratok” – nem teljesen véletlen – felbukkanása, az értekező József Attilával foglalkozó írások megszaporodása, az értéktétel lassú módosulása stb. Ám az, hogy az irodalomtörténet-írás képe az értekező József Attiláról ma egészében élesebb, pontosabb és adekvátabb lenne, egyszerűen nem igaz. A mai korszituáció (s ettől nem függetlenül, a „szakma” általános állapota) olyan, hogy változatlanul nem kedvez e kérdéskör érdemi tárgyalásának. S e helyzet következ-

tében még a tényleges felismerések is belevesznek a sokszor öncélú, ismerethiányos és mégis tudálékos szövegelésbe. Szimptomatikus, hogy az új, 2018-as kiadás is, nagy terjedelme (1466 oldal!) ellenére, a hibás szerkesztői koncepció eredményeként, igen nagy balaszt-anyagot kreál, s így saját eredményeinek percepcióját is igencsak megnehezíti. Sajnálatos, de tény, ma nem sok professzor van, aki akár csak egyetlen egyetemi előadás keretében és szintjén világos képet tudna adni az értekező József Attiláról.

Pedig ma már választ kellene tudni adni néhány alapkérdésre: (1) Melyek az értekező életmű legfontosabb, jellegadó darabjai? (2) Mi indokolja ezek középponti szerepét? (3) Hol helyezkednek el ezek a szövegek a 20. századi magyar gondolkodástörténetben? S (4) más marxista – és nem-marxista – filozófusok írásaihoz képest mi adja specifikumukat?

E kérdéseket pár utalásszerű mondatban megválaszolni természetesen istenkísértő vállalkozás, de a maszatolásnál még a szükségképpen egyszerűsítő – és provokáló – gesztus is jobb és hasznosabb. Kimozdítja az értelmezést tespedtségéből. A magam – meg lehet, sarkos – álláspontja, rövidre fogva, a következő.

Ad 1. A fontos, valamilyen szempontból meghatározó szövegek, szűkre fogva, a következők: *Ihlet és nemzet* (1928), kötetben: JATC 1/1: 25–138., *Ady-vízió* (1929), JATC 1/1: 151–170., *Irodalom és szocializmus* (1930), JAÖTC. I 106–118., 121–153., *Egyéniség és valóság* (1932), JAÖTC I. 539–544., *A egységfront körül* (1933), JAÖTC I. 648–654., *A szocializmus bölcselete* (1934) JAÖTC II. 795–799., *A középosztály és a vajúdo világ* (1935) JAÖTC II. 894–900., *A Szép Szó előfizetési felhívása* (1936) JAÖTC II. 1000–1001., *Van-e szociológiai indokolt-sága az új népies irányynak?* (1937) JAÖTC II. 1189–1191., *Hegel–Marx–Freud* (1936/37) JAÖTC II. 1225–1243., 1248–1259.

6

A választás persze önmagában még keveset mond, a kiválasztás *miértje* már beszédesebb.

Ad 2. A főnti, megnevezett szövegek két szempontból jelentősek. Jelentősek, mert az értekező – gondolkodói – pálya tagolói, a belső váltások, fordulatok explicit tükrözői. A két 1930 előtti, de a későbbiek sok szempontból megalapozó és előkészítő szöveg József Attila módszeres filozófiai stúdiumainak dokumentuma. Filozófiai iskolázottsága alapjaiba világítanak bele. Pauler közvetítésével vagy /és inspirációjára megismerkedett egy sor fontos művel. Nemcsak magának Paulernek a műveit (például a *Bevezetést*, az Arisztotelész-könyvet) tanulmányozta, de közvetve vagy közvetlenül a görög filozófiától a fenomenológiáig sok mindent. Berkeley, Bergson, Croce, Husserl és mások, vagy, a magyarok közül, Varga Béla (*A subszistencia fajjai*) és a sok mindent közvetítő Enyvvári Jenő könyvei lehetőséget adtak neki egy fogalmi rendszer kialakítására, amellyel már megkísérelhette leírni a „műalkotás metafizikáját”. E fogalomkészlet: dolog, állag, lét, nemlét, exisztencia, képzet, ítélet, alany, állítmány, forma, alak stb., stb., egy nagy tradíció újraértelmezett fogalmi voltak, egyszerre hordozták a tradíciót és az új nézőpontot. Nem József Attila találta ki őket, csak újragondolta és rendszerbe foglalta, amit átvett, de ezzel kapott egy „szótárt”, amelynek „szavaival” már lehetősége nyílt el- és végiggondolni azt, ami foglalkoztatta. (Az *Ady-vízió* mint elmélete demonstrációja és alkalmazása ráadásul elmélet és kritikai gyakorlat összefüggéseit is megmutatja.) Az *Irodalom és szocializmus*, amely ezekhez képest a váltás dokumentumának látszik, voltaképpen a klasszikus filozófiai alapoknak a modern kapitalizmus dinamikájára reflektáló kiterjesztése. A „marxizmus”, amelynek egyik változatát itt József Attila magyarázó elvként elfogadja, a „modern” világ intellektuális feldolgozásának lehetőségét ígérte. A háttérben már ott van a „tőke”, a szociológiai-igaz értekezhető társadalom, de ez még csak a „valóság” elméleti felértékelődését jelenti. A művet létrehozó alkotótevékenységben fontossá válik „a valósággal való összekötte-

tés”, s a „valóság” a műalkotás mibenlétének magyarázatában is fontos szerepet kap. „Az ihlet [...] megragad bizonyos valóságelemeket, a többiek és szemléletünk közé helyezi és eltakarja a valóság egyéb részét, mint a telihold a napot napfogyatkozáskor. Azaz szemléletileg teljes valóságnívá növeli a kiválasztott valóságelemeket” (I. 142.). Ez nem szociológiai vagy politikai, hanem eminensen irodalmi opció, de implicite szociológiai és politikai következményei is vannak. Hogy maga a fordulat, „marxista” szempontból, még „nyers”, sok vonatkozásban elnagyolt volt, szükségképpen adottsága ennek az önkorrakciónak. De a lényeg maga a váltás, a gondolati alapok kiterjesztése. Az *Egyéniség és valóság*, amely a maga idejében mozgalomtörténeti botránykőnek számított, s negatív fogadtatása következtében jelentősen befolyásolta mind a költő mozgalmi helyzetét, mind teoretikus működésének lehetőségeit, éppen azáltal fontos, amit hibájának vélték. „Hegelizáló” érvelésmódja az akkori vulgármarxizmust, nagyon jó érzékkel, tudatosan megbontotta, s visszakapcsolta azt a klasszikus német filozófia egyik, módszertanilag is fontos fejleményéhez, Hegel filozófiájához. Ez a visszakapcsolás minden állítólagos és/vagy tényleges egyoldalúsága ellenére, nagy teoretikus lehetőségeket rejtett magában. Mind a költő gondolkodása, mind a magyarországi marxizmus potenciális megújulása szempontjából fontos kezdeményezés volt ez. S – bármily paradoxonnak látszik is – teljes joggal mondta írásáról, hogy marxi szellemiségű. Világosan látta például, hogy „az egyén maga is társadalmi folyamat” (I. 543.), s a bérmunkás önmagát csak a tőkefolyamatból kivonva nyerheti vissza: „a bérmunkások társadalmassító osztályharca egy a termelés megszüntetésével, hiszen társadalmi alannyá csak úgy válhatnak, ha kivonják magukat a tőkés mint társadalmi alanyok számára való társadalmi tárgyi mivoltukból” (I. 542.). Ha kivonják magukat a tőke személytelen elvontságának hatalma alól. Ez bizony a hegelizáló forma ellenére lényege szerint a marxi intenciónak felel meg. A következő, szakasztaló írás *Az egységfront körül*. Ez az adott politikai helyzetre való, elzárkózást (és hamis helyzetértékelést) oldó nyitás dokumentuma. Az a „marxista” opció, amelyik a kapitalizmus közeli leváltásának hamis hitében mozgott, s közben minden más elképzelést stigmatizált, ebben az írásban alapjaiban kérdőjeleződött meg, s egy új, realiztikusabb és esélyeket kínáló orientáció mellett állt ki. Három mozzanata különösen figyelemreméltó. (1) Mind „az önnön marxizmusukba beleveszett hivatásos forradalmárokat”, mind a mozgalmi „reálpolitikusokat” kritizálja. (2) *Expressis verbis* kimondja: „a valóságban csak maga a munkásosztály állhat helyt a munkásosztály érdekeiért. (Meg kellett volna már tanulnunk, hogy a munkásosztályt csak maguk a munkások szabadíthatják fel, tehát nem a revizionista politikusok és nem a hivatásos forradalmárok.)” (3) S végkövetkeztése ebben a szellemben mondja ki az aktuális politikai célt: „S egy jámbor óhajtás: – Jó volna, ha a munkások belátnák, még mielőtt fasiszta terroristák vernék bikacsökökkel a fejükbe, hogy egymás harci akcióinak a támogatása minden eszményi pártfegyelemnél előbbre való” (I. 648., 654.). *A szocializmus bölcselete*, amely pro forma „csak” a szociáldemokráciához (jelesül: Mónus Illés elképzeléseihez) való csatlakozás dokumentuma, valójában éles szemű és újszerű bolsevizmus-kritika, s a szocialista perspektíva (indirekt) újradefiniálása – Marx alapján. (*Nem szociáldemokrácia-apologetika!*) Alaptézise az, hogy „az egész marxi bölcsélet kérdésköre azonagy az emberi tudat történelmi alakulásának kérdéskörével” (II. 796.). Bolsevizmus-kritikája, logikailag, innen indul, s – nagyon jellemzően – azt mondja, a „bolsevizmus maga is a kialakulni akaró öntudat megzavarodásának egyik tüneténye” (II. 795.). Az önellentmondás definiálása azonban már ennél jóval tovább megy s konkrétabb. A bolsevizmus, mondja, „ideiglenesen”, de elég hosszú időre „egyetlen párt kezében egyesíti a polgári diktatúrák politikai hatalmát a polgári tőkés gazdasági parancsuralmával. És ettől elvárja egy olyan emberi öntudat kialakulását, amely nélkül szocialista, kommunista társadalmi rend nem lehetséges” (II. 796.). Az el-
lentmondás nyilvánvaló. De ennek kimondásánál fontosabb, hogy a cikk a bolsevizmust

speciális – koncentrált – kapitalizmus-változatként írja le, s ilyenként bírálja. „A bolsevizmus állami elvvé teszi azt a közgazdaságtani fölfogást és életszemléletet, amely a kapitalizmusban társadalmi úton, persze az állam biztosító készülékével fölszerelve, érvényesül s ami harcba viszi a kizsákmányolt tömegeket a polgári rendszer ellen. Ebben a rendszerben ők csak munkaerők és fogyasztók, de nem emberek. Az általános fölfogás ma már nem engedi meg, hogy ember embert zsákmányoljon ki, – a közgazdaságtani életszemlélet arra jó, hogy ha nem lehetséges az ember kizsákmányolása, lehetővé legyen a munkaerőé” (II. 796–797.). Azaz, a bolsevizmus-kritika és a kapitalizmus kritikája itt egybeesik, de, s ez fontos, nem mossa el a bolsevizmusnak funkciókat egyesítő s így negatív hatékonyságát megsokszorozó veszélyes specifikumát. A Cobden középosztály ankétjához való hozzászólása két szempontból új. Ez a marxista teoretikusnak a prokapitalista, de a félperiferiális, „nyers” kapitalizmust korrigálni, följavítani igyekvő liberalizmussal való pragmatikus együttműködésének a dokumentuma (bolsevik szempontból áruulás), ugyanakkor egy olyan strukturális elemzés, amely szembesít a kapitalizmus természetével, deformáló logikájával és egyben a radikális antikapitalizmus szerkezeti korlátaival is. Középosztály-definíciója újszerű, logikus és perspektívákat nyitó: „a munkások [...] a használati értéket termelő osztályt, a tőkések a csereértéket termelő osztályt alkotják”, mondja (II. 895.). Ám, érvelése szerint, „a termelési viszonyok maguk is szükségletek, amelyeket szintén termelni kell. E szükségleteknek a termelése azé az osztályé, melyet középosztálynak nevezünk. A termelési viszonyoknak mint szükségleteknek termelésére hivatott a katonatiszt és a Bedeaux-mérnök éppúgy, mint a tanár vagy a kereskedő, a művész, vagy a köztisztviselő” (II. 896–897.). A termelési viszonyok termelése speciális termelés. Akik ezt, tudva, vagy tudatlan, végzik, magát a kapitalizmust vezérlő „algoritmust” termelik. (Itt megint visszajutunk „az emberi öntudat alakulástörténetéhez”. Nem egyszerű képlet, de mind elméleti, mind gyakorlati szempontból van relevanciája.) A Szép Szó előfizetési felhívásának pályaszakasz tagoló szerepe részben magában a szituációban van: József Attila itt saját lapja saját szerkesztői programját adja, s ez speciális helyzet. A megszólaló szabadságfoka a szokványosnál nagyobb. Ebből is fakad, de nem pusztán e megszólalási helyzet függvénye ugyanakkor, hogy nagyon lényeges történeti tapasztalatot mond ki: „A munkásosztály nem váltotta meg az emberiséget, amit pedig történelmi feladatának tekintett, hanem maga is felbomlott s akár mint állapotlanok meg fogalmi keretét itt, e kereten belül az egész társadalom fejtelenségét tükrözi vissza.” (II. 1000.) Ez egyszerre az illúzióknak bizonyult „marxista” prognózisok kritikája, s a kései kapitalizmus kíméletlen láttelele. A „felbomlásnak” ez a diagnosztizálása nem pusztán az aktuális, pillanatnyi állapot tükré, hanem egy nagy trend egyik első, igen korai érzékelése. S így ma aktuálisabb, mint megszületésekor volt, pedig aktualitását akkor nem kisebb veszedelem, mint a nációk előretörése húzta alá. A Magyar Napnak adott nyilatkozat a népiességről megint csak illúziófoszlato gesztus. Újdonsága az, hogy ő, aki korábban, a Bartha Miklós Társaság egyik prominenseként egy reformfolyamat elindítója, de legalábbis serkentője közé tartozott, most kimondja, hogy a kornak ez a csakugyan legjelentősebb magyar reformkísérlete illúzió, zsákutca, olyan önellentmondások megtestesülése, amely – függetlenül az ellenerők hatékonyságától – nem hozhat igazi eredményt. Lényege kárhozzátja kudarcra. A (retrospektív) önkritika és a kritika szimbiózisa ez. (A mögötte munkáló teoretikus megfontolások erejét mutatja, hogy akár előrejelzésként is olvasható: ‘89 után mindenestre látványosan igazolódott ez is.) A Hegel–Marx–Freud – már pályazáró szintéziskíséreltet. Megőrzi kritikái – oppozíciói – beállítódását, nem hátrál meg, középpontjában – indokoltan – változatlanul Marx áll, de a Marxot is felülíró, vulgarizáló marxizmust két ponton radikálisan korrigálja: az elméletet visszakapcsolja a klasszikus német filozófiához, jelesül Hegelhez (ennyiben itt is az *Egyéniség és valóság* nyomvonalán mozog), másrészt Freud mélylélektanának bekapcsolásával megkísérel a kapitalizmus „érthetetlen” hatékonysá-

gának magyarázatát is. (Freud persze a *saját neurózis* „megértése” szempontjából is fontos számára, de ez egy másik, önmagában is ágas-bogas történet.) A szolgátságban tartó „szubjektivitás” természetét és mechanizmusait igyekszik értelmezni.

De e szövegek nem pusztán szakasztagoló szerepük miatt érdekesek. A bennük jelentkező felismerések és maguk a hozzájuk vezető elemzések is a magyar gondolkodástörténet keretein belül figyelemre méltóvá teszik őket. (Hogy József Attilának ezek a szövegei mennyire analógok a marxizmus inspirációjú, úgynevezett „nyugati marxista” fejleményekkel, miben előzik meg azokat vagy miben követik őket, fontos kérdéskör. Tamás Gáspár Miklós joggal veti föl e szempontot. Ma azonban még, sok ok miatt, nem tudjuk megválaszolni. A „nyugati marxizmus” összefüggő, szisztematikus recepciója ugyanis mind József Attila idejében, mind ma hiányzik, s a véletlenszerű, esetleges recepcióra ilyen összevetést nem lehet építeni. A magyar gondolkodástörténet kontextusában csak arra utalhatunk, amit egyik naplójegyzetében a pragmatikus Wittgenstein így mondott ki: „Egy felfedezés se nem nagy, se nem kicsi: csak az számít, hogy mennyire jelentős számunkra.”)

S itt visszatérünk József Attila eredeti történeti kontextusához, amelyben élnie és alkotnia adatott, s amelyre versben is, értekező prózában is reflektált.

Ad 3. Az értekező József Attilának az elhelyezése a magyarországi gondolkodástörténetben éppen erényei miatt nehéz. Marxista volt, de nem a leegyszerűsítő, mindent néhány sztereotípiába belenyomó, „vonalas”, a „vonallal” együtt ingadozó változat. (Ez a mozgalmi *mainstream* diktálta redukció még akkor sem igen sikerült neki, amikor, a közösséghez tartozás igényétől vezetettve erre tett kísérletet. Érzékenysége, a pontos önkifejezés költői követelménye megóvta ettől.) Ez a beállítódása akkor is problémát jelentett, amikor Magyarországon a marxizmus volt az uralkodó ideológiai idióma, mert attitűdje mindig különcnek, vagy éppen deviánsnak láttatta őt, ’89 után pedig a marxizmus, de még a máshol megbecsült Marx is idehaza szitokszó lett. Ez a szituáció, talán mondani sem kellene, megint gyanúba keverte az értekező József Attilát. Ám recepciójának, ha lehet, még ennél is nagyobb deficitje, hogy értekező modora – bár a legjobb magyar stiliszták egyike volt, aki bármit, bármikor pontosan, érzékletesen, sőt plasztikusan tudott megírni – elméletet írva többnyire elszakadt a magyar esszé hagyomány normáitól. A fogalmi gondolkodást fogalmakkal való gondolati műveletekként gyakorolta, s mondandóját nem oldotta szét „olvasmányos”, gördülékenyen metaforizáló előadással. (Nem véletlen, hogy ahol mégis közel került ehhez az esszé hagyományhoz, például a Kosztolányi-kritikájában, ott mondandója mindjárt felértékelődött a „szakma” berkeiben. Ezt a hagyományos írásmódot ugyanis már megszokták, „értik”, olvasni tudják.) Ám, tetszik vagy sem, bizonyos dolgok és összefüggések nem írhatók le a prokapitalizmus előfeltevései alapján, az adekvát leírás és a tőke szerepének elfogadása, internalizációja kizárja egymást. S bizonyos összefüggések csak külső oppozícióból, fogalmilag szabatos elemzéssel írhatók le, másképpen az eldologiasodott viszonyok szétmósdának, felolvadnak valami előre adott, kényelmes konvencióban, s megértetlenek maradnak. József Attila mint a kapitalizmussal oppozícióban lévő kritikus gondolkodó, aki a fejleményeket – saját lehetőségeit, s bennük önmagát is – megérteni s leírni akarta, s ehhez a fogalmilag szabatos elemzést is felhasználta, hogy többletinformációhoz jusson, így automatikusan speciális helyzetbe került. Elemzéseivel sok mindent feltárt, amire a közbeszédnek nem volt érzékenysége, de interpretációja „idegen” vagy legalábbis szokatlan maradt e közegekben. Egyszerűbb volt nem bíbelődni azzal, amit ilyen módon tárt fel, írt le. Így éppen eredményei maradtak meghallatlanok, pontosabban, ezekből csak az és csak olyan formában ment át a „köztudatba”, ami verssé is vált, s amit a versbeszéd közvetített olvasóihoz. (A versmondattal többértelműsége, szemantikai rögzítetlensége mindig ad némi menlevelet a váratlan, meghökkentető állításoknak is.)

Az értekező prózában az eddigiekben adott interpretációja persze nem azt jelenti, hogy József Attila kiegyensúlyozott, s teljesen kiértelt, letisztult, „hibátlan” értekező oeuvre-t

hozott volna létre. Magára hagyottan s majd mindig erős ellenszélben kellett alkotnia, rá volt kényszerítve az „önfejűségre” a kísérletezésre, s az elméleti problémák, amelyekkel szembekerült s amelyeket tematizálnia sikerült, meglehetősen nagyok voltak. Nem stabil, „megállapodott”, hanem egy állandóan mozgásban lévő, minden pillanatban „új” világ alakuló trendjeire kellett reagálnia. Ez a helyzet pedig legtöbb írását szükségképpen sajátos átmenetiségben fixálta. S az átvett, a mozgalmából vagy más relációból örökölt előfeltevései és jó ötletei vagy éppen zseniális felismerései elkerülhetetlen inkongruenciája olykor megtörték érvelése ívét, s elő-előfordult, hogy nem volt ereje végigvinni elemzését. Szövegei közt így sok a töredék, és az újrakezdett darab. Ötletei, gondolatmenetei azonban ilyenkor is szinte mindig figyelemre méltók, s mai távlatból is megfontolandók. Sokszor távlatot nyitók. S nem véletlen, hogy ő, a marxista, a marxizmus önmagát blokkoló történeti kudarcában – részben éppen Marx írásaira is támaszkodva – felismerte azt a mély válságot, amely már a kései kapitalizmus strukturális sajátossága volt, s a barbarizmust napi rutinná tette. (Elég, ha itt csak a világháború borzalmaira, Auschwitzra és Hirosimára utalunk. S arra, hogy Kertész Imrének alighanem igaza van, amikor úgy vélte, 1945 óta semmi sem történt a világban, ami a holokausztot érdemben hatálytalanította volna.) József Attila sötéten látását nem vagy nemcsak személyes sorsa, betegsége váltotta ki, hanem az a kortapasztalat, amelyet ő megpróbált elemezni, megérteni.

Értekező szövegeiről legalább annyit feltétlenül el kell ismernie mindenkinek, hogy egészében saját, külön szintet képviselnek a magyar gondolkodástörténetben.

7

S hogy mi adja specifikumukat?

Ad 4. Alighanem az, hogy egy nagy költő állandóan működésben lévő érzékenysége és egy önmagát fegyelmező, szabatos érvelésre kényszerítő gondolkodó erudíciója egyesült bennük. Az „öszönös” sejtés nem esett tiltás alá, de értekező prózában mindig csak kontrollálva adhatott hírt magáról. (Ez magyarázza, hogy az értekező próza a költemények előkészítő, összefüggéseket feltáró és ellenőrző szerepét is ellátta. A versek a gondolkodó József Attila elemző munkája nélkül nem születhettek volna meg.) De ez a próza mégsem szűkíthető le erre az – egyébként egyáltalán nem lebecsülendő – előkészítő szerepre. Önértékük a versek nélkül, önmagukban is felismerhetők. Az önjellemzés nem megalapozatlan: „Hanyag / társadalmunkra szabatos szavam van”, írta maga a költő a *Majd emlékezni jó* lezben. Az értekező próza ezeknek a „szabatos szavaknak” a keresése volt.

JEGYZET. Az értekező szövegek releváns kiadásai: József Attila *Összes Művei* III. Cikkek, tanulmányok. Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp. 1958. József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1925–1930.* [1/1.] Szövegek. Közreadja Horváth Iván et al. Bp. 1995., [1/2] Magyarázatok. Írta Tverdota György. Bp. 1995. (A szövegben, rövidítve: JATC.) József Attila *Összes tanulmánya és cikke 1930–1937.* I–II. Szerk. Tverdota György és Veres András. Bp. 2018. (Rövidítve: JAÖTC.) A jegyzetekben nagy vonatkozó irodalom. Az életút személyiségétörténete vonatkozásában eminensen fontos a levelezés: *József Attila levelezése.* Összeáll. H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin és Stoll Béla. Sajtó alá rend. Stoll Béla. Bp. 2006. (Rövidítése: JALev.) Minden hibája ellenére sok adatot rögzít: Szántó Judit: *Napló és visszaemlékezés.* Sajtó alá rend. Murányi Gábor. Bp. 1997. Sok fontos emlékezést ad: *József Attila emlékkönyv.* Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp. 1957., Életrajzi és pályatörténeti iratok: „*És ámulok, hogy elmúlok.*” *József Attila iratok.* Összeáll. Varga Katalin. Bp. 2005. A pályaképhez: Szabolcsi Miklós: „*Kemény a menny*” *József Attila élete és pályája 1927–1930.* Bp. 1992., *Uő: Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937.* Bp. 1998. A *Judenwitzről:* Mary Gluck: *A láthatatlan zsidó Budapest.* Bp.

2016. 108–139. A doktorálásról: Lengyel András: *A doktorandusz József Attila*. In: *Uő: József Attiláról. Életrajzi „aprólék”*. Szeged, 2008. 146–148. Magáról a töredékekben maradt disszertációról: Tverdota György: *JATC* ½. 22–141. Marxról és a „marxizmus” összefüggéséről és különbségéről: Tamás Gáspár Miklós: *A 200 éves Marx*. <https://merce.hu/2018/05/05/tgm-a-200-eves-marx.>, *Uő: Marx és a magyar értelmiség. Élet és Irodalom*, 2018. jún. 1. 12., *Uő: Még egyszer Marxról*. *ÉS*, 2018. jún. 22. 2. A gondolkodástörténeti szituáció „külső” történetéhez lásd még: Schwendtner Tibor: *Heidegger és a nemzetiszocializmus*. Bp. 2016., Wittgenstein, Ludwig: *Napló 1930–1932. Műhely* (Győr), 2018. 2. sz. 4–8., – József Attila értekező módszerének „védelmében” két megfontolás kívánkozik ide. Husserlé az értelemvesztésről: „az eredetileg szemléleti élet [...] gyorsan növekvő mértékben esik áldozatul a nyelv csábításának. Egyre nagyobb területek esnek áldozatul a pusztán asszociációk által uralt beszédnek és olvasásnak, és így az utólagos tapasztalat gyakran nem igazolja, ami ekképp érvényesnek vél felismerni.” (Husserl: *Az európai tudományok válsága*. Bp. 1998. II. 51.) S Tamás Gáspár Miklósé a kapitalizmus dinamikájáról: „Egyre több akarati (morális) aktus mögött van közvetlenül észlelhetetlen, tervezetlen, önműködő absztrakció: absztrakció, amelyet kritikailag föl kell tárnai, nem adott, nem az „önzés” irányítja (az pusztán családok, „az ész csele”, mellyel a névtelen és személytelen absztrakció jármába hajtjuk az egyéni akarásokat, s e csel mögött nincs akarati). Ennek az elvontságnak az önműködéséről azt állítják, hogy „hasznos” növekedéshez, bővüléshez, felhalmozáshoz vezet, de ami vezet, az csak formula, algoritmus. Nem szubjektív. Nem a szükségletek irányítják a kapitalizmus történetét, hanem megfordítva, az a fátyol mögé rejtett elvontság irányít, melyet nem titokként, hanem szabályként fejtenek meg.” Marx ezért „az élet helyét elfoglaló elvontság természetét bontja föl, hogy a fogalomból nyerje ki a szubjektivitást, nem a természetből, melynek nyoma veszett a kapitalizmusban.” (Tamás Gáspár Miklós: *A 200 éves Marx*) N. B. József Attila is a szubjektivitás „visszanyeréséért” dolgozott! – A filozófiatörténeti megközelítések közül megemlítendő Szívós Mihály értelmezési kísérlete: *Válság és eszmélet. József Attila filozófiai fejlődésének vázlata 1935-ig*. In: *„A Dunánál”*. Tanulmányok József Attiláról. Szerk. Tasi József. Bp. 1995. 59–76. (Szívós már „a magyarországi filozófia történetének egyik kiemelkedő gondolkodói teljesítményét” látja a költő értekező prózájában.) – A magyarországi marxista munkásmozgalom megértéséhez lásd: Borsányi György: *Ezernyolcszáz kartoték a budapesti baloldaltól. Valóság*, 1983. 9. sz. 19–31., *Uő: Gondolatok a Kommunisták Magyarországi Pártja történetéről 1918–1944. Múltunk*, 1995. 1. sz. 3–37., Lengyel András: *Ellenkultúra, peremhelyzetben. Marginalitástörténeti vázlatok*. Szeged, 2016.

BEKEZDÉSEK A TŰZKÚT REGÉNYÉBŐL

(I. rész)

Domokos Mátyás és Tüskés Tibor emlékének

Hol kezdődik egy verseskötet története? Meddig tart? Mi tartozik hozzá, és mi az, ami felesleges kitérő, pontoskodás? Ezeket a kérdéseket is fölvettem, amikor Weöres Sándor *Tűzkútjának* előzményeihez, párizsi és budapesti megjelenéséhez, utóéletéhez kerestem forrásokat. Miközben egy-egy kérdőjel ponttá zsugorodott, újabb talányok tűntek föl. Az adatok hálója mindannyiszor megremegett, más szálakkal került kapcsolatba. Így jutottam el a hazai kulturális viszonyok vázlatos áttekintésétől a nyugat-európai magyar írók, költők üzenetváltásáig, a két *Tűzkút* összevetéséig. Bár igyekeztem elkerülni az átfedéseket és az időbeli ugrásokat, ez nem minden esetben sikerült. A munkát csak elkezdtem, és egyelőre abbahagytam. A befejezésig sok mindent kell feltárni; bőven maradtak válaszra váró kérdések.

1956. november 4. után a hatalom megszilárdítása együtt járt a megtorlással, az elretentéssel, az egypártrendszer újjászervezésével. Jelen volt az elhallgattatás, a megosztás, a hitegetés, a jutalmazás. Példáim tényközlések; tételei nem egyenrangúak; a *Tűzkút* háttereként érdemes utalni rájuk. 1957. január 17-én feloszlatták a Magyar Írók Szövetségét. Börtönbe került Déry Tibor, Háy Gyula, Tardos Tibor, Zelk Zoltán, Eörsi István. 1956. november 2. után már csak nyugaton adhatták ki az *Irodalmi Ujságot*. Megszűnt a *Csillag* és az *Új Hang*; rövidesen elindult helyettük az *Élet és Irodalom* és a *Kortárs*. 1956-os dátummal, valójában 1957 márciusában megjelent Weöres Sándor kötete, *A hallgatás tornya*. Ugyanebben az évben Juhász Ferentől *A tenyészet országa*, Jékely Zoltántól a *Tilalmas kert*, Nemes Nagy Ágnestől a *Száravillám*, Nagy Lászlótól a *Deres majális*. Mások mellett Kossuth-díjat kapott Borsos Miklós, Fodor József, Fülep Lajos, Heltai Jenő, Kiss Manyi, Kodály Zoltán, Németh László, Sulyok Mária és Szabó Lőrinc. Elkészült, de évtizedekig raktáron maradt a Szabolcsi Miklós szerkesztette *József Attila Emlékkönyv*. A budapesti Katona József Színházban műsoron tartották a *Galileit*, amelynek premierje 1956. október 20-án volt. 1957. május 14-én a Madách Színházban színre vitték, majd 10 előadás után betiltották Németh László másik történelmi drámáját, a *Széchenyit*.

1957. június 27–29. között rendezték meg a Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletét. A felszólalók sivár pártzsargonjából kihallható a helyezkedési szándék, az összezárás, a gúnyos mondatokba csomagolt indulat. A résztvevők erőt kívántak mutatni. Használták a diktatúrák nélkülözhetetlen fegyverét, a gyanakvást. Újra hangszerelték a hatalomgyakorlási szövegeket. Révai József számon kérte, miért jelentették meg Déry *Befejezetlen mondatát*, Eörsi István verseit és Tamási Lajos kötetét. Aczél György művelődésügyi miniszter kijelentette: ideológiai kérdésekben nincs békés együttélés. Türelmet csak azokkal szemben kell gyakorolni, akik megérdemlik. Tolnai Gábor az önkényuralmi retorika jellemzőit (ellenségképzés, a harccal, küzdelemmel kapcsolatos szóképek) sorakoztatta beszédében: „De ha mi az irodalomban és a művészetben nemzeti egységfrontról beszélünk, vajon milyen konzekvenciát vonnak le a jobboldaliak, az absztrakt művészet és irodalom képviselői? Nyilván azt – s ez nem csupán feltevés – hogy a szocialista realiz-

mus is csupán egyike a különböző stílus-irányzatoknak. Pedig a szocialista realizmus nem stílus, hanem a munkásosztály harci eszköze, gondolkozási rendszer, világnézetünk kifejeződése az irodalomban, a művészetben és a kultúrában.¹ Egy dolog közösnek mutatkozott: valamennyien alkalmazott művészetet, a kommunista párt szervezetőjével ellátott irodalmat, színházat, filmművészetet képzeltek el.

Az új lapokban központi helyet foglaltak el a párt irodalompolitikai irányelvei, vitái. Ilyen és hasonló címekkel, témákkal találkozott a korabeli olvasó: *A szovjet-magyar barátság ápolásával gyarapítjuk szocialista kultúránkat; A hallgató írók legendája és az Irodalmi Tanács; Harc a szocialista realizmusért; Új és jó művet, kommunista példamutatást; Ne restaurálják tovább az elefántcsonttoronyokat; Segítse a magyar irodalom a népet; Forrjon egybe az irodalom és a művészet a nép életével; A szocialista realizmus és a modernizmus.*

Névvel vagy sugalmazásokkal szóba hozták azokat, akik évtizedes vagy még hosszabb hallgatás után kaptak nyilvánosságot. A róluk szóló bírálatokban az esetleges dicséret, biztatások mellett kiemelték borulátásukat, szorongásukat, elzárkózásukat. Esetenként formai megoldásaikat bélyegezték öncélúnak, közönségiasztónak. Többnyire távolságtartóan írtak róluk, és elhangzott, hogy a partvonalon kívüliekről nem közölnek ismertetést. A tárgyyszerűség kedvéért említtem, hogy akadtak értőbb, minőségüket fölismerő elemzések is. A szemlékben, értékelésekben nem hagyták szó nélkül Weöres Sándor bomlasztó, fellazító szerepét. Szabolcsi Gábor így figyelmeztetett a veszélyre: „Ha a szocialista realizmus csupán módszer, akkor akadálytalanul beáramolhatnak művészetünkbe különböző nem szocialista, sőt szocialista-ellenes világnézeti tartalmak. A helyzet azt mutatja, hogy az irodalom gazdagításának jelszava alatt áramlottak is. Leginkább olyan költők útján, mint Weöros (így!) Sándor: az egzisztencialista pesszimizmus, a miszticizált közöny, a kánohold elmélet.”²

Király István József Attila, Kassák, Babits, Szabó Lőrinc példáján keresztül beszélt a modern líráról. Ítéleteiből nem maradt ki az erkölcsi hitelrombolás sem: „Ugyanaz a Babits, aki 1917-ben az avantgardista lázadás hőskorában szenvedéllyel óvta irodalmunkat a »veszedelmes világnézettől«, 20 évvel később, a hőskor tüntén az ingó lelki kaosz legpregnansabb s legtehetségesebb új képviselőjének, a fiatal Weöros Sándornak költői útját egyengette. A »tisztá költészet« hűvös konzervatívizmusa s a formabontó lázas szubjektivitás egymásra talált.”³

A hallgatás tornyának kétpólusú volt a kritikai visszhangja. Annak is örülni lehetett, hogy végre nem egyszínűek a bírálatok. Jellemző kitételeiket érdemes összehasonlítani. Az alaphangot Héra Zoltán adta meg *Fatalista költő* című írásával.⁴ Szerinte Weöros Sándor adminisztratív elhallgattatása nem érte el célját, ugyanis nem társult hozzá meggyőzés. A szótlán költő „kozmosz, rideg látóköre” és „fatalista vilásképe” 1947 után alighanem erősebben hatott, mintha szabadon közölték volna verseit. Líráját két és fél hasábon úgy jellemezte, hogy újabb terméséből csupán *Az elveszített napernyőt* és a *Mahruh veszését* említette. (Utóbbi úgy, hogy a következő mondatban félreérthető módon a '37-ből származó *Fű, fű, füst* utolsó szakaszából emelt ki részletet.) Mellettük mindössze az első kötetben szereplő *Munkanélküliek* (1932), *Az elnyomotthoz* című szonettre (1936) és az 1941-es *Theomachiára* hivatkozott. Rajtuk kívül a *Tűzijátékot* (1931), az *Újszövetségi Apokrif levél* (1937) zárlatát és a *Dalok Nakonxipan-ból* második négy sorosát (1939) idézte. Néhány dicsérő jelzőtől eltekintve ítékezésének valamennyi tétele világnézeti, erkölcsi tartalmú. Kevés kivétellel leértékelő, megbélyegző: a lírikust szembeállította a „költő-filozófussal”.

¹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve*, Kossuth, 1957, 191.

² Szabolcsi Gábor: Szocialista realizmus és modernizmus. *Kortárs*, 1959/3, 458.

³ Király István: A modernizmusról. *Kortárs*, 1958/12, 916.

⁴ Héra Zoltán: *Fatalista költő*. *Népszabadság*, 1957. március 31., 13.

Szabolcsi Miklós az *Irodalomtörténet* hasábjain mutatta be a kötetet.⁵ Helyesebb, ha ismertetésbe csomagolt vádbeszédként említtem. Bevezetőjében szinte cinikusan írt Weöres hallgatásáról, a kritikák elmaradásáról, a költő körül szövődött hamis legendáról. Halász Gábortól Szigeti Józsefíg tekintette át a korábbi véleményeket. Külön kiemelte Rónay György bíráló szavait *A teljesség felé* című kötetéről és néhány verséről. Ezzel azt is jelezte, hogy nem csupán a marxista kritikának vannak fenntartásai a szerző világmérvével. Amikor maga is minősítette a Hamvas Bélának ajánlott kötetet, tévesen 1947-es műként beszélt róla. Ez leleplező elírássá vált. Az 1945-ben kiadott könyv így szerepelt később Sükösd Mihálynál (1958) és Rába Györgynél is (1966). A hibás évszám mellett a későbbi értékelésekben többször ismétlődtek Szabolcsi leértékelő jelzői, hivatkozásai. Ugyanígy néhány elismerő szava is. Ezek részben a nagy hatalmú bíráló előtti „tisztelgessel”, alázattal magyarázhatók, sok esetben azonban átlépték a plágium mezsgyéjét. A tekintélyes irodalomtörténész árnyéka a *Tűzkút* némelyik értékelésén is feltűnik majd.

Lengyel Balázs „higany-nyugalanságú” kísérletezőként méltatta Weörest a *Népművelés*-ben. Engedékenyebbnek tűnt föl, mint amikor az *Újhold*-ban szolt róla. Megemlítette a közönség türelmét, érzékenységét próbára tevő ritmusjátékait, de kiemelte ezek tartós hozadékait is. A lírikus szövszólójaként bátorította az olvasókat. Úgy vélte, a vállalkozó „elindulhat majd a költői kísérletek nyomában s nyilván közelebb fog érkezni azokhoz is. S ha esetleg másfajta, túlságosan is reális témákhoz szokott izlésének kezdetben idegen is lesz Weöres Sándor elvontabb tematikája, mely az élet nem individualista és nem materialista, hanem jellegzetes spiritualista szemléletéből fakad – ha idegen is lesz a keleti és a klasszikus mítoszok gyakori felbukkanása, mégis meg fogja ragadni a vers-elemek vérbő realitása, a nyelvi képzelet s az az orgonai (mindenre hangot találó) zengés, amelyre költőink közül egyedül Weöres Sándor képes”.⁶ Ilyen rövid terjedelemben ennyi értő és dicsérő szót hiába is keresnénk mástól.

Sükösd Mihály kísérletnek tekintette Weöresről és világáról szóló írását. Nem *A hallgatás tornyának* és nem is csupán verseinek elemzését érte.⁷ Szabolcsinál érzékelhetően nagyobb tisztelettel, beleéléssel közelítette meg témáját. A bevezetőben a költői életmű látszólagos szélsőségeit említette. Méltatlanul késeinek tartotta a gyűjteményes kötet megjelenését. Úgy vélte, az is táplálta a költő hamis mítoszát, hogy tíz év óta hallgatott róla a kritika. Elérkezettnek látta az időt, hogy a művek esztétikai értékeire helyeződjön a hangsúly, miközben kiemelte, hogy a lírikus és filozófiája szorosan összefonódott. (Ebben Héra és Szabolcsi visszhangjára ismerünk.) Korai versei alapján „riasztóan kész” költőnek tartotta. A weöresi teljesség igény gyökerét keresve, szembeállította Hamvas „nagypipájú, lila-gőzös” próféciáit és a költő „már-már mosolyogatóan magátólértetődő, gyermeki ártatlansággal elfogult” prédikációit. Logikai levezetéssel igyekezett kimutatni, hogy Weöres etikája valóban emberellenes: „Az ember-lét alapjait támadja: a cselekvés, választás, elhatározás lehetőségeit.” A tízoldalas összefoglalóban egymást érték a filozófiai, esztétikai, lírai rokonítások. A mítoszteremtő költőt párhuzamba állította Milarepával, kontrasztba Huxley tanításaival. Mellettük ott szerepelt Bergson és Valéry intuíció-felfogása, Mallarmé „poésie pure” elmélete és Mörice Orplid-Landja. Mindezekkel együtt Weörest magányos, mindenkitől távol és mindenkihez közel álló alkotónak látta, aki „a Stefan Georgék, Valéryk és T. S. Eliotok szigetének magyar lakója”. Különlegesnek, ellentmondásosnak, sőt tragikusnak vélte, hogy miközben formai szempontból seregnyi „tanítványa” van, azonos alaphangú lírájának eszméit, „változha-

⁵ Szabolcsi Miklós: Weöres Sándor költészetéről. *A Hallgatás tornya*, „harminc év verseiből” megjelenése alkalmából. *Irodalomtörténet*, 1957/2, 183–192. Szabolcsi: *Költészet és korszerűség*, Magvető, 1959, 152–171.

⁶ Lengyel Balázs: Három költő. *Népművelés*, 1957/1, 42.

⁷ Sükösd Mihály: Weöres és világa. *Kortárs*, 1958/7, 93–102.

tatlanná szilárdult” világát nem vállalja senki. Szerinte a párját ritkító életművet lehet isteníteni, elítélni, de nem lehet róla hallgatni.

Beney Zsuzsa a *Vigília*ban írt a kötet értékeiről. Értékelésében a leendő nagy költő érzékenysége, művészi figyelme és az esszéíró kíváncsisága, bátorsága fonódott egybe. Véleménye szerint Weöres műveiről azért nehéz beszélni, mert: „Valósága mélyebb a mi világunknál: fogalmi rokonabbak, testvériesebbek.”⁸ Rendkívüli szintetizáló képességgel tartalomban és formában is új hangot szólaltatott meg. Líráját „nem magyarázni, kommentálni kell, hanem transzponálni.” Beney Zsuzsa a már három évtizedes életmű első csúcását a *Medúzában* látta. Úgy vélte, a költőt ebben a kötetében a legkönnyebb megszeretni, hiszen dalaiban, filozofikus kompozícióiban még nem távolodott el annyira a lírai hagyományoktól. Amit a marxista kritika idegenkedve, elutasítóan fogadott, arra ő megértéssel tekintett. A weöresi világnézet erősödésének crescendóját a *Medúza* és az *Elysium* közötti időre tette. (Ez a *teljesség felé* sokat támadott bölcseletének kora.) Beney Zsuzsa is érzékeltette azt az elkomorulást, reménytelenséget, amely a háború idején és után bekövetkezett, de ezt nem számon kérően, nem gyanakodva, hanem megértően tette. Így szólt a költő „késői, »nagy«” lírájáról, a *Háromrészes ének után a Mária mennybemeneteléről*, a *Medejáról*, az *Orpheusról*, a *Minotaurosról*. Amit a hivatalosnak tekintett kritika zsácutcának igyekezett láttatni, azt Beney Zsuzsa a korlátlan lehetőségek nyitányaként jellemezte.

*

A folyóiratokban találunk bátor kísérleteket a horizont tágítására is. Marsall László és Tellér Gyula a *Jelenkorban* adta közre tanulmányát a modern költészetéről.⁹ Weöres mindkét szerzővel kapcsolatban volt. Tellérrrel több fordításkötetben szerepelt együtt, a nála jelentkező pályakezdő Marsall Lászlónak pedig számos szerkesztésbeli és prozódiai tanácsot, „házi feladatot” adott. A fiatal szerzőpáros többek között Apollinaire-re, József Attilára, T. S. Eliotra, Weöresre (*Barbár dal*) és Michaux-ra hivatkozva szólt az akusztikai, logikai, képi, hangulati-affektív, grammatikai jellemzők összefüggéseiről. Áttekintésük második részében Weöres (*Borus tenger; Fürdő nők*) mellett Adyt, Whitmant és Nemes Nagy Ágneszt hozták példaként. A felvetett kérdésekhez visszafogott óvatossággal, néha vaskalapos értetlenkedéssel többen hozzászóltak. Szederkényi Ervin mérsékelni akarta a fenyegető túlzásokat, a modernség fogalmi körének kitérítését.¹⁰ Seres József a szocialista realizmus védelmében szembeállította a közérthetőség igényét és a modernisták gyakran dekadens, individuális művészi gyakorlatát. Ironikus bevezetővel idézte Weörestől az *Ablak az éjbe* című vers részletét.¹¹ Péczely László egyebek mellett Weöres Sándor verseiből (*Négy kis rajz; Az óriásnőstény; A kisfiú ábrándozik; Relációk; Sorsangyalok*), illetve az általa fordított Michaux-tól és Cocteau-tól hozott példákat a szimultanizmusra, a verskép szokatlan formálására és a ritmikai újításokra. Alapvetően nem ellenezte az új utak keresését; még a lettrizmus „egyébként haladónak egyáltalában nem mondható” módszerét sem vetette el. Az eszközök egy részét öncélúnak tekintette. Azt jövendőlte, hogy az avantgárd kifejezte „antihumánus káosz” a kedvező társadalmi változások nyomán átadja helyét a harmóniának; a grammatikai, logikai, akusztikai szélsőségek létjogosultságukat veszítik.¹² (Arra nem tért ki, hogy ez mikor következik be.) A hozzászólók kritikus és olykor kioktató megjegyzéseikkel együtt is kincstári optimizmussal állították, hogy fontos a kér-

⁸ Beney Zsuzsa: A Hallgatás Tornyja. Jegyzetek Weöres Sándor költészetéről. *Vigília*, 1958/május, 269.

⁹ Marsall László – Tellér Gyula: Formai vizsgálatok a modern költészet területén. I. *Jelenkor*, 1959/5, 84–93.; II. *Jelenkor*, 1959/6, 93–104.

¹⁰ Szederkényi Ervin: A modernség. *Jelenkor*, 1960/1, 105–108.

¹¹ Seres József: Modernizmus és az új tartalom. *Jelenkor*, 1960/2, 103–108.

¹² Péczely László: Modernség, modernizmus, versforma. *Jelenkor*, 1960/4, 114–125.

dés megvitatása. Témaválasztása és felfogása okán a *Jelenkor* párbeszédével rokon Bóka László eszmefuttatása az irodalmi újításokról és az elkötelezett elemzők feladatairól. Freud elszólással ér fel az a sajtóhiba, amely írásának zárlatában olvasható. (Vajon észrevette-e akkor valaki?) „Az író, az igazi író arccal a jövő felé fordulva alkot. Az igazi kritikus is a holnap kertésze: nem múzeológus, nem normás, hanem az újítók támadója. [Így! LP] Ez a pártos kritika feladata.”¹³

A szűk ideológiai mederben tartott viták mellett ott voltak a megkérdőjelezhetetlen kinyilatkoztatások. 1959-ben Szigeti Józseftől megjelent az *Irodalmi tanulmányok*, benne *A magyar líra 1947-ben* című elhíresült vádbeszédével (Európa Könyvkiadó). A kötetben súlyos ítéletek olvashatók Weöres Sándorról. Köpeczi Béla irodalmunk egzisztencialista jelenségeit vette górcső alá. Célja nem a művek esztétikai értékelése, hanem a szerzők világnézeti elhajlásainak minősítése volt. Lukács Györgynek a *Fórumban* 1946-ban megjelent tanulmányára hivatkozva szólt arról, hogy a polgári filozófia miként hatott a közelmúlt magyar irodalmára. Az általa említett szerzők között szerepelt a csaknem másfél évtizede hallgató Hamvas Béla, az 1959-ben kiadott Ottlik Géza, továbbá Szabó Magda, Hernádi Gyula és Csurka István. Különösen jellemzőnek tartom azt a bekezdését, amelyben a jaspersi egzisztencializmussal rokonítható Weöresről szólt. Példaként a *Praeexistencia*, az *Existencia*, a *Postexistencia*, illetve a *Nem élni könnyebb* című versét említette. Tisztában volt-e azzal, hogy az *Orbis pictus* kiemelt négyorosai 1952-ben íródtak, az utolsóként idézett szonett 1950-es keltezésű? A költő világlátása ezután két összetett mondatot kapott Köpeczitől: „Weöres szemléletéből hiányzik a Sartre-féle egzisztencializmus aktív jellege, viszont érvényesül benne bizonyos panteisztikus derű. Az egzisztencializmussal rokon vonása ennek a költészetnek az is, hogy az egyént elszigetelten nézi, s a legutóbbi időkig a társadalom csak mint valamiféle közömbös vagy éppen rossz dolog jelenik meg benne.”¹⁴ Az értékelés hazai visszhangjáról nincs tudomásom, Asbóth Elemér a nyugaton megjelenő *Irodalmi Ujságban* vitatta a szerző állításait.¹⁵

Az Írószövetség választmányi ülésén Szabolcsi Miklós élesen bírálta a *Jelenkorban* és az *Új Írásban* tetten érhető világnézeti engedményeket. Módszere ismerős: Minősítsünk fenyegető ellenféllel valakit. Bevethető az aránytévesztés is. Ki vonná kétségbe vádjainkat? „A Kassák–Weöres-kultusz, a Németh László-művek, vagy Barcsay Jenő festészetének agyoldalú felmutatása és a Látóhatár című folyóirat szinte minden száma ugyanannak a kulturális életünk egészére jellemző betegségnek tüneteit mutatják: behódolnak a nyugati polgári kívánalmaknak, nem azt hangsúlyozzák, ami sajátosan a miénk, hanem azt, ami leginkább egybehangzik kívánalmaikkal.”¹⁶ A pellengérré állított *Jelenkor* és *Új Írás* főszerkesztőinek (Tüskés Tibor, illetve Illés Lajos) meg voltak számlálva napjai. Pándi Pál feladatként tűzte ki, hogy a közvéleményt meg kell győzni a szocialista művészet fölényéről: „Ezt a versenyt nem lehet kikerülni, nem lehet adminisztratív eszközökkel megvívni, nem lehet lezártnak tekinteni azzal, hogy Solohov, A. Tolsztoj, József Attila művészileg is nagyobb írók, mint Veres Péter vagy Kodolányi János, Sinka István vagy Weöres Sándor.”¹⁷

Abban nem vagyok biztos, hogy Weöres az idézett állásfoglalásokat, dörgedelmeket ismerte-e. Az adminisztratív döntésekről mindenképpen tudott. Érezhette, hogy egyes írásait megtűrik, de kötetre nemigen gondolhat. 1956 után is műfordításaiból élt. Tőkei

¹³ Bóka László: Modernség, modernizmus, kritika. *Élet és Irodalom*, 1959/28 (július 10.), 4.

¹⁴ Köpeczi Béla: Egzisztencialista jelenségek a mai magyar irodalomban. *Élet és Irodalom*, 1961/18 (május 5.), 3.

¹⁵ Asbóth Elemér: Egzisztencializmus Magyarországon. *Irodalmi Ujság*, 1961, június 1., 1.; 1961, június 15., 7.

¹⁶ Vita a magyar irodalom polgári irányzatairól az Írószövetség választmányi ülésén (szerkesztőségi összefoglaló). *Élet és Irodalom*, 1964/5 (február 1.), 2.

¹⁷ Pándi Pál: Irodalom és irányzatok, *Élet és Irodalom*, 1959/1 (január 2.), 6.

Ferenc segítségével átültette a *Dalok könyvének* több darabját (1957); Lao-cétól *Az Út és Erény könyvét* (1958). 1958-ban megjelent csaknem 900 oldalas könyve, *A lélek idézése*. Nevét ott találjuk a *Versek és prófécia*k című W. Blake-kötet (1959) munkatársai között. Mellettük többek között Shakespeare-t (*VIII. Henrik; Venus és Adonis*), Cyrill Tourneurt (*A bosszúálló tragédiája*) és Shelley-t (*A megszabadított Prometheus*) fordított. Tucatnyi világirodalmi válogatásban szerepelt. Dobossy László segítségével kiadta a magyar Mallarmét (1964). Munkáját Fülep is támogatta. Az Akadémia kéziratárában őrzött kéziratot a professzor számos javítása, megjegyzése olvasható. Weöres ezzel a dedikációval nyújtotta át a kötetet: „Fülep Lajos Bátyámnak, mély hálával, hogy segített ezt a megoldhatatlan feladatot, Mallarmé magyarra fordítását, legalább a lehetőségek szűk keretén belül megoldani, köszönettel, Sanyi. Bpest, 1964. aug. 25.”¹⁸ Átültetésével nem volt elégedett, de saját költői gyakorlatában nagy hasznát vette. Többször nyilatkozott arról, hogy a fordítói küzdelemből mennyit tanult, és az *Átváltozások* szonettjeiben mi mindent kamatoztatott belőle. Szántó Piroska rajaival napvilágot látott a feleségével együtt írt *Tarka forgó*.¹⁹ A válogatás felelős szerkesztője Pilinszky János volt. Megjelent a *Bóbita* második kiadása is.²⁰

A *Tűzkút* kiadásáig versei többek között az *Élet és Irodalomban* (19), a *Jelenkorban* (12), a *Kortársban* (8) és az *Új Írásban* (6) tűntek föl. Elszórtan olvasható volt néhány vidéki kiadványban is. Sorra zenésítették meg írásait. A lapok mások mellett Bárdos Lajos, Farkas Ferenc, Kodály Zoltán, Maros Rudolf, Patatich Iván, Ránki György, Sugár Rezső, Szokolay Sándor, Tardos Béla és Tillai Aurél kompozícióiról, előadásairól számoltak be. Írásait kiemelt értékként kezelték a megújuló *Híd*ban.²¹

1963-as párizsi szereplése kapcsán az *Irodalmi Ujságban* helyet kapott öt verse, a *Valse triste*, a *Tapéta és árnyék*, a *Vázlat*, a *Keresztöltés* és az *Anticingár*.²² Az első még *A kő és az emberben* jelent meg, utóbbi négy pedig rövidesen a *Tűzkút*ba került be. Az újvidéki és párizsi versközlések pontos körülményeiről és esetleges káros hatásairól nincs tudomásom. A *Híd*ban olvasható írásokra Diószegi András reflektált rövidesen a *Kritikában*.

A megjelenés és a nyilvános szereplés viszonylagos szabadsága ellenére Weöresnek a hatvanas évek első felében is voltak alkotói kétségei. Nem az érdekelte, hogy a szerkesztőktől megkapja-e a nihil obstat pecsétjét. Művészi hanyatlása, kiszáradása miatt keseredett el. Megtorpanásairól sokat elárulnak Fülepnek küldött üzenetei. Mint ahogy szaporodó terveiről is. Irodalmi levelezésük kiadása egyelőre hiányos. A művészettörténéz válaszaira csupán következtetni tudunk.

1962 nyarán a költő önkritikusan jegyezte meg: „Kevés új versem született; gyérentermő és lealacsonyult időszakban vagyok. A magasabb benső régiók most mit sem hoznak számomra, a megkezdett »Belső utazás« félbeszakadtan várja a finomabb és erősebb lelkiállapotot, melyben folytatódni bírna. A néhány új vers nem a magasságból, hanem az öregedő mirigyekből és zsigerekből bontakozik elő; talán jobb volna a teljes meddőség, mint ez a vaskos termés. De úgy érzem, már ez is befejeződött, most csak az üres szakadék tátong.”²³ (A levél írásának idején még nem volt ötvenéves!) Decemberben egy régóta formálódó kompozícióját, a *Néma zenét* mellékelte, amely korábbi fázisaiban nem tetszett mesterének. A hozzá fűzött megjegyzések különösen tanulságosak, mivel azt mutatják,

¹⁸ Fülep Lajos levelezése, VII. Szerkesztette: F. Csanak Dóra, Bp., 2007., 196. [A továbbiakban: FülepLev. VII.]

¹⁹ Weöres Sándor – Károlyi Amy: *Tarka forgó*, 120 vers az év tizenkét hónapjára, Magvető, 1958.

²⁰ Weöres Sándor: *Bóbita*, Móra, 1962.

²¹ Weöres Sándor versei. *Híd*, 1963/1, 5–16.

²² A lap Weöres versei mellett Károlyi Amy (*A rózsza*), Kormos István (*Vonszolnak piros delfinek*), Tardos Tibor (*Nehéz halászat*) és Pilinszky János (*Apokrif*) írásait közölte; *Irodalmi Ujság*, 1963. augusztus 1., 3.

²³ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, 1962. VI. 24. MTAK Ms 4591/10. FülepLev. VII, 94.

miként gondolkodott saját állapotáról, műveinek olykor tőle is független módosulásairól: „A kész munka sem számíthat több tetszésre; mégis, belső struktúrájának a külső alakzatokon történő akaratlan kirajzolódása, pókháló-szerű szövése, eleven idegrendszer-érzékenysége, valami más, mint amit ismertünk. Az évekig tartó munka ellenére is csinátlan autogenetikus élőlény, folyton más idomot mutat, és nem törődik velünk. – Magyar nyelvű részében a mythosok szakadatlanul teljesülő evidens próféciai felhőznek. Aztán átcsap egy pseudo-ösnyelvbe, amely meghatározatlan hangzói miatt, még hangzásilag sem fogható fel, csak zsongás-szerűen, áttörhetetlen falon keresztül. – Lehet, hogy ez az írás okatlan és jogtalan; de ha nincs mód a közönségnek átadni munkámat, végre is munkám olyan alakot vesz fel, amelyet akar, fittyet hányva bármilyen követelménynek.”²⁴

1962 végén újabb verseiről, köztük a *Józsefet eladják testvérei* címűről írt. Ez végül nem a *Tűzkút*-ban, hanem a *Merülő Saturnus*-ban kapott helyet: „Szeretnék többszólamú fugákat írni, ahol a különböző szövegrészek egymást takarják, emelik, ellenzik, áthatják. De ez a lehetőség most visszahúzódik, bár sokféle megoldás-módját tisztán látom.

Ehelyett homofon anyag jelentkezik, multszázadi konkrétságban. A krónikás, objektív mesélő-hang mögött szangvinikus és érzéki. – A bibliai József történetét írom; ha elkészül, 4 vagy 5 ének lesz, kb. 1500-2000 sor. Az első ének befejeződött, itt küldöm; nem is tudom, érdemes-e folytatni ezt a kényelmesen csordogáló mese-patakot.”²⁵ A levél folytatásában Mallarmé-hatású szonettjeiről ejtett szót. Céljain kívül a megvalósítás arányairól vallott. Nem a választott témákat tartotta lényegesnek, hanem azokat a struktúrákat, amelyek kísérletező kedvét ösztönözték: „Eddig, ha írtam, többnyire azt éreztem, hogy valamely dimenziótlan, megfoghatatlan anyagot kell valamiképpen beleszorítanom a szavak megfogható, gyúrható, durva anyagába. S itt meglepően hiányzik ennek a kétféleségnek feszült küzdelme: az anyag csordogál ellenállás nélkül, és a feszültség harca helyett másfajta nehézséget támaszt: mozaik-kövecskék csúszkálnak szét és nehéz összeilleszteni őket. [...] Verseim többnyire igyekeznek az életfölötti végtelenben lakni és vitális gyökereiket elpusztítani: ez eddig csak az »In Aeternum« szonettben valósult meg majdnem teljesen; és legtöbbször úgy 40-70%-ban.”

*

Írásainak egy részével megjelenésük előtt vagy után gondok adódtak. A legenyhébb következményű, de egyúttal legízléstelenebb az *Élet és Irodalom* (I. I.) szignóval jelölt glosz-szája volt. A szerző az *Ablak az éjbe* című vers utolsó sorainak gúnyos bevezetőjű idézése után kétségbe vonta Weöres Sándor elmeállapotát: „úgy érzem, hogy az ilyen »költészet« nem az irodalomra, hanem az ideggyógyászat orvosaira tartozik.”²⁶ Az idők mérsékelt változását jelezte, hogy az *Új Írás*-ban napvilágot láthatott Nagy Péter írása a költő újabb verseiről. Közülük a *Contraposto*, a *Hszü-Csüen hercegnő*, a *Psyché a Jelenkorban*, a *Sevcsenko emlékére*, a *Három echo*, a *Pavane*, a *A kerti szék*, a *Stella*, továbbá a *Philemon és Baucis az Élet és Irodalomban*, a *Változat egy népdalra*, a *Három dal női hangra a Kortársban* jelent meg. Hivatkozott még a *Medve-ösre*, illetve a *Dob és tánca*, de ezeknek a forrását nem jelölte. (Mindkettő az *Új Írás* hasábjain szerepelt.) Elismerően szövelt Weöres ritmusairól, lírai játékaikról. Rövid elemzésében egymást követték a „variációs gazdagság”, a „szemfényvesztő ügyesség”, illetve a „játékos, pattogó ritmus” típusú jelzős szerkezetek. A dicséretet azonban beárnyékolta a kétely és a számonkérés: megfogalmazta a hermetizmus, az áthatolhatatlanság, és az értelmi megközelíthetlenség vádját. Weöres világszemléletének következetessége sem dicséretként hangzott el. Nem túlzás azt állítani, hogy a korábbi ismert

²⁴ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, 1962. dec. 2. MTAK Ms 4591/60. FülepLev. VII, 119.

²⁵ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, Bp., 1962. XII. 30. FülepLev. VII, 123–124.

²⁶ Illa-bá és villa-bé. *Élet és Irodalom*, 1958/33 (augusztus 15.), 12.

„izolált én” és az „egyetemes pesszimizmus” finomított változatai tűntek fel.²⁷ Az értékelés így is túlságosan kedvező mérlegű volt. A folyóirat vezetői közölték ugyan, de egy névtelen jegyzetben a szerzőt és bírálatának tárgyát is elmarasztalták. Együttal le is zárták a vitát: „Nagy Péternek kétségtelenül igaza van abban, hogy Weöres Sándor »a világot továbbra is céltalan és értelmetlen, széthulló jelenséghalmaznak látja, melyben csak az van, amit az ember belelát«, s csak helyeselni lehet azt a megjegyzését, hogy »az adott világ s az általa látott káosz nem fedik egymást«. De Nagy Péter adós marad e jelenségek eszmei és osztálytartalmának felfedésével, annak a ténynek minősítő elemzésével, hogy ezek a jelenségek – akár a költő szándéka ellenére is – polgári tudattartalmak hordozói.”²⁸ Az idők változása csakugyan szerénynek mondható.

Röviddel később a *Salve Regina* jelentett gondot. Ennek formálódásáról több levélben szólt Fülepnek. Változatait 1961. VI. 13-án és XI. 14-én is postázta. Sorsáról 1962 februárjában azt írta, hogy a *Vigiliában* csaknem megjelent, de végül nem engedélyezték.²⁹ A visszalépés pontos háttérét nem ismerhette. A múról és a katolikus folyóirat szerkesztőjének döntéséről Tóth Gyula, a Kiadói Főigazgatóság főelőadója ezt jegyezte föl 1961. december 18-án: „A Vigilia aggodalmát jogosnak tartom, ha én szerkeszteném a Vigiliát, a verset nem közölném.”³⁰ Ez beszédes dokumentuma a kötőféken tartott szellemi életnek. A lap felelős szerkesztője Sík Sándor, szerkesztője Mihelics Vid, felelős kiadója Saád Béla volt. Természetesen nem akarom számon kérni rajtuk azt, hogy nem adtak nyilvánosságot a versnek. Többet tudnánk a kérdés háttéréről, ha nem csupán a megjelent műveket ismernék, hanem a költői, írói próbálkozásokat, illetve a szerkesztői biztatásokat, időhúzásokat, elutasításokat, továbbá az egyes lektori véleményeket is. A korabeli személyes párbeszédet, telefonokat nem tudjuk felidézni; a lappangó levelekből, esetleg naplókából még sok részlet kiderülhet. A *Vigiliában* 1957-től fontos szerzők (Mészöly Mikós, Mándy Iván, Fekete István) kaptak teret. Jelentős művészeti tanulmányokat közölt Beney Zsuzsa, Rónay György, Rónay László. A költők közül Beney Zsuzsa, Jékely Zoltán, Kondor Béla, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Rónay György mellett szerepelt Gyurkovics Tibor, Takáts Gyula, Toldalagi Pál és Vasadi Péter is. Weöresnek hosszú időn keresztül sem eredeti verse, sem műfordítása nem került a folyóiratba. A *Salve Reginát* rövidesen Tüskés Tibor adta ki a *Jelenkorban Aubade* címmel.³¹

A katolikus folyóirat vezetői ismerték Weöres lírájának esztétikai értékeit. A szerző világgépével nekik is akadt fenntartásuk. Aligha kívántak miatta kockázatot vállalni. Tény, hogy a lap későbbi felelős szerkesztője, Rónay György nem a *Vigiliában*, hanem az *Élet és Irodalomban* köszöntötte az ötvenéves Weöres Sándort.³² Az övénél is erősebb kiállításnak tekintem Csorba Győző szép méltatását a *Jelenkorban*. A fiatalabb költőtárs személyes vallomásában a közös élmények mellett a művészi és erkölcsi példát állította középpontba. Az értetlen gúnyolódó bírálatokat is visszautasította. Az írás megjelenése nem csupán szerzőjét, hanem Tüskés Tibor bátorságát is dicséri.³³

A sokak által fellegjárónak minősített Weöres helyzetértékelését jól példázza, hogy amikor Beney Zsuzsának a *Jelenkorban* megjelent versét dicsérte, Füleppel azt üzentte: „ne nagyon próbálkozzék a mostani pesti folyóiratoknál, ott a spiritualizmussal többé-kevés-

²⁷ Nagy Péter: Weöres Sándor újabb verseiről. *Új Írás*, 1961/3, 229–231.

²⁸ A szerkesztőség megjegyzése. *Új Írás*, 1961/3, 232.

²⁹ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, Bp., 1962. II. 1. FülepLev. VII, 76.

³⁰ *Írók pórázon* – A Kiadói Főigazgatóság irataiból – 1961–1970; sajtó alá rendezte: Tóth Gyula; Bp., 1992, 111.

³¹ Weöres Sándor: *Aubade. Jelenkor*, 1962/4, 461. A vers megjelenéséről lásd: Tüskés Tibor: *Időrosta*, Pannónia Könyvek, 1994, 101–103.

³² Rónay György: Weöres Sándor ötven éves. *Élet és Irodalom*, 1963/25 (június 22.), 2.

³³ Csorba Győző: Levél Weöres Sándorhoz. *Jelenkor*, 1963/9, 845–847.

bé fertőzött költők (Pilinszky, Kálnoky, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, én, stb.) alig-alig jelenhetnek meg évente 10-20 sorral sem. Vaskosabb, optimizmustól reszelősebb torokt kívánnak, konkrét témájú verseket.”³⁴ Ha akad is túlzás az intésben, lényegét tekintve igaznak tűnik föl.

Szinte ezt erősítette meg Diószegi András, aki a *Kritikában* jelentette meg *A magyar líra 1963-ban* című elemzését. Ebben a közelmúlt alkotásait mérlegelte; szinte kivétel nélkül olyanokról szólt, akiknek önálló könyvük látott napvilágot, vagy a *Tűz-tánc* antológiában szerepeltek. A friss kötettel nem rendelkező Weöres Sándorra – félre nem érthető módon – két összefüggésben tért ki. Először Pilinszky és Kassák szellemi rokonaként tüntette fel: „E líra középponti problémája mégis a humánium abszolút értékében való kételkedés, az emberi lét megoldásának transzcendenciákban, a vallásban és misztikus-idealista filozófiákban való keresése. Weöres külsőleg játékos, röpké versei – a dadaizmus értelmet fricskázó effektusaitól sem idegenkedve – a földi való illanékony, értelmetlen voltát szuggerálják. »Ablaknégyeszőg aki vá- - illat zene aki bá- keretre - illa-bá és villa-bé - az éj meghasad belé – de ha te.« [...] Weöres virtuozitása és Pilinszky szenvedélyessége, s Kassák sztoikus komorsága, ahogyan az emberi léte végzetesen determináló Abszolútumra függeszti tekintetét: ellentmondó feszültséget, nyugtalanságot hoz költészetünkbe. Csakhogy ellenkező előjelűt, mint a Tűztánc költőit; a humánium relativitásának költői kifejezésével, tehát általában véve az emberi lét megoldhatatlanságát tételező világnézetükkel, a konkrét valóság értelmét, ellentmondásainak megoldhatóságát is megkérdőjelezzük.”³⁵

Néhány oldallal később a világszemléletében következetes költőnek az újvidéki *Hítában* közölt verseit és bevezető vallomását vette górcső alá. (Utóbbi a *Tűzkút Köszöntésének* részlete volt a kommunisztikus emberről.) Világnézeti szempontból a tanácsköztársaság utáni Kassákkal állította párhuzamba: „Nem lehetünk hívei a költészetben megnyilvánuló filozófiai látás direkt kommentálásának, hiszen a költészet nemcsak filozófia, a valóságról sajátos képet alkot. Weöres is (éppen úgy, ahogy Kassák, Pilinszky), ha közvetlenül a magányos lélek állapotait, hangulatait, indulatait boncolgatja, megkapó és költői. Elragadóan fejezi ki például az ember primitív, ösztönös cselekvésvágyát a ritmikailag remeklének számító *Dobszóló*-ban. [Nyilván a *Dob és tánc*, LP] Weöres – annyi filozófiával való kísérletezés után – most az »erkölcsi kommunizmus« reakciós tanításának hirdetőjévé lett. Ez az attitűd először a húszas években bukkant fel költészetünkben: Kassákot fordította szembe az osztályharcos kommunistákkal. Weöresnél persze inkább csak ideológiai máz, amellyel valódi filozófiáját – irracionálisát – korszerűsíti. Egyes verseiben (*Himnusz a nőkhöz*) [Az *Új Írásban*: *Himnusz a nőhöz*, később a *Grádicsok énekének* VI. része, LP] a skolasztika merev, költőietlen spekulációjával fosztja le magáról, ami földi, s függeszti tekintetét a túlvilág salaktalan szépségére. A »lélek« és a »test« szimbolikus polémiajában egy misztikus szabadság-felfogás és a »hús-kapcsok« jelképezte társadalmi kötöttség antagonizmusát fejezi ki.”³⁶

Más típusú visszhangja volt az *Új Írásban* közölt *Antik eklogának*. A szálak messzebbre vezetnek. A később többrészesé bővülő *Fairy Spring* alakulásáról és a címválasztásról Fülep Lajosnak szólt be. A professzort ugyan többször is bosszantotta, de esetenként javaslatait figyelembe is vette: „A multkor küldött »Siremlék«-et próbáltam reparálni Lajos Bátyám tanácsa szerint. [...] A vers befejezése suta; megpróbáltam teltebben, Orgelpunkt-szerűen, ahol a vers valamennyi eleme összefonódik...”³⁷ Véleményét várta a küldött tucatnyi hexameterről, egyúttal saját kétségeit is megfogalmazta a végső címmel

³⁴ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, Bp., 1962. III. 28. FülepLev. VII, 82.

³⁵ Diószegi András: *A magyar líra 1963-ban. Kritika*, 1964/2, 5.

³⁶ Uo., 9.

³⁷ Weöres Sándor Fülep Lajosnak; Bp., 1963. III. 6. FülepLev. VII, 131. A vers szövege később tovább változott.

kapcsolatban. A *Síremléket* „*Serpens*”-re, „*Éden*”-re, „*La Folie*”-re, illetve *Fairy Spring*”-re cserélte volna. Végül az utóbbi mellett döntött. Egy külön tanulmányban érdemes lenne alaposabban is nyomon követni, mit gondolt formálódó művéről, milyennek látta alakjait, írásának természetét, világirodalmi rokonságát, ugyanis a téma és megközelítése sok ponton előlegezi a *Psychét*.³⁸

1962 nyarán Weöres több kéziratát juttatta el az *Új Írás*nak a következő sorok kíséretében: „Kedvességetektől felbátorodva, itt küldök néhány verset, bár teljesen kívül esnek a most szokásos sémákon: hol naturalisabbak, hol elvontabbak. Kérlek, fogadjátok szeretettel akkor is, ha nem akad köztük közölhető.”³⁹ A folyóirat vezetőinek jó okuk volt a késleltetésre. Körülöttük nem egy esetben csapkodtak már az ideológiai villámok. Az *Antik ekloga*⁴⁰ megjelenése feltűnést keltett. Több olvasói levélben és kritikában is méltatlan bélyegeket kapott. Héra Zoltán szerint a bírálatra szoruló prűdéria mellett a jó ízlésű olvasó is felemelte a hangját: „Néhány nyers, pornográf képéből ugyanaz az elfojtott, elferdült vágy szól, amely miatt az önámító kispolgár az egészséges erotikán is megbotránkozik.”⁴¹ Martinkó András a *Kritikában* enyhítette a támadást.⁴² A kérdést Vargha Kálmán az *Új Írás*ban igyekezett tisztázni, egy sor világirodalmi példát említett, és védte Weörest.⁴³ Őt viszont a végső mérleget megvonva, ellentmondást nem tűrően a *Népszabadság*ban oktatták ki egy név nélküli jegyzetben.⁴⁴

(A tanulmány második része decemberi lapszámunkban lesz olvasható.)

³⁸ Weöres Sándor Fülep Lajosnak; Bp., 1963. II. 12. FülepLev. VII, 128.; Weöres Sándor Fülep Lajosnak; Bp., 1963. III. 18. FülepLev. VII, 133.

³⁹ Weöres Sándor az *Új Írás* szerkesztőinek; „Bpest, 1962. június 14.” Közli: Illés Lajos: *Az író magán-történelme*, Hét Krajcár Kiadó, 2008, 46.

⁴⁰ Weöres Sándor: *Antik ekloga*. *Új Írás*, 1964/2, 148.

⁴¹ H. Z.: A februári folyóiratokról. *Népszabadság*, 1964. február 25., 8.

⁴² Martinkó András: *Antik Pásztori Múza* 1964-ben. *Kritika*, 1964/4, 35–40.

⁴³ Vargha Kálmán: *Irodalom, erkölcs, prűdéria*. *Új Írás*, 1964/4, 472–476.

⁴⁴ N. N.: *Közbeszólás*. *Népszabadság*, 1964. április 26. (vasárnapi melléklet), 10.

A KÉPTÁRALAPÍTÓ HÁRS ÉVA

(I. rész)

Martyn Ferenc és a modern képzőművészet kontextusában

„Az hiszem, nagy kegy a sorstól, hogy azt csinálhattam mindig, amit szerettem” – írta Hárs Éva egy 1997-ben kelt levelében, melyben élete alakulását összegezte fotóművész, fényképész egykori főnökének, Kálmán Bélának, aki 1956-ban az USA-ba emigrált.¹ Ebből a levélből és lányától tudtam meg sok mindent, amiről ő maga nemigen beszélt. Nem tudtam, hogy 1929-ben, amikor ő egyéves volt, meghalt zsidó vallású apja, és Évát 1944 májusában, még nem egészen tizenhat évesen két nővérével együtt Auschwitzba deportálták, ahonnan két nővérét elveszítve tért haza, és a szörnyű emlékeket évtizedekre mélyen magába zárva kezdett új életet.

Veszprémben 1947-ben felsőkereskedelmi érettségit tett, majd munkát vállalt Budapesten a „Kálmán Fotó” Műteremben, ahol az egyik nővérétől látott pénzkereső szakmát választva kitanulhatta a fényképezést. 1949-ben letette a fotós segédi vizsgát. Ez a tudása nemcsak első pénzkereső lehetőségeinél, hanem később művészettörténeti munkájában is hasznára vált: első pécsi kiállítási katalógusaiban ő szerepel fotósként is. Munka mellett 1949–1951 között az ELTE Bölcsészettudományi Karának esti tagozatán elvégezte a művészettörténet-muzeológia szakot (évfolyamtársai többek között Körner Éva és Frank János voltak). Egyetemi kirándulásként járhatott először Pécsre 1949-ben, Martyn Ferenc vezette ott a hallgatókat, akikre nagy benyomást tett,² s talán innen indult későbbi inspiráló kapcsolatuk.

Hárs Éva 1952-ben Berlinben dolgozó férjéhez csatlakozva egy évig látogathatta a Humboldt Egyetemet, elmélyítve osztrák anyjától eredő némettudását. Ehhez később francia és olasz nyelvismeret is társult. Ez az 1950-es években nem volt szokványos, de ma már mindannyian tudjuk, hogy szükséges a nemzetközi tájékozódáshoz, majd igazgatóként a széles kapcsolatteremtéshez. Azt saját tapasztalatból tudom, hogy elkötelezett művészettörténész, muzeológus lett belőle, aki nemcsak nagyon szerette, hanem sokoldalú tehetségével, nagy munkabírásával, tudományos, szervező tevékenységével, amíg ereje engedte, aktívan szolgált a szakmát több mint fél évszázadon át.

Bár Veszprémben született, igazi otthona Pécs lett. Férje, Sarkadi György 1955-től ott kapott állást, majd lett a városi közművek felügyelője. Mindkettőjüket vonzotta az ön-

¹ Kálmán Béla (1921–2005) műterme, a „Kálmán fotó” 1945–52 között működött Pesten a Deák térnél álló Anker palotában. Itt lett fényképész Herskovits (Hárs) Éva 1948–49-ben. Mestere az államosítás után külföldi karriert keresve jutott 1956-ban Chicagóba, 1968–80 között alkalmazott grafikai és reklámfotó-műtermet nyitott Bostonban. 1983-ban Hárs Éva megrendezte kiállítását Pécsen, a Janus Pannonius Múzeumban, valamint a Budapesti Történeti Múzeumban, immár számítógéppel módosított felvételeit is bemutatva. Lásd: Hárs Éva összegző levele Kálmán Bélának. Pécs, 1997. 10. 15.

² Martyn azt mondta „ő egyrészt realista, másrészt szürrealista. Mint Géza vezér, hogy két istennek is tud áldozni... Realista képei se voltak olyan nagyon realisták. A szürreális dolgokat pedig csinálta, és nem is titkolta.” Bán András beszélgetése Frank Jánossal 1988. 10. 24. és 25. MNG Adattár 23 113/1990

álló gyakorlati munka kipróbálása egy meglehetősen szűz területen. Baranya központjában bontakozott ki Hárs Éva művészettörténeti munkássága. A város Budapesttől távol esett, e hátrány azonban előnnyel, kevesebb megkötéssel is járt, művészeti élete szabadabb volt. „Pécs képzőművészei talán pár évvel megelőzték ekkor a hazai fejlődés ütemét, de ezzel előbbre is vitték azt.”³ A déli perifériára eső város tradicionálisan modern művészeti központ-jellege 1957-től újra felerősödött. Ebben nagy szerepet játszott Aczél György, Kádár János pécsi kötődésű barátja, aki 1957–85 között a kultúrpolitikát meghatározta és személyes indítékokból Pécsset kiemelten támogatta, valamint az ügynevezett „vidéki-európai” Martyn Ferenc hazai és nemzetközi elismertsége, szervező, oktató, ösztönző aktív jelenléte is. Meghatározó volt számára Martynnal közös tevékenysége, s idővel helyi kötődésű kutatásai országos jelentőségűekké váltak, sőt nemzetközi szinten is rendezett kiállításokat és publikált. Ez a Budapest-centrikus szakmában Pécsről nem volt könnyű. Bizton állíthatom, hogy nem ismerjük elég jól tevékenységét, hiszen szerénységében sohasem magát helyezte előtérbe, hanem az ügyeket, a vállalt feladatokat. Szerencséje volt a városnak, amikor Hárs Éva 1955-ben ott vállalkozott vidéki munkára.

Akkortájt országsszerte kevesen voltak a vidéken dolgozó művészettörténészek, mint például az idősebbek közül Csatkai Endre Sopronban, a Hárs Évával egy időben kezdők közül Frank János 1951–55 között a szentendrei, 1952-től Mucsi András a békéscsabai (majd esztergomi, szentendrei), Szelesi Zoltán a szegedi múzeumban stb. Baranyában Zengővárkonyban élt a két világháború között elvonulva a filozófus, esztéta Fülep Lajos, aki mielőtt 1951-ben az ELTE művészettörténész professzora lett, a harmincas években a pécsi egyetemen tanított, és barátság fűzte Martyn Ferenchez.

Hárs Éva – a kitűnő eredménnyel elvégzett egyetemi tanulmányok után – 1951–53 között adminisztratív tapasztalatokra tett szert az Ortutay Gyula vezette Múzeumok és Műemlékek Országos Központjában, ahol a vidéki múzeumok szakmai irányításába kóstolt bele. Foglalkoztatta a hazai képtárak rendszerének kialakítása, s többek között Pécsset is fontos helyszínnek tekintette ebből a szempontból az 1952-es országos képtártervében. A Központ átszervezésével 1953–55 között a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztályán folytatta muzeológusként munkáját az egyházi- és magángyűjtemények előadójaként. Az erősen kötött adminisztratív rendszerből joggal vágyott el az önálló szakmai feladatok felé. Erre kínált lehetőséget a bővülő múzeum Pécssett, ahol a régész igazgató mellett személyében először állt munkába művészettörténész. A különféle szakterületeket összefogó múzeumban csak ekkor alakult Képző- és Iparművészeti Osztály, ahol csaknem tizenöt évig csoport-, majd osztályvezetőként dolgozott. 1969-től, egyedülállóan az országban, mint nő és művészettörténész, további tizenöt évig tevékenykedett a Baranya Megyei Múzeumok igazgatójaként. Tehát Pécshez kötődik egész munkássága.

A régészeti, néprajzi, természettudományi osztályokat 1951-ben minisztériumi rendelet alapján összevonták, az így létrejövő Janus Pannonius Múzeumban előbb Iparművészeti Osztályt szerveztek.⁴ Ide tartozott ekkor az 1948-ban államosított Zsolnay-gyár mintegy tizezer darabos kerámiagyűjteménye. A Káptalan utca 2. alatt 1955-ben a városi és helytörténeti gyűjtemény mellett kapott szűkös helyet a Képző- és Iparművészeti Osztály, ahol elsőként és majdnem egy évtizeden át egyetlen szakemberként Hárs Éva működött. A Zsolnay-kerámiakiállítás itt nyílt 1955 novemberében. A kerámiaanyag kezelése és feldolgozása mellett 1960 őszéig a helytörténeti gyűjteményt is ő dolgozta fel.

³ Hárs Éva: A pécsi képzőművészet kis tükre. 15 részes sorozat a *Jelenkorban*. Pécs, 1970–72. Az idézet: 1971. 12. 1150.

⁴ Sarkadi Eszter: A Janus Pannonius Múzeum vázlatos története a felszabadulástól napjainkig. In: *JPM Évkönyv*, Pécs, 1974. 373–387.

Hárs Éva legalább tizenhárom kötetet és minimum száz cikket számláló publikációi betekintést adnak tevékenységének fő vonulataiba, melyek párhuzamosan futottak a képzőművészet és az iparművészet területén. A Zsolnay-kerámiagyűjtemény gondozása, történetének múzeumi, adattári és levéltári kutatása meg-megújuló intenzitással vonul végig pályáján. (Erről Csenkey Éva szól az avatott társ szemével ugyanitt.) Magam Hárs Éva képzőművészeti vonatkozású tevékenységére, kiemelten Martyn Ferenchez kapcsolódó munkásságára koncentrálok.

Kezdő muzeológusként hamar bele kellett tanulnia a kiállítások rendezésébe, melyek érthetően elsősorban Pécs és Baranya megye művészeihez kötődtek. Vezető egyéniségük a háború alatt Párizsból visszatért Martyn Ferenc (1899–1986) volt, aki a Képzőművészek Szabadszervezete Pécsi Csoport elnökeként már 1946-ban Budapestről egy főleg kisplasztikákból álló kiállítást szervezett (szerepelt benne Forgács Hann Erzsébet is!), és Pécssett állandó képtár szükségességét hangoztatta. Első lépésként a Szépművészeti Múzeumtól szeretett volna százhusz képet kapni letétbe, sikertelenül. Aktív jelenlétével a pécsi művészet felpezsdült. Erről, a koalíciós évekbeli eseményekről, majd az 1950-es évek vitáiról Hárs Éva későbbi publikációjából kapunk helyzetképet a korabeli sajtón kívül a művészeknél, elsősorban Martynnál talált dokumentumok alapján.⁵

Tanulságos számba venni, hogy Hárs Évának Pécsre érkezve 1955 második felében milyen tárlatok megvalósításában kellett részt vennie. Alapvető, egész életére kiható tanulsággal szolgáltak számára Martyn Ferenc *Dunántúli tájak* című, valamint Simon Béla *Baranyai képek* című kiállításai.⁶ De akadtak további, csekélyebb érdekű feladatai is. Szakmai odaadással vállalt programja lett a pécsi–baranyai művészek bemutatása, munkásságuk publikálása.⁷ 1957-ben a Pécs–Baranyai Munka-csoport Martyn-kiállítása után rövid időre (1958–60) elvállalta a Martyn elnökletével újjászervezett vezetőségben a titkári feladatkört. Így jutott rá az 1959-es pécsi Tavasz Tárlat társrendezői és fotós feladatain túl a katalógus bevezetőjének megírása.⁸ Ebben jó reménnyel hirdette a két évvel korábbi, nyitottságával „elhíresült” pesti tárlat után a vidéken könnyebben remélt kapunyitást a különféle törekvések előtt, az útkereső, elvontabb nyelvezetű művészet elismerését. Nem kevesebbet tűzött ki célul, mint a fővárosi szint elérését. Az akkor úgymond kötelező népművelési feladatokon akart tudományos igényességgel túllépni a kortárs tendenciák vizsgálatában. Ez a művészettörténeti szakmában szokatlan, merész lépésnek számított az 1950-es években. A szakma inkább a múlthoz, annak kevésbé publikált mestereihez fordult. A kortárs, főleg a szocreáltól elütő művészettel való foglalkozás kockázatos volt, művészetpolitikailag ugyancsak problematikus, amit regisztrálnak a *Dunántúli Napló* cikkei és a pécsi tavasz tárlatot követő „dühös vita”.⁹

⁵ Hárs Éva: A pécsi képzőművészeti élet 20 éve. *JPM Évkönyv*, Pécs, 1963. 297–316.

⁶ Simon Béla (1910–1980), az Erdélyből áttelepült székely, expresszív, dekoratív tájképfestő pályája második felében Baranyához kötődött, és híressé lett alsószentmártoni bosnyák és cigány folklórtól ihletett erőteljes színvilágú életképeivel. Hárs Éva a helyiek közül méltán kiemelve publikált róla a *Művészetben* (1961/2, 1967/3), a *Jelenkorban* (1964/8), bevezető tanulmányt írt 1970-ben és 1980-ban rendezett további pécsi kiállításainak katalógusához, művészetét méltatta a *JPM Évkönyvben* (1971) és a *Mai magyar művészek* Képzőművészeti Alap Kiadónál megjelent könyvsorozatban (1976). Ő írta a *Művészeti lexikon* és az *Artportal* cikkét a művész haláláig végig követve, megfelelően értékelve a baranyai világhoz kötődő művészetét.

⁷ A *Dunántúli Naplóban* 1955. október 19-én jelent meg Hárs Éva cikke a Baranya Megyei Képzőművészeti Kiállításról. A napilapok mellett pályája során sokat publikált a *Jelenkorban*, melynek 1965 októberében egy időre művészeti vezetője lett.

⁸ *Pécsi Tavasz Tárlat*. Rendezte a Műcsarnok és a Képzőművészek Baranya Megyei Munkacsoportja, Katalógus-bevezető Hárs Éva. Pécs, 1957.

⁹ „Életre-halálra szóló támadás-védekezés helyzet alakul ki” Lásd Hárs Éva visszaemlékezése a vitaestre az általuk titkon átmásolt magnószalagok meghallgatásakor, 1983. 12. 01. gépirat

A „kísérletezés” lehetőségét Hárs Éva már két évvel korábban nyíltan felvetette Martyn Ferenc művészetéről írott első tudományos tanulmányában.¹⁰

Martyn nemzetközi és hazai elismertségével,¹¹ nagy tekintélyével állt Hárs Éva törekvései mellett. Kettőjük tandemje meghatározóvá vált Pécs művészeti életében. A párizsi absztrakt-szürrealis korszakát itthon folytató, baloldali elkötelezettségű közéleti ember színvonalas szervező tevékenysége mellett¹² folytatta absztrakt festői tevékenységét, élénkebb színekkel, optimizmussal telve. Az álmodozó, emlékeit festő kiforrott, rangos művész életműve ellentmondások között alakult a történelmi és egyéni sors Szküllái és Kharübdiszzei között. Ekkor a kommunista párt tagja volt Martyn Ferenc és az lett Hárs Éva is, aki erről így írt 1997-es, már idézett levelében: „A párttagságom: az afféle csendestársi tagság volt, jobbra azért, hogy háborítatlanul foglalkozhassam a modern absztrakt művészettel és művészekkel, s istápolhassam a nagytökés ellenségnek tartott Zsolnay családot.”

Martyn képeinek színvilága 1950-től nemcsak komorabbá vált, hanem vitatható tematikus sorozatot is festett *Vázlatok a kuruc korból* címmel. A megkívánt figurativitás, a történelmi téma irányába tett engedményét az expresszív, konstruktív szerkezeten alapuló megoldással két oldalról eltérően ítélték meg, Hárs igyekezett formai oldalról mentesíteni.¹³ A figurativitás és az absztrakció váltotta munkásságában egymást. Mentsvárrá, a természethez kötődés bizonyosságává a tájkép vált ekkor. A mestermotívum előtt kezdett rajzát gyakran elvont szín- és formarendbe szervezte, realista és elvont képeket alkotva. Hárs Éva későbbi monográfiájában hangsúlyozta, hogy Martynt a dunántúli táj szeretete vonzotta vissza és kötötte végleg Magyarországhoz. Említenünk kell személyes kötődéseit, akiket többször lerajzolt¹⁴ – pécsi feleségét, valamint író, költő barátait: Weöres Sándort, Csorba Győzöt, Várkonyi Nándort és mindenekelőtt Takáts Gyula kaposvári költőt és múzeumvezetőt, akivel élethosszig együttműködött kiállítások és kiadványok szervezésében. Ehhez a kiemelt irodalmi körhöz kapcsolódhatott általa Hárs Éva. Martyn, úgy vélem, még az ő számára sem volt teljesen kiismerhető. Talán különös, máig rejtélyes, Pécs és Budapest között ingázó magánéletére is utalt, amikor Hárs Évának így nyilatkozott: „Egyedül az utazás vonz és életem nagyobb fele tulajdonképpen járás-kelésben telt el.”¹⁵

¹⁰ Hárs Éva: Gondolatok Martyn Ferenc művészetéről. A művész tíz rajzának bemutatásával. *JPM Évkönyv*, Pécs, 1957, 14–21. Ujraökölése: *Közelítések. Írások Martyn Ferencről, az emberről és a művészről*. Szerk. Tüskés Tibor. Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Pécs, 1984. 70–80.

¹¹ Hárs már a két háború között kapcsolódott a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságához, igaz, figuratív képekkel és az elvont művészeket tömörítő Abstraction–Création tagjaként Párizsból küldött képeket az 1938-as absztrakt kiállításra Budapestre. 1946-ban Kállai Ernővel közösen szervezte az Elvont művészek első magyarországi csoportját az Európai Iskolából kiváló absztrakt művészekből Budapesten. Az Elvont művészek szabadszervezetében 1946-ban nyílt Martyn önálló kiállítása, melyet 1947-ben egy pécsi tárlat követett.

¹² A Művészeti Dolgozók Szabad Szervezetében országos elnökségi tag lett, s érthető, hogy Baranyában a helyi csoport elnökeként nagy befolyásra tett szert, de szervezett munkásakadémiát és 1947-ben a Városi Múzeumban munkásszakköri tárlatot, szakmai előadásokat stb.

¹³ Hárs Éva: *Vázlatok a kuruc korról*. Martyn Ferenc festménysorozata. *JPM Évkönyv*, Pécs, 1966, 259–265. A komponálás fontosságát az I–VIII. táblákon Lantos Ferenc szerkezeti ábrái is alátámasztották.

¹⁴ Hárs Éva: A portré Martyn Ferenc művészetében. *JPM Évkönyv*, Pécs, 1968, 291–299. Sajnos nem árul el sokat a személyes relációkról, ami Martyn zárkózottságára is vall. Az 1940-es években a *Sorsunk* irodalmi folyóirat művészeti szerkesztőjeként hozta le társairól Várkonyi Nándor, Weöres Sándor, Csorba Győző olajjal (1942), majd tussal (1947/8) készült portréit. Várkonyi Nándorról az 1960-as években is rajzolt ceruzával portrét, ahogy Kassák Lajosról (1963), Fülep Lajosról (1964), Hamvas Béláról (1967), sőt Takáts Gyuláról három rajza is fennmaradt (1967). Lásd: Várkonyi Nándor: A munkatárs. In: *Közelítések*. i. k., 67–69.

¹⁵ Hárs Éva: *Martyn Ferenc*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1975, 15.

A frissen Pécsre érkezett fiatal művészettörténész Martyn Ferencel mindjárt 1955-ben, *Dunántúli tájképek* című kiállítása kapcsán került életre szóló munkakapcsolatba. A tájkép a sokoldalú festő mindvégig kedvelt műfaja volt, de korszakonként számos stílusvariánsal. Látványközelibb képei kompromisszumnak tűnnek a Rákosi-korszakban, amikor hivatalosan elítélték az úgynevezett „szélsőségesen individualista, irracionális műtermi játékokat”.¹⁶ Hárs Éva és Martyn Ferenc munkakapcsolatából hamarosan személyes jó viszony alakult, melyet elmélyített a művész pécsi feleségének, Wiesenberg Klára zongoratanárnőnek Hárs Évához fűződő bizalmas, élethosszig tartó barátsága, melyet a zsidóüldözés során átélt borzalmak közös emléke is szorosabbá fűzött.

Martyn Ferenc Pécs kulturális életét meghatározó, szervező és Hárs Éva számára atyailag támogató, védő, művészi mércét szabó jelenléte hamarosan csaknem egy életre művészettörténeti céljává tette a művész munkásságának vele együtt történő, monografikus, tudományos feldolgozását. Először az 1940–56 között készült művek számbavételére, leírására, fotózására került sor. Hárs Éva mint tanult fényképész eleinte a felvételeket is maga készítette, csak később kapcsolódott be a munkába és lett közös barátjuk Nádor Katalin,¹⁷ akit Hárs Éva hívott 1961-ben a JPM-ba fotósnak. Martyn legfrissebb munkáival kezdeni ezt a gigantikus feladatot nemcsak könnyebb hozzáférhetőségük miatt volt logikus, hanem jó alapul szolgált a készülő újabb kiállításához, amelyre a pécsi Járási Tanács dísztermében került sor 1957-ben az elmúlt tizenöt év terméséből. A JPM és a Múcsarnok közös, nagyobb szabású bemutatójára óvatosan csak realiztikus ábrázolásokat választottak ki, kiemelve például a pécsi *Gyárváros* ábrázolását, de a dunántúli képek mellett francia, spanyol, olasz tájak is helyet kaptak, ahogy néhány csendélet és portré is.¹⁸

Ekkor jelent meg Hárs Éva említett tanulmánya, a *Gondolatok Martyn Ferencről* a JPM 1957-es Évkönyvében. Az 1956 utáni rövid kulturális fellélegzés idején bátran vetette fel a jelenkori művészet tárgyalásának problémáit. Művészettörténeti céljának tekintette, hogy „elvessük a hamisat, a szemfényvesztőt és kiemeljük a homályból a maradandót, hogy ezáltal a fejlődés élvonalába állítsuk azokat a művészeket is, akik eddig meg nem értve elzárkóztak.” A Rippl-Rónai mellett fogadott fiúként felnőtt Martyn párizsi tapasztalatai alatt elmélyült mesterségbeli tudására hivatkozott, és a lassan bontakozó „realizmus és modernizmus”-vitát megelőgezve, mintegy fordított gondolkozással leszögezte, hogy „Martyn Ferenc a kísérleti absztrakció eredményeit is felhasználta a realista ábrázolásban.” Kész volt tehát a kompromisszum, és Hárs Éva friss tájékozottsággal az avantgárd létjogosultságát a technikai forradalom hatásával igyekezett magyarázni, és nem ment bele az ábrázoló vagy nonfiguratív művészet elsődlegességéről folyó vitákba. Vallotta, hogy „hibát követ el, aki a kettőt szembeállítja, mert hiszen csak egyfajta művészet van: jó művészet.” Merészen súlyos bűnnek ítélte, ha nem vesznek tudomást az absztrakt művekről, hiszen „ugyanazon valóság más vetületben. – Egyszer szerkezeti elemekre bontva – másszor mindennapi külsőségeiben ábrázolva.” Jellemző, hogy 1957 után is harcot kellett folytatnunk a Martyn Ferencről szóló tanulmány megjelentetéséért – emlékezett vissza Dávid Katalin, akit többször hívtak előadni Pécsre a modern művészet-

¹⁶ Lásd: Végvári Lajos bevezető tanulmánya. Pécs-Baranyai Országos Képzőművészeti kiállítás katalógusa, Pécs, 1955.

¹⁷ Nádor Katalin (1938–2018) a bravúros mütárgyfotózás mellett avantgárd fotóművészeti tevékenységet fejtett ki. *Évezredek plasztikái* címmel volt kiállítása 1970-ben Pécsen, majd 1971-ben Budapesten. Jelenleg a budapesti acb Galéria tulajdonában.

¹⁸ *Martyn Ferenc festőművész kiállítása tizenöt év festményeiből*. Katalógus. JPM – Múcsarnok, Pécs, 1957. A megnyitóján jelen volt Kállai Gyula, az MSZMP kulturális bizottságának elnöke, akivel a művész és a muzeológusok közös megbeszélést folytattak. Lásd: Martyn Ferenc: *Levelek Takáts Gyulának.1943–1980*. (Szerk. Tüskés Tibor). Pécs, 1999.

ról.¹⁹ Hárs Éva Martynra utaló, vele együttműködve kialakuló nyitottabb szemlélete 1960 körül már az irodalmi és képzőművészeti viták kereszttüzebe került. 1961-ben a *Művészet* hasábjain zajlott „művészeti dekadencia-vitá”-ban képzetlen hozzászólók politikától megszabott vagdalkozása zajlott. Pécsről egy szülőkörű, tendenciózus, autodidakta szobrász-restaurátor, Kereszneyi József írását közölték, aki Pécszet a nonfiguratív irányzat egyik magyarországi fellegváraként ítélte el, erősen vádolva Martynt és körét társadalmi valóságtól elrugaszkodó dekadens formalizmussal, ezoterikus valóságellenességgel (*Művészet*, 1961/10, 47–48). A kultúrában ekkor újra erősödő megkötések elérték Hárs Éva következő tudományos tanulmányát, melynek közlését a helyi pártszervezet a JPM Évkönyvből az alábbi levéllel letiltotta:

„Baranya Megyei Tanács VB. elnök levele
Dombay János elvtársnak,
a Janus Pannonius Múzeum igazgatójának, Pécs, 1960. március 2.

A Megyei Tanács VB. elnökségével felülvizsgáltam a múzeum kiadásra kerülő 1959. évi

évkönyvének anyagát. A Baranya megyei Párt VB. agit.prop osztályával egyetértésben úgy döntöttünk, hogy az évkönyv kiadásával egyetértünk. Kivételt képez ez alól Sarkadiné Hárs Éva művészettörténész Martyn Ferenc festőművészről szóló munkája. Ennek megjelentetését az évkönyvben nem javasoljuk.

A Párt VII. Kongresszusa határozatában világosan – és számunkra kötelező erővel kimondotta, hogy „Pártunk kívánja és a nép elvárja, hogy az írók, művészek alkotásaikban helyesen ábrázolják korunkat, az új társadalmat építő embert, a szocializmus győzelméért küzdő népet.”

A munka megjelentetése a fentiekkel ellentétes művészeti irányzatot tenne ma-
radandóvá a múzeumi évkönyvben, amelybe amúgy nem illik bele.

Mindezeket figyelembe véve a múzeum évkönyvét a fentiek figyelembevételével javasoljuk kiadásra.

Palkó Sándor
vb. elnök”

Nem is jelent meg akkor Hárs Évától tanulmány az az évi évkönyvben. Martyn is magán érezve a művészetpolitika szorítását a kor más jeles művészeihez hasonlóan egy szabadabb műfaj, az illusztráció felé fordult. Az 1960-as évek vált egyértelműen a magyar grafika fénykorává. Csohány Kálmántól Würtz Ádámgig modern, expresszív rajzok készültek a magyar és egyetemes irodalom akkor olcsón és nagy példányszámban megjelenő kiadásaihoz. Martyn gyermekkori kedvenc könyvéhez, Cervantes *Don Quijotéjához* készített szuggesztív, vékony vonalú tusrajzokat, melyekről Hárs Éva hírt adott a *Művészet* 1960/4. számában. Az illusztrált könyv kiadása nem ment egyszerűen. „Napokban kaptuk vissza a fotóanyagot két sor írással, hogy: Mellélve köszönettel visszaküldjük a rajzokról készült fotókat. A szerkesztőbizottság döntése alapján sajnos nem tudjuk megjelentetni. Gondolom, elég könnyed és elegáns mozdulattal intézték el sok év fáradságos és mi tudjuk, milyen tiszta szándékú munkáját. Ferenc egy mosollyal vette tudomásul. Nekem kicsit megszorult a torkom.” – írta Martyn pécsi felesége Évának.²⁰ A mester, mint kiváló rajz tehetség örömét lelta az illusztrálásban. Sorozatok álltak össze, a *Don Quijote* fent említett hatvan illusztrációját (1959, Magyar Helikon Kiadó 1962), Petőfi Sándor *Apostolához* (1961, Szépirodalmi Kiadó 1961), Flaubert *Bovarynéjához* (1962, Magyar Helikon 1963) készült rajzai követték, Mallarmé köl-

¹⁹ Dávid Katalin: *Vasfüggönyös kereszténység*. Budapest, 2017., 129.

²⁰ Martyn Klára levele Hárs Évának, Pécs, 1961. 12. 03.

A Vasarely-kiállítás rendezése Pinczehelyi Sándorral és Horváth Imre, a Szikra Nyomda kereskedelmi vezetője, aki a katalógus korrektúráját mutatja, 1976

Hárs Éva a Vasarely Alapítványnál Aix-en-Provence-ban, 1976

teményeihez készült rajzok (1963, Magyar Helikon 1964), majd Joyce *Ulysses*ének illusztrációi (1964–66, 1969) számos más irodalmi vonatkozású rajza mellett.²¹ Martyn szülővárosában, Kaposváron mutatták be először, még kiadás előtt a *Don Quijote*-rajzokat 1960-ban. Hárs Éván kívül hírét adták a művész tekintélyes barátai, őt tisztelő jeles szakemberek: Pataky Dénes, Dévényi Iván. Koczog Ákos már a Budapesti Helikon Galériában 1962-ben rendezett kiállításához írt bevezetőt. Tüskés Tibor a Mallarmé-illusztrációkról a *Dunántúli Napló*ban szövelt. Vayer Lajos művészettörténész professzor írását (aki a rajzokból bemutatott a XXXI. Velencei Biennálén) a *Jelenkor* közölte, ahol Hárs Éva a *Bovaryné*hez készült kísérő rajzokat méltatta.²² Tehát Martyn a kultúrpolitikai ingadozások ellenére mint nyughatatlan, örökké mozgó személyiség, akit Aczél György, és a megyei szervezet kultúráért felelős hivatalnokaként Takács Gyula védett,²³ nagy kapcsolati hálójában, kis mosolyszünetek között, de meghatározó szerepet játszott a művészeti közéletben, a Hárs Évával való együttműködésben. Kiállításai sorban nyíltak, sőt absztrakt képei is felbukkantak Budapesten, ahol lehetett – a modernizmus az építészetben elfogadott lett ekkor –, az Építészeti Házában. „Nem a festők, mérnökök szervezték, tulajdonképpen zártkörű a kiállítás, Major Máté beszélt a megnyitón” – írta Hárs Évának.²⁴

A rajzsorozatok tehát a 3T idején a támogatott kategóriában nagy sikert arattak. A húszeszes példányszámban a Helikonnál, illetve a Képzőművészeti Alap Kiadónál megjelent illusztrált kötetek jól kihasználták a korszak egyedülálló lehetőségét. „Ma már körülbelül úgy rajzolok, ahogy lélegzem” – idézte a művész önvallomását Hárs Éva, aki a készülő nagymonográfia számára aktuálisan gyűjtötte, leírta, fotózta a rajzokat. Emberpróbáló feladat volt, s ha ezt akkor nem teszi meg, később a rajzok szétszóródásával lehetetlen lett volna. Egy részük állami vásárlással frissen múzeumba került: a JPM, MNG, PIM, BTM gyűjteményébe, ami jelzi a művész anyagi elismerését is. Joggal tárgyalt a Hárs a monográfiában lényeges külön egységként: *Az irodalmi művek illusztrációi és kísérő rajzai 1959 és 1972 között*. A *Jelenkor* gyakran közölt Martyn-rajzokat, sőt Ady centenáriumi évében, 1976-ban minden szám címlapján Martyn egy Ady-portréréja szerepelt, ezzel mintegy le is zárult a művész irodalomhoz kötődő fontos tevékenysége.

A grafika szabadabb, nyitottabb lehetőségei között újult meg az 1960-as években ez a műfaj, s ebből a pécsi művész ugyancsak kivette részét. A rajzok sikere és szélesebb elfogadottsága vezethette Hárs Évát ahhoz, hogy elővegye, publikálja Martyn első, megrázó rajz-sorozatát, mely húsz évvel azelőtt titokban készült.²⁵ A művészt Párizsból hazatérte után két évvel behívták a katonasághoz, és amikor néhány hónap után sikerült visszatérnie, eldöntötte, hogy nem vonul be többé, inkább Budapesten rejtőzködik. E nehéz időkben rajzolta meg jórészt egyedülálló naprakészséggel, tragikus vallomásként a fasizmus ábrázolását. A kilenc lapon megjelenő emberfaló, félelmetes, groteszk szörnyek horogkereszttel jelölve az iszonyú valóság jelképei. „Míg a lapokat forgatjuk, lényünk akaratlanul, öntudatlanul is feltöltődik izgalommal, haraggal, fájdalommal” – írta Hárs Éva, s ma már tudjuk, hogy benne láthatta saját megrázó, személyes emlékeit is. Ez teszi még hitelesebbé beleérező írását, melyben a groteszkalakok művészettörténeti előzményeitől Picasso *Guernicá*jáig és *Minotauro*machiájáig

²¹ Hárs Éva: *Martyn Ferenc életmű-katalógusa*. Somogy Megyei Múzeumigazgatóság, Kaposvár, 1985, 345–406.

²² Vayer Lajos: Martyn Ferenc könyvillusztrációi. *Jelenkor* 1963. 2.; Hárs Éva: Martyn Ferenc kísérő rajzai a Bovarynéhez. *Jelenkor*, 1964. 1.

²³ Aczél „szívélyes, baráti kapcsolatba került Martyn Ferenc képzőművésszel, gyakran felkereste otthonában”. Takács Gyula: Aczél György és a Pécs-baranyai kultúra a múlt század 60–70–80-as éveiben. *Pécsi Szemle* 2012. nyár, 104–117.

²⁴ Martyn Ferenc levele Hárs Évának Olaszországba. Pécs, 1962. 01. 13.

²⁵ Hárs Éva: A fasizmus szörnyetegei. Martyn Ferenc háborús vonatkozású műve. *JPM Évkönyv*, Pécs, 1964, 334–338.

Séta Amerigo Tottal, 1978

Martyn Ferenc életmű-katalógusának előkészítése Takács Gyulával, 1982

vezeti a sort. Az állattörténetekként csak később, különböző művészi hozzáállásokban prezentált holokauszt-elbeszélések²⁶ szellemi elődei közé tartoznak ezek a rajzok, melyek az akkori kortárs képzőművészet kontextusába is beilleszthetők.

A rendszerváltás óta többszörösen kiadványokban és kiállításokkal górcső alá vett 1960-as években az Aczél vezette kultúrpolitika nagyobb nyitottságával élve vette elő Hárs Éva ezt a sorozatot, ami az évtized eleji ominózus vitákban még lehetetlen lett volna, hiszen a szürrealista, avantgárd tendenciák még fő ellenségnek számítottak. A polgári progresszió megítélése javult.²⁷ Martyn sorra ajánlhatta a múzeumnak még a két világháború közötti legprogresszívebb művészcsoporthoz, a KUT-ból jól ismert művésztársait. 1958-ban Hárs Éva rendezte meg így Gadányi Jenő tárlatát, melynek megnyitóján Martyn a „hosszú, kényeszerű hallgatásra ítelt” művészt személyes régi jó barátként köszöntötte. 1961-ben Bene Géza következett, 1964-ben Fenyő A. Endre és 1971-ben Barcsay Jenő. Hárs Éva 1966-ban a budapesti Dürer Teremben nyitotta meg Martyn kiállítását, Pécssett előadásokat tartott Martyn művészetéről, aki meg 1968-ban őt javasolta az MNG rajzkiállításának zsűrijébe, s amikor a rajzbiennálét Martyn Pécsre gondolta, rá kellett döbennie, hogy már többet nem kívánhat, mert „valóban agyonhajszolt teremtés”.²⁸

Hárs Éva akkori aktív korszaka legfontosabb munkájának a Martyn-monográfiát és gyanútlanul a művész által számára felmutatott és általa meglelhető művek katalógizálását tekintette. 1962–65 között MTA-aspirantúra alatt kutatta intenzíven a művész munkásságát, majd folyamatosan dolgozva rajta 1970-ben védte meg kandidátusi disszertációját. Ezután 1984-ig az MTA Tudományos Minősítő Bizottság Művészettörténeti és Régészeti Bizottságában aktívan tevékenykedett (a kandidatúrák alatt ennek magam is tanúja lehettem), amellett, hogy tagja volt az MTA Művészettörténeti Bizottságának, az ICOM Magyarországi Bizottságának és a Pécsi Akadémiai Bizottságnak. Egyedülállóan fontosnak találta, hogy a vidéken dolgozó, elsősorban múzeumi munkatársai tudományos fokozatot szerezzenek. Romváry Ferenc Gábor Jenőről tervbe vett disszertációja sajnos nem készült el. Az 1968-ban végzett Aknai Tamás, aki 1970 és 1982 között volt a JPM munkatársa, a Martyntól és Lantostól inspirált Pécsi Műhelyt dolgozta fel Hárs Éva támogatásával, és az aspirantúra után 1980-ban, tudtommal szakmánként legfiatalabbnak lett kandidátus. Hárs Éva méltán lehetett büszke arra, hogy a JPM hivatalosan „tudományos kutatóhely” lett.

Hárs Éva egyedülállóan igyekezett összefogni a képzőművészettel foglalkozó vidéki kollégákat Budapest központi szerepének ellensúlyozására, a gyűjtő, feldolgozó, kiállító, publikáló és népszerűsítő klasszikus muzeológiai feladatok koordinálására. 1967-ben Pécsre hívott össze egy találkozót, joggal tehetette, mert csak ott volt négy művészettörténész, három Esztergomban, kettő Székesfehérváron, egy-egy Szegeden, Szolnokon és Kecskeméten a múzeumokban. Az ekkor fejlődő vidéki képtárak jórészt egymástól elszigetelve dolgoztak és alakították ki gyűjtő- és munkakörüket. Hárs Éva felvetette, hogy a Dunántúlon nem voltak tartósan megszervezett művésztelepek, de létezik szerinte „dunántúli művészet”. Ide sorolta Borsostól Egryn át Vaszaryig az itt megforduló alkotókat. Ezekből – köztük természetesen Martyn példájából kiindulva – a Párizshoz kötődőket emelte ki: „Ez a francia igazodás a dunántúli sajátosságokkal ötvözve az alfölditől lényegesen eltérő fejlődést biztosított... vizsgálódásával, feldolgozásával még adósak vagyunk.”²⁹ Ennek az ötletfelvetésnek és az ülés végi határozati javaslatnak további sorsa

²⁶ Kisantal Tamás: *Türelő történetek*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2009.

²⁷ Standeisky Éva: Kultúrpolitika és alkotói szabadság. In: *Keretek között. A hatvanas évek művészete Magyarországon (1958–1968)*, katalógus. MNG, Budapest, 2017, 6–25.

²⁸ Martyn Ferenc: *Levelek Török Lajoshoz*. Szerk. Hárs Éva. Pécs, Művészetek Háza – Jelenkor Alapítvány, Pécs, 1999, 83.

²⁹ Hárs Éva: Képző- és Iparművészeti régióközpontok kialakulása. A vidéken dolgozó művészet-történészek tudományos feladatai. *JPM Évkönyv*, Pécs, 1967, 233–236.

homályba veszett, míg e regionális gondolkodás előzményét Várkonyi Nándor „Magyar Dunántúl” koncepciójában már megelhetjük.³⁰

Ami Hárs Éva Martyn-publikációit illeti, 1970-ben a Corvina Kiadó Művészet könyvtára alapvető sorozatában jelent meg kötete a festőről. Feltehetően a művész ösztönozte egy nagyobb monográfia kiadását, amelyen rajta is tartotta a szemét.³¹ Úgy vélem, hogy így történhetett az a ritka eset, hogy 1975-ben még nem egy lezárult teljes életút került terítékre. (Az életmű-katalógus 1985-ben még több mint 250 tételt közölt az 1975 és 1983 közötti időszakból.) Hárs Éva a zárzóban maga is rámutatott a történelmi távlat hiányára, a kutatás nyitott voltára, de joggal hangsúlyozta a művész ritka személyes segítségének fontosságát, ami nyilván elkötelezettséget is vont maga után, nemcsak Martyn hosszú életében, hanem az azutáni írásokban is. Tudjuk, hogy e szituációból nemcsak előny, hanem hátrány is származott.

A monográfia a kibontakozástól az illusztrációkig, az alkotó módszer 1960 utáni változásáig nyomon követte a művész munkásságát, beleértve a kollázsokat és a figuratív ábrázolások mellett az 1960-as évektől újra megszorodó nonfiguratív kompozíciókat egészen a kézirat lezártáig, 1974-ig. A mozgalmas, izgatott felületű elvont festmények mellett az 1972-től bontakozó új korszakban is hangsúlyozta a képek és a rajzok azonos jelentőségét, bizonyos motívumok továbbfejlesztését, akár úgy is, hogy a művész korábbi rajzát dolgozta át húsz év múlva „töretlen alkotói frissességében”.³²

Az oeuvre-katalógus 1974 után is tovább készült Pécsen a művészettörténész és a művész ritka, naprakész, jó együttműködésével, de részben a Budapesten tartott művek eltitkolásával. (Az életmű-katalógusban 38 alkotás szerepel Földi Margit tulajdonaként.) A gigantikus munka összesen három évtizedes összegzésként önálló kötetben jelent meg 1985-ben. Hárs Éva elvégezte az adatrögzítést, a képleírások mellett a jórészt szignálatlan és dátum nélküli anyag ekkor közösen datált rendezését. A művek hátára azonosító szám és „Martyn” jelzéssel gumibélyegző került. Végül a 2643 tételhez még 33 darabos pótljegyzék is társult, az 1984-ig készült művekkel együtt. A bravúros gyorsasággal alkotó művész rajzainak, sőt vázlatkönyveinek katalógusba vétele ugyancsak emberpróbáló, kitartó munkát kívánt Hárs Évától. A szétszóródott, illetve a művész titkolózása miatt a pécsiek számára nem ismert művek felkutatása már hozott és még hozhat új felfedezéseket. Hogy egy életmű-katalógus összeállítása (főleg a számítógép előtti korszakban!) milyen nagy feladat volt, azt csak az tudja igazán értékelni, aki próbálta csinálni. (Magam Uitz Béla életében kezdtem ilyen munkába, melynek eredménye húsz év múlva került nyomdába, már jóval a művész halála után.³³ De fontos volt, hogy még életében kezdtem el. Így történhetett, hogy kitartó kérésemre előhozatta a családi szekrény mögött fia lakásán elrejtve őrzött nagy, absztrakt képeit, melyeket maga sem látott harminc éve, amikor formalizmus vádjával a sztálini börtönbe került. A műkereskedelemben néha ma is találkozom általam nem ismert művekkel, de felbukkannak sajnos a reprodukciók nyomán készített durva hamisítványok is.) Tehát egy életmű-katalógus mindig folyamatos kiegészítésre vár. Mivel eddig az aukciókon kevés Martyn-mű tűnt fel, további érdekességek is várhatók.

Martyn franciaországi műveinek megtalálása, feldolgozása jelentette a legnagyobb problémát. Amikor Hárs Éva ezt elkezdte az 1960-as években, az avantgárd kutatása itthon nem volt kívánatos, és a szocializmus utazási korlátozásai között csak háromévente lehe-

³⁰ Várkonyi Nándor *Pergő évek* című önéletírásában és a *Sorsunk* folyóirat szerkesztőjeként, ahol Martynnal együtt dolgozott, fölvetett egy német expanzió ellenes „tájtörténeti kísérletet”.

³¹ „A Hárs-féle monográfia nyomdai munkája halad tervszerűen” – írta 1974. 06. 17-én kelt levelében. Martyn Ferenc: *Levelek Török Lajoshoz*. Szerk. Hárs Éva. Művészetek Háza, Jelenkor Alapítvány, Pécs, 1999.

³² Hárs Éva: *Martyn Ferenc*, i. k., 231.

³³ Bajkay Éva: *Uitz Béla*. Képzőművészeti Alap Kiadó Budapest, 1987

tett turistaútlevelet igényelni. Ma alig értik, hogy milyen nehezen juthatott ki Párizsba az 1926–1939 között készült alkotások keresésére, melyeket Martyn elővigyázatosságból hagyott kint, s az őrök nevére is hallgatott. Martyn Klára révén akadt nyomra Hárs Éva, majd 1970 táján már a festővel együtt vizsgálhatta meg a régi ismerősénél, Marie Louise Rigaudianál a negyven évvel ezelőtt megőrzésre otthagyt és szerencsére még fellelhető képeket. Ezek beépültek az életmű-katalógusba. Egy részüket később sikerült hozzahozatni. Sőt Hárs Éva segítségével egy műgyűjtő házaspár 2000 után vásárolt meg és hozott haza tíz párizsi művet, köztük nagyméretű olajképeket, melyeket Budapesten a Köröndi Galériában 2007-ben láthatott a közönség.³⁴ 2010-ben Mészáros Flóra féléves párizsi ösztöndíjjal kutatott tovább, eltulozva a Martyn-életművet „elemző kutatások hiátusai”-t.³⁵ Új, illetve újnak vélt ismeretek birtokában finomított a korábbi datálásokon, elemezte a párizsi kortársak analógiás műveit. Néhol erőltetett, sőt a magyar mestert némileg degradáló képkel együtt publikált egy kis kötetet.³⁶ E legújabb kutatás azonban sajnos nem igazolta a megfogalmazott elvárásait, mert csak a párizsi korszak vége felé, főleg az Abstraction-Création csoporthoz kötődés nyomán keletkeztek az igazán egyéni, nagy művek. Igazat kell adnunk Mélyi Józsefnek abban, hogy „minden, ami később történt, sokkal fontosabb”.³⁷ Nem véletlen, hogy a művész maga is halogatta párizsi önálló tárlatát, nem érezve eléggé érettnek az anyagát, ezt igazolta az 1929-es budapesti tárlat kritikája is.³⁸ A párizsi korszak feldolgozása Hárs 1969-es részletes tanulmányában³⁹ és monográfiájában az egész viszonylatában nem tekinthető vázlatosnak, még ha, mint minden műben, vannak is benne pontatlanságok, hiányok, de pótolhatatlan segítségére volt maga a mester hozzászólásaival, korabeli jegyzeteivel, visszaemlékezéseivel, dokumentumaival. Már 1957-ben átadta például számára a Párizsból Török Lajoshoz, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága elnökéhez (aki mások mellett Pécsről anyagilag segítette) 1926–44 között írt fontos kordokumentumnak számító leveleit. Ezeket Hárs Éva nemcsak felhasználta, hanem külön kötetben közre is adta.⁴⁰

A tartósan végzett kutatás és a publikációk mellett Hárs Éva gyűjteményes kiállításokat szervezett, természetesen akkor is a nehezen kiismerhető művésszel együttműködve. Organizált, szerkesztett, katalógusbevezetőket írt (Pécs 1969, Tihany 1970), segítette a budapesti átfogó tárlatot (1978 BTM). Martyn, ha valahol kiállítását nem megfelelően fogadták volna, inkább lemondta, nem adott másnak szabad kezét. A nagy bemutatókat követték a kisebb rajzkiállítások, Pécs (1971, 1979, 1980, 1981) mellett főleg Kaposvárott (1965, 1971, 1973, 1982), ahol költő-festő-múzeumigazgató barátja, Takáts Gyula gyakran fogadta. Máig kevésbé ismert, hogy a tatai várban (1979, 1982) Martyn maga szervezett kis tárlatokat második felesége révén.⁴¹ Oda és szülővárosába, Kaposvárra is adományozott fest-

³⁴ *Martyn Ferenc. Hárs Éva köszönő levelével.* Írta és szerkesztette Csák Ferenc. Katalógus, Köröndi Galéria Budapest, 2007.

³⁵ *Martyn Ferenc művészete egykor és ma.* Szerk. Mészáros Flóra. Konferenciakötet. Martyn Ferenc Alapítvány, Pécs, 2011.

³⁶ Mészáros Flóra: *Martyn Ferenc és Párizs.* Balassi Kiadó, Budapest, 2014.

³⁷ Mélyi József: Újraszerkesztés szükséges. In: *Artmagazin* 2014. 7. 63.

³⁸ Rabinovszky Máriusz: Művészeti relativizmus. Martyn Ferenc képeihez. *Nyugat* 1929. 21. 564–566.

³⁹ Hárs Éva: Martyn Ferenc és Párizsi Iskola. In: *JPM Évkönyv*, Pécs, 1969, 331–343.

⁴⁰ Martyn Ferenc: *Levelek Török Lajoshoz*, i. k.

⁴¹ Salamon Nándor: Martyn Ferenc és Tata. Egy kapcsolat dokumentumai. In: *Limes*. Tata, 2000. 1. 127–148. Martyn Tata városának, a Kuny Domokos Múzeumba 24 olajképet és 10 rajzot ajándékozott állandó bemutatásra. 1991-ben Martynné Dr. Földi Margit a neki adott Joyce-rajzokat Kilmain Ír Modern Múzeumának ajándékozta tovább, majd halála után a tulajdonában lévő művek a Szombathelyi Képtáré lettek előzetes szerződés szerint. Az anyagról lásd *Martyn Ferenc emlékkiállítás*. Rendezte Gál Zoltán és Földi Margit. Katalógus. Szombathelyi Képtár, 1989

ményeket,⁴² valamint Szombathelyre is, ahol halála után 1989-ben rendeztek kiállítást Pécsen részben ismeretlen anyagából, második felesége, Dr. Földi Margit tulajdonából.⁴³

Az úgynevezett életmű-katalógusról büszke túlzással élő művészként Martyn így írt: „azt hiszem, az egyetlen hazánkban, amit el akarnak készíteni [...] úgy tervezik, hogy két-három részben az évkönyvbe kerülne, ami nagyon kockázatos, arról nem is szólva, meg-érem-e?”⁴⁴ A mesternek tetszett a fotókkal együtt (sajnos csak kis fekete-fehér dokumentumfotók kísérik, az akkor ismert csaknem minden alkotást közül a katalógus), és örült, hogy megjelent önálló kötetben fél évvel a halála előtt. Hárs az időrenden belül az alkotásokat a katalógusban tematikus, stiláris rendbe sorolta. „Külön műfaji csoportot alkotnak, önálló kronológiai rendben a szoborművek és porcelánok, valamint az a néhány portré, történeti arckép, amely 1942–81 között készült.”⁴⁵ Kezelhetőbb lenne egy szoros kronológiába rendezett katalógus, legfeljebb az éveken belüli műfaji elkülönítésekkel. A kiemelt illusztrációkon kívül a kosztümtervek, litográfiák, szitanyomatok és köztéri munkák a katalógus végére kerültek. A katalógust alapnak szánta a további munkához, segítve a lappangó művek, az esetleges hamisítások feltárását.

Hárs Éva pályáját végigkísérik Martynról szóló publikációi. A JPM Évkönyveiben rendszeresen megjelenő, korhoz és kutatásaihoz kötött aktuális írásain túl a kötetek (Corvina Kiadó, kismonográfia, 1970; Képzőművészeti Alap Kiadó, nagymonográfia, 1975; Helikon Kiadó, album, 1999) mellett kiemelten tanulságosak írásai a *The New Hungarian Quarterly* 1965/20, az *Acta Historiae Artium* 1968/3–4, a *Művészet* 1978/5 számában. „Az alkotó gondolat útját követve” az emlékezések rögtönzéseiként aposztrofálta Martyn sajátos, rejtett figurativitású absztrakcióját. A *Jelenkor* 1979/6 számában pedig a mester nyolcvanadik születésnapjára írt köszöntőben számunkra különösen érdekes okfejtése „Martyn Ferenc és a Janus Pannonius Múzeum” egyedülálló, gyümölcsöző kapcsolatáról.

Martyn pécsi életművének gondozását Hárs Évára bízta: „Végakaratomat annak az odaadó és pontos munkának ismeretében teszem meg, amelyet Dr. Hárs Éva életművem feldolgozása és dokumentálása érdekében 1955 óta megszakítás nélkül folytat és következőképpen annak legjobb ismerője.”⁴⁶ Megbízott benne, a törekeny alkatú, halk és nagyon határozott, szívós nőben, akit a folyamatos tenni akarás, szigor, tudatosság jellemezte.⁴⁷ Elégedettsége még a monográfia megjelenése előtti évben, 1974-ben abban fejeződött ki, hogy százhárom kiváló festményt (ebből kilenc párizsi), húsz szobrot és rajzsortozatot ajándékozott Pécsnek a korábbi tanácsi vásárlásokat követően. Ötven festménye és ötszáz grafikája a továbbiakban is folyamatosan kiegészülve egy önálló múzeumi egység létrejöttét eredményezte Pécsen. 1972-ben a dublini múzeumnak ír ősei emlékére ajándékozott ugyan, de a gyűjtőktől mániákusan elzárkózott. A Magyar Nemzeti Galériában is alig van alkotása. A művek visszatartása ma már világosan érezhető akadálya lett szélesebb körű ismertségének. Pécsi „adománya viszonzásaképpen a művek – egyelőre zártkörű – bemutatásával a Káptalan u. 6. műemléki környezetében önálló Martyn Múzeum létesült”,⁴⁸ ahol a művész műtermes lakosztályt kapott az emeleten. A földszinten mindenki számára látogatható tárlaton ötven rajz jelezte kiemelkedő grafikus tehetségét. „Az intim hangulatú kiállításon a rajzok kiegészítői Martyn 1943-ban tervezett és 1974–76-ban nemes

⁴² Lásd: *Martyn Ferenc emlékkiállítás*. Vaszary Képtár. Katalógus. Szerk. Géger Melinda. Kaposvár, 2016.

⁴³ Ma ezekkel együtt 250 mű, ebből 50 festmény van a Szombathelyi Képtár tulajdonában. Ezúton köszönöm Gálig Zoltán szíves segítségét.

⁴⁴ Salamon: i. m., 143.

⁴⁵ Hárs Éva: *Martyn Ferenc életmű-katalógusa*. 5., bevezető.

⁴⁶ Martyn Ferenc végrendelete 1983. 03. 14

⁴⁷ w.e. (Wallinger Endre): Dr. Hárs Éva. *Dunántúli Napló* 1975. 08. 24.

⁴⁸ Hárs Éva: *A Modern Magyar Képtár és gyűjteményei*. Kézirat, 1977.

anyagba öntött plasztikái.”⁴⁹ A kiállítási leporellóban Hárs Éva szavait közös hitvallásuként is érthetjük: „Előre meghatározott program szerint dolgozik, s a megkezdett utat mindig végigjárja”.⁵⁰ 1985-ben jelent meg a Martyn Múzeum-kötet, melynek bevezetőjében Hárs Éva a művész szabadságvágyából indult ki, kiemelve a víz, a hajó, a madár motívumait, melyekkel a legnehezebb ötvenes években is megőrizte művészi hitvallását. Martyn Ferenc 1986-ban meghalt, s a rendszerváltás után az épület egyházi tulajdonba visszakerülése miatt új helyet kellett keresni a végrendeletileg tovább gyarapodott múzeumi anyagnak. Az alkotó kikötése az volt, hogy a művek nem hagyhatják el Pécsét, és ötven műtárgyat állandóan ki kell állítani. A Káptalan utca 4. alatti múzeumépület földszintjén látogatható most is a Martyn-bemutató. A hagyatékot felügyelő Hárs Éva e döntéskor úgy nyilatkozott, „tudom, hogy a megoldásba Martyn is belegyezne”.⁵¹

(A tanulmány folytatása decemberi számunkban lesz olvasható.)

Martyn Ferenc, Hárs Éva és Mendöl Zsuzsa Siklóson, 1978

⁴⁹ Hárs Éva – Romváry Ferenc: *Modern Magyar Képtár Pécs*. Corvina Kiadó, Budapest, 1981. 21–22.

⁵⁰ *Martyn Ferenc rajzainak állandó kiállítása*. Leporelló. Írta és szerkesztette Hárs Éva. Pécs, 1979.

⁵¹ Méhes K/ároly /: Martyn Ferenc – egy életmű utóélete. *Dunántúli Napló* 2003. 03. 11.

HÁRS ÉVA ÉS A ZSOLNAY-ÖRÖKSÉG

Dr. Hárs Éva rendkívül gazdag és eredményes szakmai munkájának csupán egyetlen részterületét szeretném kiemelni jelen soraimmal. Azt az önmagában is rendkívül gazdag Zsolnay-témakört, melynek művészettörténeti feldolgozásával, megismertetésével közel hat évtizeden át igencsak eredményesen foglalkozott: 1955-től a pécsi Janus Pannonius Múzeum Képző- és Iparművészeti Osztályának, így az ide tartozó Zsolnay Múzeumnak a vezetőjeként, 1969-től az egész megyei múzeumi szervezet igazgatójaként, majd 1983. évi nyugdíjazását követően a Zsolnay-gyár szaktanácsadójaként, valamint kutatási programok aktív résztvevőjeként, vezetőjeként és szakíróként. Fáradhatatlan szervező- és kutatómunkával teljesítette az összehangolt, közös és egyéni célkitűzések szerint vállalt feladatokat, jelezve a folytatás szükségességét is.

Igen, a Janus Pannonius Múzeum volt Hárs Éva munkásságának bázisa, melynek történetét (bizonyára édesanyja helyeslésével) művészettörténész hallgatóként írta meg a múzeum 1974., illetve 1979. évi kiadványában.¹ *A Zsolnay Múzeum története* című tanulmány az Európa kulturális fővárosa-projekt rendezvényeinek előkészületeként jelent meg, a *Pécsi Szemle* 2007/3 számában. Hárs Éva szerényen bár, de személyes részvételét is rögzíti, forrásanyagainak felsorolásakor: „a Janus Pannonius Múzeum Irattárában, a Baranya Megyei Levéltárban őrzött nagyszámú iratanyag, valamint saját emlékezetem, mely immár több, mint fél évszázada szoros szálakkal kötődik e különleges és értékes gyűjteményhez”.² Az interneten is elérhető, minden részletre figyelő, hiteles dokumentumokat idéző írás végigköveti a létesítés állomásait. Az előzményeket is megbecsüléssel és gondosan ismerteti, a korai tervektől, azaz a Városi Múzeumban 1903-ban létrejött Zsolnay-emlékszobától kezdődően a Zsolnay Vilmos születésének 100. évfordulójára a gyár területén, a család által kialakított Múzeum 1928-as megszületéséig. Hosszasan idézi Zsolnay Vilmos unokájának, Mattyasovszky Zsolnay Margitnak eddig kiadatlan, a JPM Zsolnay Adattárában őrzött kéziratának múzeumismertető sorait. Igen részletes és dicséretesen korrekt a gyár 1948. évi államosítását követő évek következményeinek ismertetése is, a gyűjteményt veszélyeztető és mentő tények számbavétele a Pécs belvárosában, a Káptalan utcában máig fennálló Zsolnay Múzeum 1955. november 27-ei megnyitásáig. Megtudhatjuk soraiból, hogy a korabeli múzeumi jelentés szerint erre „hatalmas, több száz főnyi közönség előtt” került sor. „Az eseményről a rádió és a helyi újságok ismertetései számoltak be, kiemelve a Zsolnay-tárgyak és a kiállítás jelentőségét. Még ebben az évben Pataky Dénesné összeállításában és tanulmányával megjelent a kiállítás vezetője.”

A díszműgyártást a kezdetektől bemutató, az Iparművészeti Múzeummal együttműködésben, Dobrovits Aladár és Tasnádi Kubacska Andrásné rendezésével és megannyi jelentős szakmai személyiség áttételes segítségével megvalósult kiállítás valóban jelentős esemény volt. Az első látványos lépés az államosítást követően, 1949-től megbélyegzett, meghurcolt „kapitalista” család- és márkanév újjáéledő megbecsülésének útján. A Zsolnay-

¹ Sarkadi Eszter: A Janus Pannonius Múzeum vázlatos története a felszabadulástól napjainkig, in: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 19 (1974), Pécs, 1977, 373–388.; Sarkadi Eszter: 75 éves a Pécsi Múzeum. Vázlatos történet a kezdetektől 1945-ig, in: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 24 (1979), Pécs, 1980, 357–377.

² Hárs Éva: A Zsolnay Múzeum története, in: *Pécsi Szemle*, 2007/3, Pécs, 2007, 72–103.

gyár addigi tevékenysége immár valóban történelemmé vált a múzeumi kiállítóhelyiségekben, míg a gyár működését mindig is jellemző alkotásvágy – a kor igényei szerint – új életre kelt a gyár műhelyeiben. A folyamatosságot ugyan nem hirdették, de gyakorolni megpróbálták, a gyár falain belül és kívül egyaránt.

Nemcsak az 1928-ban felállított családi, gyári múzeum díszművei kerültek 1951–1955 között a belvárosi épületbe, hanem ide menekítették az építészeti kerámiák egy részét, a Zsolnay Vilmos, majd Miklós által vásárolt „idegen” kerámiagyűjteményt, a pusztulásra ítélt gyártási dokumentációk, tervrajzok, fotóanyag, levelek egy részét is. A néprajzi osztályra került Zsolnay Vilmos leányainak gazdag cserép- és textilgyűjteménye, míg az odatalicskázott iratanyagot a levéltár munkatársai fogadták be. Fenn-maradtak a szállítási jegyzékek, és múzeumi szakember, az Iparművészeti Múzeum munkatársaként Pataky Dénesné Brestyánszky Ilona is részt vett a gyár területéről rohammunkával átszállított műtárgyak nyilvántartásba vételében (nehezen engedélyezett időkeret-bővítéssel). A gyűjtemény gyári gondozója, Nikelszky Géza tervezőművész is a múzeum állományába került 1951–1955 között, de a raktáryanag elrendezése, tényleges szakmai leltározásának nagy munkája már a kiállításmegnyitő után következő évekre maradt.

E munka során nagyon szerencsés módon – ismét a múzeumtörténeti tanulmány sorait idézve – „folyamatos, baráti és szakmai kapcsolat alakult ki Mattyasovszky Zsolnay Margit, valamint az osztály vezetője és munkatársai között. »Margit néni« vállalta az egykori gyári múzeum leltári számainak egyeztetését az újakkal, továbbá azonosító leltárt készített Zsolnay Miklós, valamint az »örökösök« korszakában készült tárgyakról. Részt vett 1966-ban a kiállítás átrendezésében és ekkor közös szerzőségével jelenhetett meg a kiállítás vezetője”.³

Az elítélt „kapitalista” múlt létrehozott értékeinek elismertetése nem volt könnyen megvalósítható, hiszen ez ellentmondott az *Internacionálé* harsogó buzdításának: „A múltat végepp eltörölni”. Oly személyek segíthették csak, akiknek a világnézetében nem kételkedhetett a politikai vezetés, ugyanakkor munkájukat, teljesítményüket kizárólag szakmai ambíciók vezérelték. Rúzsás Lajosnak *A pécsi Zsolnay-gyár története* című könyvét a Művelt Nép Kiadó Budapesten már 1954-ben megjelentette. Igaz, a tőkéseket megbélyegző kötelező frázisok is felbukkannak lapjain, és a gyári munkásmozgalmak tárgyalása is igencsak bőséges. Ám az a gazdasági, ipar- és társadalomtörténeti összkép, amit feltár – még a Zsolnay család háború előtti kezdeményezésére elindult levéltári kutatásai alapján –, korrekt és lényeglátó. Újító módon, az ország, a régió és a nemzetközi összefüggések körébe ágyazva, komplex módon vizsgálja a gyár történetét.

A gyár művészetét áttekintő, értékelő összefoglaló írás csak később született. Az első próbálkozás 1959-ben jelent meg, Nikelszky Géza tollából. Forrásanyagként tanulságosak személyes emlékei nyomán írott sorai, hiszen 1898-tól az 1930-as évekig a gyár tervezőművésze, majd a gyűjtemény gondozója volt.⁴ A JPM Képző- és Iparművészeti Osztályát vezető Hárs Éva mindezen előrelépést támogató, segítő szervezőmunkája mellett a Zsolnay-témából egy-egy markánsan jellegzetes kérdést saját maga is vizsgált és ismertett a múzeumi évkönyvben megjelent tanulmányaiban.⁵ A későbbi években a JPM Képző- és Iparművészeti Osztályán alkalmazott fiatal munkatársak, Romváry Ferenc, majd Mendöl Zsuzsa is e fórumon publikálhatták a Zsolnay-gyár egy-egy tervezőjéről írott tanulmányaikat.⁶

³ Hárs Éva: *A Zsolnay Múzeum története*. i. m., 95. Mattyasovszky Zsolnay Margit – Hárs Éva: *A Zsolnay kerámia. Vezető a JPM állandó kiállításához*, Pécs, 1966, 95.

⁴ Nikelszky Géza: *A Zsolnay-gyár művészet*, Pécs Megyei jogú Város Tanács VB. Művelődésügyi Osztály, Pécs, 1959, 86.

⁵ Sarkadiné Hárs Éva: Zsolnay Vilmos, a festő, in: *A JPM évkönyve, 1958, 197–199.*; Sarkadiné Hárs Éva: Lüszerfenyű kerámiák és a Zsolnay eosinmázás edények, in: *JPM évkönyv, 1962, 369–386.*; Hárs Éva: Festőművészek a Zsolnay kerámiagyárban, in: *JPM évkönyv, 1965, 293–305.*

⁶ Romváry Ferenc: Sinkó András művészetéről, in: *A JPM Évkönyve, 1967.*; Mendöl Zsuzsanna:

A Rúzsás-könyvvel elkezdődött komplex feltáró munka folytatását szorgalmazva az 1968. év megünneplését is Hárs Éva kezdeményezte. A már idézett múzeumtörténeti tanulmányában olvashatjuk őszinte sorait: „A Zsolnay-gyár államosítás előtti korszakait ismertető művek közreadása az 1950-es években szembefordulást jelentett a politikai vezetés kívánalmaival. Megrovást mégsem váltott ki. Nagy csodálkozással fogadta azonban a gyár vezetése 1968-ban azt a javaslatomat, hogy ünnepeljük meg a gyár fennállásának 100-ik évfordulóját. A csodálkozás oka főként abban rejlett, hogy az alapítási évet 1852-ként ismerték. 1952-ben a Zsolnay-gyár 100 éves jubileumának ünneplésére még nem remélhetett volna támogatást senki. 1868-ból pedig fennmaradt Zsolnay Vilmosnak a Pécs Város Vezetőségéhez írt kérvénye, amelyben a fennálló »fazekas műhelyét« gyárrá kívánta fejleszteni. E dokumentumra hivatkozva sikerült egy ünnepségre és tudományos konferencia szervezésére megnyerni mind a gyárat, mind a Dunántúli Tudományos Intézetet. A sikerrel zárt szakmai konferencia előadásait *Százéves a Pécsi Porcelángyár* című kötetben jelentettem meg a múzeum.”⁷

Az 1968. október 14–16.között, Pécssett rendezett tudományos konferencia és az anyagából 1971-ben publikált tanulmánykötet, melyet a FIM Zsolnay Porcelángyár és a JPM együttesen jelentetett meg, úttörő módon példát mutatott a különböző szakterületek összehangolt munkájára, a Zsolnay-gyárak komplex értékelésének módjára. Az ipari, technológiai, gazdaságtörténeti, néprajzi, művészettörténeti tanulmányok jeles szerzőinek kórusa azt bizonyította, hogy a rendkívül szerteágazó Zsolnay-témakört – a maga sokoldalú értékeivel – a különböző szakterületek kutatóinak együttműködésével érdemes vizsgálni, értékelni. Hárs Éva bevezető sorai erre utalnak is, szerényen nem részletezve, milyen diplomatikus és kitartó szervezőmunkával és lelkes csapatmunkával sikerült mindezt megvalósítani. Igaz, az irányító testületekben, pozíciókban a politikai elvárások mellett a szakmai szempontok immár egyre eredményesebben érvényesültek. Baranyában, Pécssett az 1960-as évektől a gazdaság, az ipar mellett a kultúra, a művészet területén is erősödött a modernizáció.

Személyesen is megtapasztalhattam, hogy az „elvtársak” világában az összetartó „elvtársak” milyen sokat tettek mindezért. 1970 januárjától 1983 októberéig Pécssett éltem, részt vehettem nagyszerű művészeti programok megvalósításában. Romváry Ferenc csábított Pécsre, az ELTE végzős művészettörténész hallgatónak a múzeum munkatársaként tartott toborzó előadást. Végül nem a múzeum, hanem a Baranya Megyei Művelődésügyi Osztály munkatársa lettem. Igen, éppen az igazgató asszony, Hárs Éva közvetítő szerepének köszönhetően, a múzeumi és művészeti feladatok ügyintézőjeként, majd a nemzetközi szimpozionok, alkotóházak szervezőjeként élhettem át ezeket a reménytelni éveket. A siklói alkotótelepek, a kerámia-szimpozionok miatt a Zsolnay-gyárral, valamint a múzeumi szervezettel és munkatársaikkal életre szóló kapcsolatok, barátságok alakultak ki, amelyek a későbbi munkakörömben, az Iparművészeti Múzeum Kerámia Osztályán vállalt Zsolnay-feladatok megvalósítását is alapvető módon segítették. Azt is tanúsíthatom, hogy a Zsolnay név politikai megbélyegzése nem könnyen oldódott fel. Pécsi munkakezdésem idején történt, hogy raporra hívtott a megyei tanács egyik főembere, és közölte, nem tűntethetek a főtérre egy Zsolnay-családdal. Pedig csak annyi történt, hogy az ebédidőben sétálva véletlenül összetalálkoztam kedves évfolyamtársam, barátnőm unokatestvérével, és örömmel átöleltem. Igaz, az államosítás előtti igazgató leánya volt... Végül 1974-ben a Pécsi Porcelángyár ismét felvette az alapító család nevét.

Ebben az évben, 1974-ben jelentette meg a Corvina könyvkiadó a szakirodalom máig nélkülözhetetlen, alapvető könyvét *Zsolnay – A gyár és a család története 1863–1848* címmel, amelyet Sikota Győző *A gyár története 1948–1973* című fejezettel egészített ki. Zsolnay Vilmos leányának, Teréznek emlékiratát leánya, Mattyasovszky Zsolnay Margit fordította

Apáti Abt Sándor [1870–1916] és működése a Zsolnay gyárban, in: *A JPM évkönyve, 1974*, 315–331.

⁷ Hárs Éva: *A Zsolnay Múzeum története*. i. m., 101.

le németről magyarra, és egészítette ki a századfordulótól az államosításig tartó időszak áttekintésével. A kötet megjelenéséért mind Mattyasovszky Zsolnay Margit, mind Hárs Éva éveig küzdött, de végül a Finomkerámiaipari Művek támogatását is megnyerték. Körber Ágnes szerkesztővel erőteljesen csoportosítani, rövidíteni is kellett Zsolnay Teréz gondos, részletes anyaggyűjtését. Hárs Éva szavait idézve: „Ez a mű mindmáig utolérhetetlenül hiteles ismertetése annak a szigorú, mégis patriarchális munkának, amely a Zsolnay-remekműveket létrehozta és a gyár világhírét megteremtette”. E könyv háromszor is megjelent, utoljára 1980-ban. Talán nem felesleges megjegyeznem ez alkalommal, hogy a családi emlékirat hiteles szövegének ismételt megjelentetése ma is kívánatos lenne. Az immár több évtizede kiteljesedett kutatómunka és a publikációk eredményeként Zsolnay Teréz és leánya szövegét immár pontosan azonosított műtárgyakkal, rajzokkal, archív fotókkal lehetne, kellene kiegészíteni.

Hárs Éva 1969-től a Baranya Megyei Múzeumok igazgatója lett, így a Zsolnay-feladatok munkájának csak egy részét képezhették. Az intézményi körülmények következetes fejlesztése, a Képző- és Iparművészeti Osztályon e témával is foglalkozó muzeológusok, Romváry Ferenc, Mendöl Zsuzsa biztatása és a Zsolnay-gyűjtemény kortárs művekkel történő gyarapítása, népszerűsítő programok szervezése mind-mind hozzájárult a Káptalan utcai állandó Zsolnay Múzeum növekvő népszerűségéhez. A szervezőmunka a jövőt is szolgálta, a múzeumépület első emeletén 1990-ben megnyílt Emlékszoba létesítését is Hárs Éva készítette elő. Mattyasovszky Zsolnay Margit szerény életjáradékot kaphatott életének utolsó éveiben, folyamatos szakmai segítsége mellett ezzel az adományozó jellegű felajánlásával is a Zsolnay Múzeum hitelességét erősítette. Az emlékszobába kerültek az otthonában haláláig őrzött családi „relikviák”. A bútorok, festmények, kerámiák és emléktárgyak a személyesség légkörét elevenítik fel azok számára is, akik már nem ismerhették a család tagjait, és csak a vitrinekben sorakozó tárgyakkal szembesülnek.

Hárs Éva muzeológusi és intézményigazgatói eredményeit az utódai is megbecsülték. Erről tanúskodik a Zsolnay-gyűjteményt továbbiakban gondozó Kovács Orsolya és az intézmény vezetését ellátó Huszár Zoltán írása, mely *45 év a Janus Pannonius Múzeum szolgálatában. Hárs Éva köszöntése* címen jelent meg a múzeum évkönyvében.⁸ A múzeummal, a Zsolnay-gyűjteménnyel való szakmai kapcsolata az 1983. évi nyugdíjba vonulását követően is fennmaradt. Sőt, elmélyült és folyamatos kutatómunkája ekkor bontakozott ki. Amint e köszöntő összefoglalja, ez időtől Hárs Éva „a Zsolnay-kerámiának szentelte energiáját. 1985–1995 között részt vett az OTKA által támogatott alaputatásban, amelynek során létrehozta a Zsolnay corpus-t, amely tartalmazza a Zsolnay gyűjteményben található tárgyakra vonatkozó adatokat. Munkája kiegészítéseként a Zsolnay porcelángyár művészeti tanácsadója volt 1998-ig. A Zsolnay-kerámiával és a gyár történetével kapcsolatos kutatásait 1996-ban megjelent könyvében foglalta össze”.⁹

Ez volt az az időszak, amikor az Iparművészeti Múzeum Kerámia Osztályának főmuzeológusaként ismét személyes munkakapcsolatba kerültem Hárs Évával, a Zsolnay-téma iránt megmutatkozó nemzetközi érdeklődés következtében. Faenzában, a nemzetközi kerámiaversenyt is befogadó Kiállítási Palotában 1985 júniusától szeptember végéig volt látható a szecesszió magyar kerámiaművészetét bemutató kiállítás, amelyet a magyar Kulturális Minisztérium a Nemzetközi Kerámia Múzeummal együttműködésben szervezett. Az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, Miklós Pál rám bízta a rendezés és a katalógus-összeállítás megtisztelő feladatát. Gian Carlo Boiani pedig a befogadó faenzai intézmény igazgatójaként a korábbi magyar kapcsolatokat megbecsülve már az előkészítő első megbeszélés alkalmával azt kérte, hogy a Zsolnay-gyár művészete kerüljön a kiállítás középpontjába. Nem feledhetem, milyen szigorú és határozott hangon közölte, hogy a mű-

⁸ *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1998, 355–357.*

⁹ *Zsolnay Pécs, Helikon Kiadó, Budapest, 1996. A könyv 1997-ben németül és angolul is megjelent.*

tárgykatalógusban pontos datálást és a tervezőművészek megnevezését várja el, az addigi publikációkhoz képest fontos előrelépésként. Még csak akkor kezdtem a múzeumi munkámat, ezért kérdeztem naiv módon: hogyan tehetném ezt? A válasz egyszerű volt: „Hát a gyári dokumentációk alapján!” Ez a „mentori” program nemcsak a faenzai kiállítás és katalógus Zsolnay-vonatkozású anyagának bemutatását vezérelte számomra, hanem meghatározta a következő évtizedek vállalásait, Hárs Évához kötődő igencsak emlékezetes és eredményes munkakapcsolatomat is.

A faenzai kiállítást Bécsbe is meghívták. Ismétlés helyett sikerült elfogadtatni egy kibővített változatot, amely az egykori közös Monarchia értékeit is képviselhette. A bécsi Iparművészeti Múzeumban 1986-ban rendezett bemutatonak már a címadásában is szerepelt a Zsolnay név. Ezután 1988-ban Belgiumban, a flamand Iparművészeti Múzeumban, Gentben önálló Zsolnay-kiállítás nyílt meg.¹⁰ A hirtelen kinyíló, felgyorsuló nemzetközi kapcsolatokat ezekben az években a budapesti Iparművészeti Múzeum minden munkatársa, még Surányi Aladár minden nyelven kitűnő fordító-levelézése is segítette, bizonyítva a „vasfüggöny” mögött továbbélő érték hasonlóságokat. A kiemelkedő tekintélyű luxemburgi, japán, New York-i intézmények meghívására a Zsolnay-gyárak széles körű tevékenységét, az építészeti és díszműkerámiákat méltó módon kellett, lehetett bemutatnunk. Minden érintett hazai közintézmény szakembereinek és értékmentő magánygyűjtők segítő együttműködésével. Hárs Éva teljesen újszerű, azaz a gyári dokumentumokat ismertető, illetve azok alapján írt publikációi mindezen kiállítások katalógusaiban megjelentek.

A Zsolnay-forráskutatásokat az akadémiai OTKA támogatása tette lehetővé. A pályázaton való részvételt, a JPM, a Baranya Megyei Levéltár és az Iparművészeti Múzeum összefogását új főigazgatóként Rózsa Gyula javasolta. A két ciklust követően a harmadik, befejező programot, a JPM gyűjteményére vetített adatok számítógépes feldolgozását Hárs Éva vezette. Kutatásai mellett a helyi épített Zsolnay-örökségért, így a Mauzóleum helyreállításáért is küzdött. Éppen e folyóiratban, a *Jelenkorban* publikálta *Zsolnay Vilmos mauzóleuma* című írását,¹¹ mely művészettörténeti szempontból nagyon szakszerű összefoglaló műemlék-ismeretetés. Tartózkodik attól, hogy a Mauzóleum meggyalázásának, szándékos pusztításának történetét feltárja, de talán éppen azért, mert fő célja a helyreállítási munka szorgalmazása volt. A politikai és személyes ellentéteket gerjesztő motivációkat kerülni akarta. Pedig nagyon jól emlékszem, őt magát is megrázta a Mauzóleumban tett első közös látogatásunk.

1989 novemberében, a belgiumi Gent Iparművészeti Múzeumában megnyílt Zsolnay-kiállítás reprezentatív megnyitóján határoztam el, hogy felkeresem Zsolnay Vilmos sírját, szimbolikusan megköszönve, továbbítva a munkásságát és így hazánkat is ünneplő elismerést. A Mauzóleum teljesen zárva volt, a Zsolnay-gyárban őrzött kulcs másolatát Hárs Éva szerezte meg. Az épület hátsó kapuját felnyitva, a földszintről induló lépcsősoron a kápolna alatti temetkezési helyre, a kriptába érve, megdöbbenő kép tárult elénk. A koporsók számára körös körben elhelyezett fali fülkék mind üresen tátongtak, a padlózatot szétvert burkolóelemek, foszló madártetemek. Szenny és guanó vastagon borított mindent, még Zsolnay Vilmos szarkofágját is. A kriptá mennyezetének széles kerek nyílásán át (amelyet a párizsi Invalidusok templomában lévő Napóleon-síremlékre emlékeztetően tervezett Sikorski Tádé), a felvert galambhad vad röptét láthattuk, míg a kupola romos üres ablaknyílásain el nem menekültek.

Hárs Éva azonnal intézkedett: a Janus Pannonius Múzeum kitűnő fotósát hívta el, Nádor Katát, aki hamarosan megérkezett, és dokumentálta a szívszorító helyzetet. A következő napokban pedig a *Dunántúli Naplóban* jelentette meg azt a cikkét, amelyet a fent említett *Jelenkor*beli írás szerényen nem nevesített. Hiszen csak ennyit írt: „A súlyos rongá-

¹⁰ *Zsolnay-Keramik. Historisme, Art Nouveau, Art Deco.* Museum voor Sierkunst, Gent, 1987. november 21. – 1988. február 21.

¹¹ Hárs Éva: *Zsolnay Vilmos mauzóleuma, Jelenkor*, 1990/4, 364–365.

lások láttán 1981-ben, majd 1988-ban Pécs lakosai hangot adtak felháborodásuknak, s ennek hatására a városi tanács a Zsolnay-gyár közreműködésével a legszükségesebb állagmegóvási munkákat elvégeztette”. Sorait fontos üzenettel zárta: „Szeretnénk remélni, hogy a Zsolnay nevet viselő porcelángyár segítő közreműködésével a pécsi kerámiának világhírt szerzett Zsolnay Vilmos nyughelye a helyreállítással a régi szépségét nyerheti vissza.” Ez végül bekövetkezett.

A Zsolnay-értékek nemzetközi népszerűsítése mellett a külföldre került művek itthoni megismertetését, majd hazahozatalát is segítette. A 2006-ban a Helikon Kiadó gondozásában, Steinert Ágota kitűnő szerkesztésében megjelent *Zsolnay a nagyvilágból. Gyugyi László gyűjteménye* című könyv Hárs Éva kutatásainak köszönhetően a műtárgyak forrásadatait is közli.¹² Köztestületek szaktanácsadójaként azért is nagyon sokat tett, hogy Amerikából, Pittsburgh-ből Pécsre, a Zsolnay Kulturális Negyedbe kerülhessen ez a különleges gyűjtemény. Gyugyi Lászlóval szoros együttműködésben szervezte, rendezte a „nagyvilágból” hazaérkezett művek állandó kiállítását, amelynek megnyitója indította el 2010-ben Pécsset az Európa Kulturális Fővárosa ünnepségét.¹³

Szimbolikusan úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a Pécssett elvetett magok kikeltek, és óriási fává terebélyesedtek. A Zsolnay névhez kötődő művészettörténeti publikációk, események felidézése, a szerzők, munkatársak immár szerencsés módon hosszú névsorának felsorolása és méltatása valóban időszerű lenne, újabb csapatmunkával. Remélhetőleg lesznek majd erre is vállalkozók, e folyóirat lapjain is. A Zsolnay Teréz és Mattyasovszky Zsolnay Margit által megkezdett értékmentő és ezáltal értékteremtő történetírói munkát folytatni kellene – amint ezt Sarkadi Györgyné dr. Hárs Éva példamutatóan tette.

A Képtár kiállítása a Rákóczi út 15-ben, 1962

¹² Csenkey Éva, Gyugyi László, Hárs Éva: *Zsolnay a nagyvilágból. Gyugyi László gyűjteménye*. Helikon, Budapest, 2006.

¹³ A gyűjteményt részletesen ismertető, reprezentatív kiadványok: Csenkey Éva, Gyugyi László, Hárs Éva: *Zsolnay aranykora. Gyugyi László gyűjteménye a nagyvilágból visszatér Pécsre*. Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft., Pécs, 2010 (angol nyelven is); Csenkey Éva, Gyugyi László, Hárs Éva: *Zsolnay aranykora. Gyugyi László gyűjteménye száz új tárggyal*. Kossuth, Budapest, 2017.

EMLÉKEIM HÁRS ÉVÁRÓL

Szétnyitottam a Martynéktól kapott ócska vaságyat, szétterítettem a hajtásba begyűrődött ágyneműt, levettem a nappali ruhámat, pizzsamát húztam, ráfeküdtem a nyikorgó fém-szerkezetre. Léptékszavar, léptékszavar – dűnnyögtem, amikor oldalra fordultam. Fejem ekkor az íróasztal legalsó fiókjainak magasságába került, lapjának sötét alulnézete eltakarta a behemót ágat-bogot. Elefántcsontszínű és aranyos hullámvonalakkal díszített volt felettem a méretes lámpatest. Pálmalevél-fodrok, kézzel festett kék és rózsaszínű fajanszgirlandok közé ültetve pislákolnak benne a villanykörték. Ma is kint van a Zsolnay Múzeum állandó kiállításán, a földszinti első teremben. Áttört kerámiatálcák, gömbök, fémbe foglalt golyóbisok. Akkor sem illett a hatalmas csillár a keresztboltozathoz, amit a város legrégebbi házában szoktak megcsodálni. A Káptalan utca 2-ben.

Az íróasztal és a könyvespolc közötti méteres „passzázszban” szoktam aludni. Az utca felől nézve az ablakból nem látszottam, még akkor sem, ha az íróasztali lámpát magam mellé állítottam, hogy olvassak. Barátaim jóindulatúan figyelmeztettek azonban arra, hogy ne nagyon világítsak este, mert ez nem lakóház, nem szálloda. Baj lesz majd, ha megtudják, hogy itt dekkolok. Kezdetben azonban nem volt ekkora kényelemben részem. Az első napokra Pinczehelyi Sanyi, a grafikai restaurátor és menyasszonya, Koppány Mária (Dudi) szereztek nekem egy felfújható gumimatracot. De azt is a kettős ajtó mögé kellett tenni napközben. Ügyfeleink többsége ugyan szempillantás alatt felfogta és értette volna a szükségállapokra utaló jelet, én nem akartam, hogy megsejtsék: a múzeumi munkaszobában húzódom meg éjszakánként. Elég, ha tudja ezt Besenyei Margitka, a ma kilencvenéves gondnok és takarítónő, aki bizony reggel hat körül jött rendet tenni, télen hamarabb, akkor előbb kihamuzta, majd begyújtotta a cserépkályhát. Addigra nekem már szalonképesnek kellett lennem. Irdatlanul hideg volt télen a félig nyitott folyosón lévő WC és a ház egyetlen mosdókagylója. A gumimatraccal nehéz volt együtt elrakni a lepedőt és a takarót, a fehér huzatba bújtatott kispárnát. De boldogultam. Ez a lakhatás nem került pénzbe. Hárs Éva megengedte.

1970. március 20-tól 1982. augusztus 15-ig dolgoztam művészettörténész muzeológusként a Baranya megyei Múzeumok Igazgatóságán, a pécsi Janus Pannonius Múzeumban. E tizenkét év alatt mindvégig dr. Hárs Éva volt az igazgató. Művészettörténész és közéleti ember, aki egy viszonylag hosszan tartó, izgalmas történelmi korszakon át irányította az időközben egyre differenciáltabbá váló megyei hatókörű szervezetet. A múzeumok funkcióváltásának máig tartó vitái közepette erélyesen irányította a pécsi múzeum művészeti gyűjteményeit, tevékenyen vállalta a Művészettörténelmi Osztály és a formálódó Modern Magyar Képtár muzeológiai és közművelődési szerepének kialakítását. Hárs Éva jóval az én Pécsre kerülésem előtt – már 1955-től – az itteni művészettörténelmi gyűjtemény egyedüli gondozója volt. A néprajzos Dankó Imrét követően 1969-ben lett múzeumigazgató, ami mintegy előjelezte, hogy a hagyománnyal ellentétben ezúttal egy erős „új érdek” érvényesítése is színezi az addigi – a régészet, néprajz, helytörténet meghatározta – intézményi örökséget. 1970-ben Hárs Éva vett fel engem is az akkor már Romváry Ferenc által irányított Művészettörténelmi Osztályra, amely a Zsolnay Múzeum földszintjén a kerámia-raktár és a Helytörténelmi Osztály között rendelkezett két munkaszobával. Hárs Éva munkássága, annak látható és olvasható eredményei határozottan befolyásoltak a szándékom-

ban, hogy – ha egyáltalán bekövetkezhet ez a fordulat – a pécsi múzeumban kezdjem művészettörténeti ténykedésemet.

A pesti Ernst Múzeum földcsuszamlásként emlékezetes, de képzőművészeti vércsereként is emlegethető, a *Fiatal Képzőművészek VI.*, Stúdió 66 című kiállításának évében, 1966-ban láttuk a siklói vár emeletén a pécsi múzeum képtárának kiállítását. A szó legszorosabb értelmében sokkoló volt az élmény. Olyan műveket mutattak be, melyeknek alkotói közül csak Martyn Ferencről hallottunk, pécsi diáktársaim, Varga Zsuzsa és Pilaszanovich Irén emlegették őt. (Jómagam képet egyébként nemigen ismertem akkor még tőle.) A többiekéről úgyszólván senki nem hallott. De olyan munkákat láttunk, amelyeket akkor magabiztosan soroltunk a legnagyobb kortárs európai és tengerentúli eszményeink mellé, már amennyire erről a hozzánk becsempészett nyugati könyvek és művészeti lapok gyér információi alapján egyáltalán tudhattunk. Martyn Ferenc, Kolbe Mihály, Lantos Ferenc, Bizse János, Erdős János, Simon Béla, Kelle Sándor és mások festményeit az idegen folyóiratokból fogyatékosan megismert Mathieu, Riopelle, a CoBrA csoport, a konstruktivisták alkotómódjához hasonlítottunk. Siklóson talán egy mindannyiunkban ott lévő álmot megvalósulása bővült el bennünket. Megtestesült előttünk valamiféle szabadság, bizonyítékokat láttunk a „másként is lehet” gyakorlatára. Arra, hogy az adott rendszer mellett léteznek más rendszerek is, és hogy ezek nem csapdák, nem ellenségesek és nem egészségtelenek – mint ahogy állították róluk. Az időszak hangulatára jellemző, hogy ekkortájt utasította az elmebetegség dokumentációi közé újra a Csontváry-képeket Bernáth Aurél. De ekkor jelent meg róla Németh Lajos új szellemű munkája is. Itt, Siklóson egy szempillantás alatt határozta el, hogy minden körülmények között igyekszem Pécsre kerülni, a múzeum művészeti gyűjteményéért dolgozni. Ebben a szándékomban már a kezdet kezdetén sokat segített Hárs Éva, Romváry Ferenc és egyetemi évfolyamtársam, barátom, Csenkey Éva, aki 1969-től az akkor már megizmosodott Siklós-Villányi Művésztelep vezetője volt.

Felvillanyozott mindaz, amiről akkor Pécsen, Siklóson, Szigetváron tudomást szerezhettem, láthattam. Mindez a pécsi Janus Pannonius Múzeum érdekerületén történt. Lelkesen levelezni kezdtem Romváry Ferencsel, aki a múzeum Művészettörténeti Osztályának vezetőjét készült átvenni Hárs Évától. Nagyon érdekelt, hogy miképpen tudnék Pécsre kerülni. Biztattak valamennyien, de a múzeumban 1968 körül nem volt állás, amit betölthettem volna, türelmet kértek, én pedig friss diplomával a kezemben Dunapatajon éltem a családommal. A dunapataji Községi Könyvtár egy szál alkalmazottja voltam. Senki előtt nem rejtettem véka alá a tervemet, hogy amint csak lehet, Pécsre fogok menni. Vincze Károly tanácselnökkel igen jó viszonyban voltam, aki mindezt tudomásul vette, de arra kért, hogy ameddig csak tudok, maradjak. Élvezetes munka volt a könyvtároskodás, közben tanítottam az általános iskolában is, másodállásban voltam kollégiumi nevelőtanár, olykor vezettem a művelődési házat, de legfőként: rengeteget olvastam. Családom idegenkedése ellenére döntöttem. Pécsen már nem kellett nekem bemutatni. Jól ismertem, többször jártam ott, elragadónak találtam. Már ismertem a múzeumi kollégákat is, Hárs Évától olvastam is cikkeket. Csenkey Éva évfolyamtársam 1970-ben a Baranyai Alkotótelepek vezetője volt, óriási programot valósított meg, a szimpozion-mozgalom keretei között lendületbe hozva az egész magyar iparművészetet, szobrászatot. Bennem már a hatvanas évek közepe óta élt a gondolat: ha modern művészetekkel szeretnék foglalkozni, akkor azt a pécsi múzeum kötelékében szeretném tenni. Miért? Mert a dunapataji Kodály Művelődési Ház könyvtárosaként Havas Lujza jóvoltából kaptam egy megbízást a Corvina Kiadótól, hogy Rippl-Rónairól írjak egy kis könyvet. Patajon egyébként 1968 és 1970 között képzőművészettel két ízben volt dolgom. Egyszer rendezhettem egy kiállítást Pálffy Gusztáv kecskeméti szobrászművésznek és egyszer egy Faragó József nevű kiskunfélegyházi fafaragónak. És kifestettem persze egy óriási pannóval a művház auláját. (2013 telén tüntették el, annak leromlottsága miatt. Előtte tisztességgel kérdezték tőlem, mi

evvel kapcsolatban a javaslatom. Tüntessék el, mondtam én is.) Pataj történetéből vett képek voltak itt. Szabadidős foglalatosságként, 1969 nyarán jókedvemből jött létre az opus. Éjszakánként Pastyik István – aki akkor a Pataji Múzeumot vezette – bejött zongorázni a művházba, én meg felállványoztam az előcsarnokot, festettem. Ő Rahmanyinovot szeretett játszani, én meg historizáltam a falon a magam Kandinszkijból, Kleeből, Kondorból, Kernstokból és Konkoly Gyulából összegyűrt modoraival. Festettem egy rakás táblaképet is, ezeket elosztogattam. Próbáltam együttműködni a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeummal, amit akkor még csak szerveztek, és Kecskés Péteréknek próbáltam jellegzetes 19. századi pataji parasztházakat, gazdasági épületeket felhajtani. Sikerrel. Lenyűgözött a temető is, ahol egészen sajtóságos, hegedű alakú, fából készített református sírjelek voltak. A Pécsi Műhely-es Szijártó Kálmánnal például begyűjtöttünk a hetvenes évek közepén egy tucat gyönyörű fejfát, és bevittük azokat a Pataji Múzeumba. Többször beszéltem itt úgynevezett „társadalmi temetésen”, az akkori tanácselnök igen hálás volt nekem ezért. Nem tudtam, mit teszek, de még egykori vörös katonát is temettem. Ez, abban a faluban, ahol Szamuely Tibor tizenöt parasztembert felakasztatott, nem volt nyerő döntés.

Ezeket a történeteket, emlékeket aztán már kedves pataji öreg parasztok mesélték Gyimesi úr kocsmájában, ahol honos voltam. Ettük a hírneves pacalpörköltet, ittuk a pálinkát és a sört. Szégyenkeztem, lapítottam. Helyénvalónak gondoltam ezt ma is. Akkoriban mindannyian sokat hallgattunk. Foglalkoztatóim – hogy csekélynek tetsző munkateljesítményeim a többi tanácsi alkalmazottal egyenértékűek legyenek – elláttak ebadóval, kutyaoltással, népszámlálással stb. kapcsolatos feladatokkal. Eltelt az idő. A dunapataji könyvtároskodás diszfunkciói valamelyest nyugtalanítottak. De ne legyen elégedetlen, annyit életemben nem olvastam, mint ott. Nyáron a parasztok nem járnak könyvtárba. Napi három-négy olvasó. Sietős öregasszonyok, diákok, és enyém a világ. Mindent elolvastam, és nem is volt rossz az a könyvtár, gyakorlatilag azt vettem meg a vehetőből, amit akartam. És amit akartam, az itt amúgy is hiányzott. Most van ott egy elég jó művészeti kézikönyvtár. Beke László, Eisler János, Györffy Miklós, az egykori évfolyamtársak látogatásai, előadásai, a történész Pastyik Istvánnal folytatott beszélgetések egyre inkább arra intettek, hogy tanult szakmám felé kell fordulnom. A kis önképzőkör, amit pataji tanár kollégáimmal, Schaád Józseffel, Bonifert Domokossal, Juhász Istvánnal, Schramm Karcsonal működtettünk, tőlem elsősorban a művészeti-művelődéstörténeti jártasságot várta el. Nekem pedig fel kellett ismernem, hogy igényeim és szándékaim nem állnak arányban a felkészülésre adott lehetőséggel, a megújulás formájának és helyének keresése elkerülhetetlen volt a részemről. Budapest? Pécs? Pécstől többet vártam, reméltem, mint Pesttől. Miért? Nem sírok vissza egyetlen elmúlt napot sem, de mostanában igen gyakran eszembe jut a város művelődési életének az a hetvenes évekre értett, néhány igen sűrű éve, amely szerencsésen egybeesett pécsi életem első periódusával. Nem a személyes vonatkozások, hanem a kor és a minősége az érdekes természetesen, amelyek csak keveseket hagytak érintetlenül.

Ennek hátterében már természetesen ott volt Hárs Éva művészettörténész. 1970 januárjában írt Romváry Ferenc Dunapatajra, jelezte, hogy kezd aktuálisá válni az új muzeológus felvétele, utazzak Pécsre, beszéljünk. Január közepén Baján keresztül – busszal, vonattal – érkeztem. Romváry nagyon kedvesen meghívott hozzájuk vacsorára – alhattam is náluk –, és meghívta Hárs Évát meg a férjét, Sarkadi Györgyöt is. Alaposan kikérdeztek, beszélgettek, én pedig lelkesülten vázoltam a magam Pécssett megvalósulandó fél évszázadát. Kati, Romváry felesége és Sárka, a nagynénje pompás vacsorával kínáltak, megismerkedtem a gyerekekkel, Ferivel és Attilával is. Este tízig beszélgettünk, lefekvés előtt még biztatott Romváry, hogy „ebből lesz majd valami...”. Hajnalban kétségekkel telve, nyugtalanul visszautaztam Patajra. Február közepén telefonált, elmondta, hogy márciustól megvan a státusz, de vannak bőséggel részletkérdések is, amelyekről még szólnunk kell. Februárban újra utaztam, Hárs Évával akkor személyesen nem találkoztam, de azt

megtudtam, hogy mennyi lesz a fizetésem, azt is, hogy abból albérletre nem futja, hogy a pataji lakásunkat nem tudjuk feladni, nyugtalanított a döntésem kiváltotta családi hangulat is, amelyben lehetetlennek látszott a pécsi albérlésbe költözés. Megszületett azonban a döntés: hétfőn jövök, szombaton megyek, Hárs Éva megengedte, hogy a múzeumi szobánkban töltsöm az éjszakákat.

1970-ben kezdtem el dolgozni tehát a pécsi múzeum művészeti gyűjteményében. Azt hiszem – és ahogy a kort felidéző dokumentációkat fellapozom, talán nem megalapozatlanul –, hogy színvonalas, néha kifejezetten elegáns akciókban vehettem részt. Ezek háttérben folyamatosan rátalálok Hárs Éva segítő kezére. Talán megese a szíve rajtam. A mindig magabiztos, lehangoló beszédalképpal rendelkező Romváry mellett engem bizonyosan igen gyámoltalannak talált. De segített, ahol csak tudott. Láta, hogy valamiféle hatékony munkamegosztást kellene kialakítani a művészettörténeti osztályon, de nem találta a módját. Sokakkal megismertetett. Művészekkel, politikusokkal, tanácsi előljárókkal. Ő mutatta be nekem Hallama Erzsébetet, akire ma is megrendülten emlékszem. A *Dunántúli Napló* kulturális rovatának vezetőjeként biztosította műbírálataim rendszeres megjelenését az újságban. Hárs Éva ajánlott be a laphoz. Írtam ide újonnan felállított szobrokról, írtam kiállításokról és művészekről, műemlékekről. Volt hely rá, szükség volt rá. Élet vett körül. Az expanzió időszaka volt ez Pécsen. A város művészeti életében meghatározó szerepet vállalt az 1957-ben a pécsi múzeum keretén belül létesített Modern Magyar Képtár mint XX. századi önálló közgyűjtemény, elsőként a vidéki Magyarországon. Hárs Éva formálta hosszú időn át. Tartotta a hátát a *Mozgás '70* című kiállításért, amely az akkor túrt és tiltott kategóriába sorolt alkotóknak teremtett fórumot, és elsőként mutatta be múzeumi környezetben az új-avantgárd magyar művészetet. Múzeumigazgatóként eminens szereplője volt a Csontváry-életmű megszerzése (megmentése) nyomán 1973-ban létrejövő Csontváry Múzeumnak. Elképzelhetetlen, hogy a társasházakká átalakított kanonoki épületeket a múzeumigazgató Hárs Éva nélkül sikerülhetett volna múzeumokká változtatni. Ismeretes, hogy a Zsolnay Múzeum tőzsomszédságában Csontváry mellett Victor Vasarely, Martyn Ferenc, Endre Nemes, Schaár Erzsébet és Amerigo Tot gyűjteménye is otthont kapott, mint az is, hogy az ő igazgatói szobájában körvonalazódott az új Modern Magyar Képtár és a Dóm Múzeum gondolata is.

Hárs Éva vitt el Martynékhoz is 1970 tavaszán. Feri bácsi és Klára asszony még a Toldi utcában laktak ekkor (Martyn emléktáblájának avatásakor, 1996-ban ott találkoztam utoljára vele). Igyekeztem befogadni a város mindendíjas főművészenek eligazításait a helyi értelmiségi közösség labirintusában. A művészetről általában és a festészet technikai kérdéseiről mondottakat is, amelyek közül némelyekről akkor még meglehetősen bizonytalan fogalmaink voltak. Az Abstraction-Créationról például. Bennem akkor rengeteg ellenállás volt a „helyi tényezőkkal” szemben. Tapasztalatom róluk semmi, előítéletem annál több. Hárs Éva beajánlott Martynhoz, aztán Kaláris és Feri bácsi maga is gyakran felhívtak magukhoz. Nagyképű, de melankolikus, mindent befogadó fiatalember voltam, talán szerettek. Tájékozatlanságom olykor derűt keltett bennük, rengeteg idegen szót használtam, amikor osztozni kezdtem, ezt is meg lehetett mosolyogni. Néha, ha tovább maradtam, adtak a vacsorájukból. A túrót és zöldhagymát, friss kenyeret falusi ismerőseiktől kapták, ebből kínáltak. A művészet sorsát előviziózó, nagyralátó muzeológiai terveimben viszont ők is találtak érdekes mozzanatok. A fiatal művészek-művészjelöltek, földalatti vállalkozások pesti és pécsi alakjairól, eseményeiről és szerveződéseiről első kézből tudtam tájékoztatni a város díszpolgárát, nagy művészt. Egyetemista koromban majdnem minden izgalmas eseményen, bulin részt vettem, kiterjedt levelezésem volt az akkor is igaz útját kereső művészvilággal. Hárs Éva, a múzeumigazgató ezt minden biztonnyal értékelt. Személyesen még nem ismertem, de cikkeket olvastam, a bátor és a hatvanas években szokatlan intellektuális alkatú megnyilatkozások Martyn akkori egyetlen szá-

mottevő monográfusa részéről igaz öröömre voltak. Akkor még nem készült el a hatalmas szakmai értékű oeuvre-katalógussal.

Kezdetben kizárólag Hárs Évának köszönhettem, hogy szinte lubickoltam az érdekes feladatok sokaságában. De ő küzdött azért is, hogy kapjunk egy tanácsi lakást, ami két év várakozás után bekövetkezett. Az intenzív szakmai levelezésből, alkalmi, utcai találkozások élményéből, telefonokból nem vonhattam le más következtetést, mint azt, hogy a dolgunkat jól csináljuk. Hogy én is jó helyen vagyok. Sokan irigyeltek azért pesti kollégáim közül, hogy Pécssett, az itteni múzeumban dolgozom. Mert igazán jelentékeny dolgok megteremtésében vehettem részt. Nagyon jól éreztem magam, mondhatom, életfenntartó értékekhez jutottam.

Úgy tűnt számomra, hogy a pesti politikai szigor és kritikus éleslátás helyett itt a megértés, a segítség, a támogatás uralkodik. Van nagyvonalúság és van büszkeség is 1970 körül a városi és megyei hivatalnokokban. Járnak előadásokra, kiállításokra, hangversenyekre. Érdeklí őket az, amiért felelősséget vállaltak. Az egyértelmű politikai szándékok ellenére is tisztelet övezte a gondolkodó értelmiségit, aki könyvet ír, képet fest, és elfogadható, olykor még támogatható is a művelt európai vagy a hagyomány megújításáért fáradozó fenegyerek. Számon vannak tartva, ami persze ellenőrzést is jelent, de a szakmai lehetőség biztosítását is. Ha meg kell testesíteni a modern művészetet, akkor arra igazán jó, elfogadható és támogatható az a Martyn Ferenc, akinek Hárs Évával együtt élenjáró szerepe volt a Modern Magyar Képtár létrehozásában.

Hárs Éva bízott meg avval, hogy a Modern Magyar Képtárat bemutató kötetbe egy sor művészről, alkotásról írhasak. Azt is látta, hogy a múzeum a szakmai-tudományos minősítések, a publikációk terén nemigen jeleskedik, a tudományos munka hatékonysága érdekében javasolta, hogy jelentkezzek aspiránsnak a Tudományos Minősítő Bizottságnál. Bizonyos, hogy felvételemet előkészítette Fülep Ferenc szakosztályi elnöknel, aki a pécsi római kori emlékek kutatója volt. Így aztán három éven át akadémiai ösztöndíjjal dolgozhattam a doktori értekezésemre, és emiatt a múzeumi osztály meggyengült az egyik munkatárs átmeneti távozásával. Romváry Ferenc visszaemlékezés-kötetében egyértelmű rosszallással emlékezik vissza erre a periódusra, majd amikor újra visszakérültem az osztályra, már teljességgel átalakult a korábban barátinak tekinthető kapcsolatunk. A munkamegosztást, a módszereket, szakmai célokat és magatartásokat illetően parázs vitáink voltak, amelyeket Hárs Éva úgy orvosolt, hogy kinevezett az önálló kiállításrendező csoport vezetőjének. A hetvenes évek végétől gyakorlatilag elszakadtam a művészettörténeti gyűjteménytől, de remek kollégákkal a muzeológiai programok gyakorlati megvalósításáról azért gondoskodhattunk. Ennek a kiállításrendező csoportnak a regényes történetében Hárs Éva mindannyiunkért aggódó nevelőnőként szerepel, mert mi tagadás, Pázmány Andrással, Varga Péterrel, Kálmándy Ferencsel, Halász Károllyal és az ott megforduló „szabad művészekkel” elkövettünk némely dévajságokat. Egymás között „Anyunak” hívtuk. Martyn Ferenc megvédett bennünket az igazgatónő rendteremtő szigorától. Gyakran lejött hozzánk, hiszen akkori műhelyünk a sétatéri műteremházának udvarában volt. Nézte, ahogy malacot sütünk, sóletet főzünk, iszogatunk. Hozott olykor egy palack Martinit, maga is kortyolt belőle. Mintha szerette volna hallani bárdolatlan diskurzusainkat, a szemtelenkedéseinket, nyers ítéleteinket. Örvendett, amikor szakmányba gyártottuk neki a Hangyák emlékművét, a sokszorosított grafikai mappákat. Miközben megnyitókat szerveztünk, vitrineket pucoltunk megyeszerte, ládákat gyártottunk a sűrűsödő külföldi kiállításokhoz. Ez az időszak egészen 1982-ig tartott: Hárs Éva jó döntésnek találta, hogy ebben az évben Kristó Gyula történész rektor meghívására elfogadtam a szegedi egyetem katedráját. Hárs Éva fogadott muzeológussá, és tizenkét év után, nyugdíjba vonulása előtt egy évvel ő is bocsátott el a múzeum kötelékéből.

VESNA LIPONIK

humor

*egy éjszaka
a gyümölcsös kertben
meglesem
apámat
hogy dől bele
előre a hiányzó
almafa belsejébe
aztán hasadt
hátaból
kihajt egy
heges-titkos
cserje
és mert nevet rajta
tudom
hogy az egészet végül
elüti egy tréfával*

HELENA ZEMLJIČ

Gyávaság

csak a szavak
akik köztem versenyezhetnek
melyikük lesz szokatlanabb
kigondolhatod
kizárni a vágyat a halál utánig
üveg sakkfigurák közé

Vesna Liponik (1993)
Helena Zemljč (1995)

I.

és aztán megír
még egy verset
kihallgatja a test számára
miként bizsereg mindkét
mutatóujjától mell-
kasáig fölnyílik
fojtott remegésben
figyelmeztet a vérre a
névtelen folyadékra és
a habzásra
nehéz definiálni ami új
sejtek kiterjedését
ami onnan való és
vajon megérti-e
az alvó embrió pletykálását
kitépheted és
micsoda erővel
kell nyomnod hogy
a nyelőcsőbe nyál
gyűljön és megy kifelé és megy
fölfelé
a testek
egyedül működnek
kemény tekercekben
az alvó a lépcső alatt
várják a csodák
tudatlan szemtanúját
összetapadnak megragadnak mindenben
a kézen az agyon le-
reszelt körömvégeken
és nem tudhatod
a lány
se tudhatja
még egy vers
nem teszi helyre
az elmozdult csontokat
gyűrött gézt szorítanak
a felszínre és fölkészülnek
az új születésre

II.

sose létezett az első gyereke
lefektette a bölcsőbe és kővé

*változtatta
kutyaeledelt hozott neki
sós stanglit és nagy ablakokat
hogy láthassa a világot
dünnyögéssel nyugtatta
a nagyság távollata előtt
milyen sötét a vér
ereiben és milyen
nem tudja kiszámítani épp
melyik oldalról érkezik az élet
üzenete ezek után
hogyan érthetné meg a kőfű
hogy a matematikai számítások
egyenlők az órlőfogak
kalapácsok ütéseivel a test
mechanikája
ütés csapás
tüdőlebenyek apálya*

T A D E J A L O G A R

vörös és fekete közt vékony a határ

*nem tudom mikor beszéltem utoljára a szerelemről
talán azon a reggelen amikor vizet hánytam
szememen át és a szemhéjaim szótlánul heveredtek a földre
mint száraz fikusz az ágy fölé
azóta kesudióval tömöm a számat
aszalt gyümölcscsel kávéval versekkel európáról
mely kicsúszott az előző generációk kezéből
és máig se kapta el újra senki
haladok veled haladok a kutatással
halad az ország a köztéri ország
mikor már elég a gólokból méterekből másodpercekből
teli torokkal énekelt hazafias dalokból
a heti jelentés állítja hogy ránk gondolni jó*

Tadeja Logar (1994)

*könnyebb mint kettőnkre vagy pusztán magamra
megköszönni a dühös kolumnákat kisminkelt amerikaiakról oroszokról
tükrökre írni manifesztumot papírköteg mélyére ásni
megvénni megővni veszélyeztetett hajfonatokat menekvőket
és elég hangosan beszélni harsogni róla
mert vörös és fekete közt vékony a határ
és a túl hosszú csöndben a napszúrásról elmélkedhetnek
és újra elkezdhetnék beszélni a szerelemről*

krónika

*nagyanyám apja nem tért haza
nem volt értelme keresésére indulni a mezőn
a kocsmákban a falusi énekesek között
amikor megváltozott a hatályos naptár
nem volt értelme hazavárni az öreg
megvéniülnek a példázatok bár
nagyanyám anyja sose házasodott újra
kilencvenhét évesen halt meg
neve nem szerepel
tankönyvekben lexikonokban enciklopédiákban
még a falu környékén elesettek emlékművéről
is lekopott a vezetéknev egyik betűje
de maradt itt egy nyelv
idegenebb mint az idegen nyelvek
azok beszéltek akik miatt
a csalánosba kellett rejtőzni
azok akik családi fotóalbumokból
kitépkedtek fejeket
idővel egyre kevesebb fej maradt
néhányuk Triesztből hajóval tűnt el
és mikor visszatértek a mama háza már a mi házunk volt
mi és a gyerekeik és történetek bor és sonka mellett
megszépültünk bőr a bőr mellett mint címkék egyazon fa nevével
idén Berlinbe utazom
a fal jobb és bal oldalára és Itáliát is szeretem
sokat olvasok tűnt időkről
hogya a táborokat megértsem hová
szíve szerint zárják az embert
hol a hiúság fogadja ebéddel friss süteménnyel
és zenés műsorról egy lány
egy hét egy hónap vagy kettő még mindig az ablaknál áll*

*egy év múlva megéri hogy a szemhéjuk alatt
mindannyian a saját történelmüket hordják mely
nevetséges mintázatokban ismétlődik
csöndesen leül és megírja a folytatást
azzal a címmel hogy az én apám se tért haza*

P E T R A S K U Š E K

Konfrontáció

*A halott gyereket
tudni kell
fölfektetni az asztalra.*

*Aki őt elhomályosítja:
elrejtí az ő életét.*

*Aki őt gyengéden elfekteti:
elrejtí az ő halálát.*

*A halott gyereket
tudni kell
fölfektetni az asztalra.*

Quarزازate

*pont a közepében
mindennek az égő homoknak
egy tehén
megnyúlt himbálózó bőre a nyaka alatt
csapkod farkával mozgatja a fülét
legyek köröznek kicsi spirálokban
visszatérnek*

*kitartóan
mint a jelen
házfalak közé préselem magam
anya győzködi fiát
mert az nem akar hazamenni
egy öregember minden sarkon megáll
mert nem akar hazamenni
az út fölött zöld tábla
irányt mutat*

S A R A F A B J A N

Késés

*Összegereblyézni a leveleket, hogy elfedd a valós állapotot
még egy látogatás,
még egy vacsora, még egy hazatér erejéig.*

*Főlkészíteni a házat az ürességre,
magamat berendezni az elkövetkező hónapokra.*

évszak

*valahogy túlélni a telet
plusz takaró nélkül*

*mint hámozott gyümölcs öltözöm
élek mint hámozott gyümölcs*

Kettesben várjuk a gyalogátkelő zöld jelzését

*semmi de semmi nincs velünk
csak az a hatvan másodperc
a visszaszámlálás
a zöld jelzésig
és talán a tekintet
ahogy azt a hajléktalant néztük
aki biciklivel haladt el mellettiünk
a busz itt ment el egész közel
az út túloldalán begyűjti a tömeget
próbáljuk megkomponálni az átkelést
az egyéni utak és bocsánatkérések
minél mérsékeltőbb káoszával számolva
még öt másodperc
és utána az a pár pillanatnyi zöld
telik az idő mint kilégzéskor
az újabb belégzésig*

MAJA MILOŠEVIČ

Használati határidő

*Elajándékozom a késedelmet
az első férfinak
aki ott áll
a vécékabinok közt és a testi
öröm beleragad a szavakba
melyek gyűlölnek a diszlexiásokat
félek a múzeumközi
utazásoktól
ősemberekkel nem üzletelhetek
eléggé merészen.*

Maja Milošević (1989)

A harag mint reflux

*Mondd meg a csajodnak, vegyen magának új hűtőt,
térden állva pucoltam ki,
mindig, amikor hazajöttem a városból, késő volt.
Két órát aludtam. A legutóbbi keménység.
Hazudok. Még ma összeszedem a fogpiszkálót.
Szeretném, hogy elmeséljék a szobám vasárnapját,
malackád ma máshol kapar.
Elkezdtem cigizni, dohányt, bármi esetre,
hátha rákapok, mert téged meg zavarna.
A megszállottság nem veszélyes, tényleg nem,
csak az ömlengés zavaró a figyelmes szemnek.*

JULIJA OVSEC

Nem autószerelő lánya vagyok

*Nem autószerelő lánya vagyok
és anyám se tanított meg hogy rendet tartsak magam körül
igyekezett ugyan
de vannak kölykök
akik oktalan nőnek föl lázadásban
mások pedig inkább csak találnak maguknak valamit
ami fontosabb a lakás tisztaságánál
a mosogatásnál a mosásnál*

*Nincsen bátyám
a húgommal nem mindig értettük meg egymást
de mindegy nem tudom mit mondasz
ha a szavak elégtelenek
és betongolyók súlyát érzed
vállaidon függni
ami végtelen könnyűségbe taszít
és bizsergeti térdedet*

*Nem tudom neked hogyan elmondani
és nem tudok csendben maradni
ezért bámulom a plafont és válaszolok röviden
és vakon hiszem
hogy meghallod
hogyan ordítok figyelemért
a karért amely engem majd megragad
mielőtt elzuhanok*

Állatok

*Akarsz engem.
Mert értem a kitömött állatok esztétikáját
és imádom a vadhús ízét.
Akarlak.
Mert megérted,
hogy én is egy kilótt állat vagyok,
aki arra vár,
hogy valaki belakmározzon belőle.*

LANCZKOR GÁBOR fordításai

[Még soha nem hallgattam annyit...]

*Még soha nem hallgattam annyit,
mint a költészet világnapján,
amikor mindenki versekkel
fizetett a kávéjáért,
és az Instagramon kamuztak
a költői lélek mélységéről,
amit a Facebookról,
a Tumblr-ről
vagy a Google első találatából másoltak ki.*

*Még sohasem volt annyira szorosan összezárva a szám,
mint a költészet világnapján,
mikor mindenki kék szavakat és vérvörös rímeket osztott meg
a közösségi hálón,
mikor régi költőket
és a szavak ifjú mestereit idézték,
anélkül hogy belegondoltak volna a leírtakba,
a rejtett,
mámoros igazságba.
Csak hogy rímes legyen,
valami szó, amit nem értenek,
az irodalom amúgy is csupán
az irodalmároknak,
a részegeknek,
a bohémeknek,
az álmodozóknak,
az egyetemista
művészeknek
és a szlovén nyelv szigorú professzorainak számít.*

*Igaz, sohasem akartam csendben maradni,
mégis a költészet világnapján eldöntöttem,
befogom,*

*már úgylis elég hangosak voltak körülöttem,
leszámítva azokat,
akiket az utóbbi időben a költészet
inkább elfelejtett,
és a romantikában,
az erotikában,
a politikában,
a társadalmi kritikában
és a száműzetésben
leltek menedéket.*

*Hallgatni arany,
tartja a mondás,
és tudom,
jól döntöttem,
amikor a hallgatással szart alkottam
a túl zajos világban,
amely keveset gondolkodik,
és szinte sohasem halkul el.*

*Így a költészet világnapján
hallgatással írtam
a csend költészetéről.*

T O M V E B E R

[Könyv vagyok...]

*Könyv vagyok,
az emberek kikölcsönöznek,
fellapoznak,
fizetnek értem.
Új olvasóra várva, háttal dőlök a polcnak.
Egy fiatal srác kikölcsönöz, meg akar állni, társaságra szomjaz.
Sokáig olvas különféle testhelyzetekben.
A könyvtárosnak kifizeti a késedelmi díjat, majd visszahelyez a polcra.*

[Megítéllek...]

Megítéllek.

Hogyan öltözködsz,

hogyan viselkedsz,

mennyi a pénzed,

mi jön ki a szádon,

hol melóznak a szüleid,

mit tanulsz,

kivel barátkozol,

míg egymást figyeljük, meddig bírod ki, hogy félre ne nézz,

mennyi idő után élvezel el.

Az eredmény egyenesen arányos az érdekeimmel,

és a pontszámok megmutatják, hány százalékos hasznot húzhatok a társaságodból.

NIKA PRUSNIK KARDUM

Ismétlések

Láttad-e valaha is, hogyan ölnek a madarak?

Én beszélék velük,

és pucéran futok a bábaasszonyok és a rovarok után.

Égbe és mosolyba öltözve

megjászom,

hogy hozzájuk tartozom.

Önmagamhoz pedig még nem.

Holnap újra belekezek,

este megvígasztalódom,

mikor szétszedem a létem árnydarabokra,

és felszívódom a fel nem oldott mélységben,

míg a reggeli fuvallat meg nem szabadít

a disznófajzatok lélektelen ivadékaitól.

Körkörös idő

*A puha testiség
madárszerű vándorlása
különösebben
nem érint meg
tavasszal
az énekük mantrás
állapotba ringat
megbénítja a mozdulataimat
fávé változom
mennyei szférákba emelkedem
és nedves feketeségben gyökerezem
korhadó alakot öltök
létezem
és egy pillanatban
sárba zuhanok
melyet kutya vagy
vakond vagy
ember
nyalogat*

Kézikönyv a poröntéshez

1. Fújd ki és szívod be
2. Nyeld le a nedűit
és add vissza a csillagoknak
3. Öntsd le az erőd
érzéki ragyogásával
4. Vesszél el és fedezd föl magad a lüktetésében
5. Érezd most a puha,
most a kemény kitartást
6. Vedd el
7. Őrizd meg
8. Ejtsd el

Egyedül ez marad –
mindent egy lendületből elkövetni,
ugyanazon a helyen.

[Lassan az álmos sóhajod...]

Lassan az álmos sóhajod néma beszéddé válik. A nyári órák izobárjaira van szabva a nyugtalanság, amely önmagában morzsolgatja a szomorúságát, az öröktűz gyújtósávvá aprítja. A feneketlen mélység másmilyen a te földtekéden: a szárnyaid hullámzanak, a napon melegítéd föl őket, mégis lefüleled a szégyentelen fényt, amely áthatol a művész műtermének vékony üvegfalán. A nyüszítés a padlón kúszik, megijedsz a sunyi ajtónyitástól, elveszel a világ számára, majd elindulsz, anélkül, hogy az ég bármely irányát is követnéd.

URŠKA KRAMBERGER

Megerősítések

*Az ampulla, a nyelv alá dugva,
folyton locsog,
míg te hallgatsz.
Föl kell ismerni a térképészek
gyermeki kultuszát, mielőtt még elérik a küszöböt.
Először elhelyezed a fúrókat a feddések tarlójára
tehermentesítéd a küldeményeket;
a forradalom szerint a gyűjtés a férfiak része,
a nők kinyitják a levélszekrényeket,
felgyülemllett posta, felgyülemllett igazolások, felgyülemllett szemét.
A kéreg megképződött,
halálos iramban,
szédületes műveltségben összegzódik a halál,
és megtört felelőséggel tagad,
mintha pacifistákat látnék, akik deszkákkal hordják a vattát.
Emberarcúvá tenni a véget, az esztétikai ív örökös megszállottsága,
amikor a telepes megszámlál, és arra gondol,
hogy beragasztott részlet vagy.*

*Mi az értelme a munkanélküliségnek?
Civilizációs morzsa halmozza a lóvét,
a másik elnyomásából táplálkozni –
a barátom drága dezertőr.
A következmények tartóssága ugyanaz, mint amit
a hiba velejéből, a daczból kiszívsz.
Az ember kifeszíti a hártyát,
majd áthatol rajta,
a jelenségek úgy is átömlenek
a konformisták traktátusaiba,
akik minden visszfényben nyomokat látnak.
Tükröm, tükröm, mondd meg nékem,
ki volt előbb e vidéken?*

SERGEJ HARLAMOV

„És te engem ...” (sikoly)

Marko Pavčeknek

minden verssel elfogyok

*elszemélytelenedés
eltulajdonítás
örökségtelenítés*

rosszabb

versben szétloccsanni

hangtalanul
megfosztva a testtől

Marszüász halotti pompájának partitúrája

összeállítod a saját
halálod tervét
a betűk hangzásában
élve felzabálva

Neked, akinek sohasem címezhetném e verset

U. P.-nek

eső
eső
eső
eső
eső

*nem
ezek nem szavak*

amelyeket a cseppeknek

*ajándékoznál
mégis a nyelv
mely az éggel versenyez
és kifogástalanul
felbomlik
az ajkak
érzéki expresszivitásában*

eső
eső
eső
eső
eső
*a bőrön
feltüremkednek a patás domborművek*

*mint a sunyi ütések
amelyeket megszállott ördögűzéssel
sem lehet elnyomni*

eső
eső
eső
eső
eső

*aki megtöri az átkot
maga is átkozott lesz*

ESŐ

J U R E B E R N I K

Árkádiaiak

*Sóvárogtam utána, Artemisz lánya után,
meztlen talpú grófnő, nőtényfarkas,
Ava Gardner smaragd tekintetével
a Technicolorban,
az erdő előtt lemeztelenítve,
kigúnyolva az idegen falkától,
amely szeme közti csókkal üdvözli.
Mit tudsz a lenyúzott nőtényfarkas szégyenéről?
Az öreg férjek gyökerei
a talpa alatt rothadnak,
a leszármazottjaik gyökérezete
a csípőjére fonódik,
a nagy Pán blues-t énekel a prostituáltaknak;
Baby, please don't go...
Félig farkas vagyok, félig fa.
Álmodtam a bundája szagáról
és kiszívtam kérgének nedvét,
majd az orrát mélyen elástam a hóba,*

*meg ne szimatoljam a félelmét,
a kivörösödött hús, a nedvek szégyenét,
melyek léket vágtak a megfehéredett talajba
a tavasz rózsás ígéreteivel,
a szégyenét, mert beleástam magam
az idegrendszerébe, mert sebezhetőségét
palástként hordoztam,
egészen a tarkóig érő
szoros gallérral, magába szívta
fölöttem a borús eget.
Le akartam vetni a palástot
a farkas vacca előtt,
ám nem tudtam. Túl súlyossá,
szorossá vált. A bőrömmé változott,
túl szűk mindarra, ami valaha is lenni akartam.
Saját. Az övé. Teljes. A hátsó ajtón
beasonó, antropomorf
látogatók éjjeli házigazdája.
Ez ott van, ahol az ember lelke
sohasem hal meg.
A likantrópia a jelenségek betegsége,
ha a valagadban ezüstkanállal születél.*

MUANIS SINANOVIĆ

Versek

Két napszak között tojásfehérje az ég. A város nedves és csendes. Az élet megtermékenyül az eszelős tekintetüinktől. Belakott barlangok, fekete lyukak, egymás hegyén-hátán. Régi hallgatások, generációkon át elfojtottak. Egy ember reklámokat bámul két mérkőzés között. Csicsriborsót öröl. Az áthatolhatatlan tojásfehérje alatt ráébred – ő idegen. Meghúzza a kötelet.

*

A domb mögötti dübörgés alábbhagyott. A nyelv csengéséből fakadó zene megszűnt. A kéz úgy folyik, mint a folyó. A város végén újabb város kezdődik. Narancs nő az utak mentén. Fátyol takarja őket. A pókok becsukták

a rejtett házaim ajtaját. A testeink megszelídítve nem mozdulnak a helyükről. Elvesztünk. A tábornokok a gyerekekkel kosárlabdáznak a lakóházak között. A motorok a betonra köpködnek. Szomjasan a földre zuhanunk, felisszuk. Megfeledkezünk a báméskodókról. Forró teacseppeket iszunk, melyek szétmarják a gyomrunkat. Egyazon zászlóval töröljük a verejtékünket és a fenekünket; fejünkre kötjük.

vidék

lopott föld, lopott domb, lopott ég, fa, mező, hegy, felhők, a fizika törvényei, táj, városok – mindezt meglopták az idegen számára.

láng

láng, valahol messze a városban, messze a napszakban, a csendesben, mely elmúlik a meccsek csicsergésében. elfeledett emberek, a félelmük. elfeledett saját félelem. élvezettel elmerülni a félig elfeledettségben. mi, a bukott írók kutyákról álmodunk, amelyek a felhők alatt isznak és lefordíthatatlan és veszélyes álmokat látnak. nem vagyunk fent a hálón.

[Hosszú volt a nap...]

Hosszú volt a nap. Vártuk a végét. Háromszor elaludtunk, noha még nem szállt le az éj. Leereszkedtünk hozzá. Utána futásnak eredtünk. A puszta utcákon és a szemaforok vörös fényein át futottunk. Mocsarakon és hegyeken át. Láttuk, hogy föléje gomolyog az öregek füstje. Mindenholnan ömlött az izzadság, amit a máj, a vese és az aszfalt szívott magába. Meleg levegőn megszáradt fehérneműk szagát éreztük. Napszálltakor már az ágyainkban aludtunk.

ORCSIK ROLAND fordításai
(a fordítást az eredetivel összevetette: Reiman Judit)

Ősszel

A Topniška utcától a Beethoven utcáig, a Praprotnik utcáig, az Ifjúsági munkabrigádok teréig, a Bregig, a Szép útig meg a Slomšek utcáig sem tudtam rájönni, hogyan tanított még mint fiatal embert és kezdő író-t Š. barátom arra, hogy a sikeres élet titka az alázat: hirdette ő, a megalomániás, karrierista polgári felfogásának nyitja nyilván a kétarcúság, amit általában elmarasztalnak az emberek. Ma így, holnap úgy, a kétszínű emberre nem lehet számítani! Olyanok mondják ezt, akik nem művészek, szépen ellavíroznak az életben örökös alkalmazkodásukkal, soha nincsenek egzisztenciális gondjaik, hű szolgák, és éppen ezért a legkíméletlenebbek: a paraszt sokkal kíméletlenebb, mint a művész vagy a mérnök, aki szellemi munkát végez. Š.-t ezért még ma sem igazán értem, töprengésre késztet, mert ő ismeretett meg a legpontosabb, esztétikailag hibátlan eljárásokkal, jóllehet képtelen volt meglátni, hogy az embert mindig olyasmi teszi tönkre, aminek nincs köze a jelenhez. Időnként ellenségeink szavára is oda kell figyelniünk, ami végtelenül kínos, hiszen meg kell alázkodnunk hóhérünk előtt, és a siker érdekében szembe kell mennünk saját művészi vízióinkkal és önérzetünkkel.

2001-ben kezdődött több mint egyéves csavargásom a különféle ljubljanoi lakásokban és utcákon. Többször kerültem utcára, és csak esténként szerveztem meg, hol töltöm az éjszakát. Bántott a helyzet, annyi biztos, mert szerezhettem volna rendes állást, meg egyebet is, de makacsul azt gondoltam, hogy az élet egyetlen nagy csavargás az irodalom világa meg a hús-vér emberek alkotta szociális háló között, és irtóztam attól, hogy az aktakukacok életét éljem. Tizenéves koromban fertőződtem meg a dekadens irodalommal és életmóddal, Baudelaire, Rimbaud, Miller, Bukowski, Verlaine, Poe és a többi Ahasvérus életstílusával, az övékét találtam a megfelelő életformának, száz vagy több évvel utánuk. Mindig azt gondolom, hogy a pusztaság mellett az irodalom a legfőbb érték, és akkor is így vélekedtem. Nem akarok patetikus lenni, de nekem az irodalom többször megmentette az életemet, motivációt adott az élethez, ami így is, úgy is a legfontosabb, pedig túl gyakran értjük rajta az ambíciót, általában azt a beteges igyekezetet, ami burjánzik és pusztít a mai világban, s amivel a fent említett Š-nek is meggyúlt a baja. Ez a művész legnagyobb problémája, mert minden nagyobb munka előtt, ami várhatóan sok időbe fog kerülni, tudatosítanunk kell, hogy egyedül vagyunk, magányosan születünk, és magányosan is fogunk meghalni, ami nehéz feladat a társadalmi befogadásra áhító erős ego számára. Nehéz valaki mást alakítani azért, hogy az emberek helyeseljenek és megdicsérjenek. Ezért nem tudom magam a színészek helyébe képzelni, nem tudnék egész életemben valaki mást játszani. E hivatások művelői esnek leginkább az

önhittség csapdájába. Fiatalon az önteltség még elviselhető, később azonban nevetségessé válik. Kivételesen intelligens embereknél, ha ráadásul még jó művészek is, túl sok energia válik emiatt semmivé, aminek semmi köze az alkotótevékenységhez.

Amikor három bőröndömmel megérkeztem a Topniška utcába, harmincéves fejjel nem kevésbé éreztem kínosnak a helyzetemet, habár bohémnak, utazónak, lázadónak tartottam magam, meg minden ilyesminek, ami a lezserséggel és a számkivetettséggel kapcsolatos. A kollégiumban lakó diákok, nálam évtizedekkel fiatalabb emberek, vad táncot roptak jöttömre, amitől éjszaka le sem tudtam hunyni a szememet. Csak hétvége volt nyugalom, egyébként a felső emeletről üvegek, dobozok röpültek le, sőt néha televízió meg hűtőszekrény is, és én nem tudtam rájönni, ki itt a bohém, én vagy ezek a vademberek, mivel én más, finomabb módon tomboltam, és a verekedés sem állt tőlem távol, főként, ha a bőrömre ment a játék. Ezért bedugaszolt füllel olvastam vagy írtam, ami jól is ment, hiszen írni akartam, mert csak az számít, mondtam magamban. Nem tudom, honnan szedtem ezt, de készen álltam (anti)talentumom teljes feltárására, ennek láttam értelmét, erre buzdított D. és Š. meg a végén Č. is, akivel az ezredvégen kezdtünk intenzíven barátkozni. Persze tizenéves korom óta írtam, és már akkor tudtam, hogy egyedül az írás meg az olvasás elégíti ki. Végleg harmincéves korom előtt forrt ki bennem ez a meggyőződés a tanulás és más egyéb rovására. Mivel az efféle magányos tevékenység több fontos dolgot kizár, nálam legalábbis, számomra még ma sem világos, miért olyan megrögzött az ember bizonyos téren, amikor okosabb engedni, mert az biztosabban vezet elégedettséghez, mint a konokság meg a bosszú.

Č. rendkívül aktív volt, és a csavargás mellett hihetetlen intenzitással és koncentrációval volt képes foglalkozni még tíz egyéb dologgal. Vidám fickó volt és munka-alkoholista, ami ritka egybeesés, óriási akaraterővel elsőnek ért célba, nyakas volt és könnyörtelen, ugyanakkor empatikus és érzékeny is. Többször meghívott irodalmi estekre így az ezredfordulón is, amikor Kranjska Gorába mentünk valami művésztelepre, hogy írásainkból olvassunk fel. Sűrű pelyhekben esett a hó, mindenki tudta már, hogy jön Lolka és Bolka, így hívtak bennünket egy zágrábi utunk óta, és ez nem kevésszer fordult elő, rengeteg ilyen alkalom adódott, elsősorban Č.-nek köszönhetően. Többször profi módon zajlott az est, mert ha nekem valami nem felel meg, akkor otthagynom, elvetem, ignorálok, lelépek, vizionlátásra a következő háborúban. A Kranjska Gora-i egyike volt azoknak az esteknek, amelyeket a hotelszobában fejeztem be egy lány társaságában, akivel ezután még néhányszor találkoztunk. Ezt azért említem, mert gyakran történt így. Tizenöt, húsz évvel ezelőtt az író, a művész még sztár volt, aki mindenhol megjelent, a szakfolyóiratoktól a bulvárlapokig, és persze szép lányok társaságában. Ma, úgy tűnik, nemcsak hogy nem látogatják tömegek az irodalmi esteket, hanem úgy érzem, a világ is leszűkült és szorongó lett, leszámítva a Metelkován vagy a Roškán tartott alternatív fellépéseket. Ugyanez a helyzet a honoráriumokkal is. Ma szinte úgy kell kikunyerálni a honort, mintha az irodalom nem munka volna, a tiszteletdíj pedig éhezőknek meg koldusoknak juttatott könyöradomány. Nekem sohasem okozott problémát, mindig meg tudtam szerezni a lóvét, ha nem is a kultúra berkeiből.

Ámde a történelem ismétli önmagát, és ezért nem kell attól tartani, hogy megint arany- vagy legalábbis aranyozott idők köszöntenek az irodalomra. A fák nem csak azért nőnek, hogy mankót faragjanak belőlük, és az ember nem csak csapásokban meg bajokban megnyilvánuló rossz időket és sötét órákat él meg.

Č. lelkes szervező volt, nem múlt el hét irodalmi est nélkül, és az egészet csak fűszerezte, hogy emberek színes sokaságával lehetett találkozni. Ezeknek az ismeretségeknek a többsége máig fennmaradt, mivel az irodalom nemcsak magában fortyogott, hanem ki is csapott medréből, és az artikuláció több dimenzióját élte. Ha az irodalom kedvéért tükörbe nézek, mindig nosztalgiával ragyognak rám a különböző könyvek, Faulkner, Miller, Remarque, Malaparte, Pavese, Bernhard, Selimović, Andrić, Pekić, Kiš, Frisch, Cankar, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Dos Passos, Handke, Camus és mások könyvei: lehettem volna hivatásos olvasó, és valószínűleg vígan megéltem volna, ha nem hajt valami forró, vulkáni erő, a születésem óta meglévő tudás, hogy saját stílusomat is ki kell harcolnom, és ez fáradságba meg időbe kerül. Akik utálják a hivatásomat, és úgy gondolják, hogy a tehetséget egyébbe is lehetne fektetni, mint irodalomba, nem kevésszer elmondják, hogy esetemben az irodalom telhetetlen vadállat, évről évre egyre jobban kiszipolyoz, és semmit sem ad viszonzásul, mivel megszokta, hogy mindent neki áldoznak. Én viszont az alkotásnál nagyobb kielégülést nem ismerek.

Amíg a Topniška utcában dekkoltam, gyakran kérdeztem magamban, miért nem sikerül normális, emberi viszonyt létesítenem a szüleimmel, bár valószínű, hogy nem kívántam ezt olyan forrón, kivéve a kommunikáció megjavítását. Szüleim bonyolult emberek, jók, de nem szülőnek valók, legalábbis a szülői örömeiket tekintve nem, valószínűleg áldozatai annak, ahogy a társadalom viszonyul a konvencionális élethez, miszerint szükség van a családra, és kellene a gyerekek, az állás és a lakás – minden, amiből a társadalom hasznot húz, hogy az embereket modern rabszolgává tegye. Szüleim is családot alapítottak, bár apám soha nem volt oda érte, utazó ember volt, aki mindig rendkívül felelős állásokat töltött be, és mint később megtudtam, nagyon jól csinálta, nem félszívvel, hanem szikrázó zsenialitással. Apám született magányos volt, de különben vidám fickó, a társaság lelke, a vígság, az önfeledtség motorja, aki tudja, mi az empátia. Más kérdés, megnyit juttat belőle embertársainak. Valószínűleg nagyon szubjektívan válogat.

A szülőnek ki kell mutatnia, hogy szereti gyerekeit. Különösen a gyöngédség és a szeretet kimutatása az a főcsapás, amin az én szüleim nem voltak járatosak, legalábbis így érzem, bár nem akarok igazságtalan lenni azokhoz, akik az életet adták nekem. Magatartásuk genezise valószínűleg a gyermekkorukban keresendő. Mindent figyelembe véve, a szüleim jó emberek, és szeretem őket, habár azokban az években a velük való kommunikáció a nullával volt egyenlő, s időnként egy-egy lázadó szitokra szorítkozott. Anyám a maga életét élte a Szép úton, bizonyára voltak problémái elvált férjével, aki zsarolással vette el tőle a gyerekeit, félttestvéreimet, akivel válásuk után többé nem találkoztak, egy esetet, az én esküvőmet kivéve. Ekkora fájdalom nyilván összetör egy anyát, de az én anyámat nem, legalábbis így látszik. Vagy nem akar beszélni róla, elvégre mindenki maga viseli a következményeket. Egy erőszakos maffiózóval kötött házasság semmi jót nem ígért, de hát mit tudhatunk, amikor beleszeretünk valakibe, nem figyeljük ki a másik természetét, ami a viszony folyamán változik, miközben mó-

dosul a mi nézőpontunk is, mire észreveszünk dolgokat, amiket korábban nem tudtunk vagy nem akartunk észrevenni. Az összes körülményt figyelembe véve, szüleimnek valószínűleg nem volt idejük még velem is foglalkozni, most pedig végképp nem, hiszen felnőtt ember vagyok már, akivel életmódja miatt szülőként nem lehettek elégedettek, hiszen arra vártak, hogy esküvő lesz, család, állás és lakás, én meg az irodalmat kivéve füttyültem az egészre, sohasem fertőzött meg semmilyen társadalmilag elfogadható, kompromisszumos megoldás, nekem az túl unalmas volt. Készen álltam a kompromisszumra, igaz, de csak olyanok iránt, akik ezt nem tekintik megalázkodásnak és vereségnek, behódolásnak és talpnyalásnak.

Mikor a Topniška utcából elköltöztem, tulajdonképpen utcára kerültem. Többnyire K.-nál aludtam a Beethoven utcában, időnként elmentem a Szép útra, de reggel mindig megvártam, hogy anyám elmenjen dolgozni, mivel nem kommunikáltam vele, konok és büszke voltam, ami csak kárt és bajt okoz. Akkor még nem tudtam, hogy feszült viszonyban legjobban, ha engedünk, bezzeg én, keserű makacsságomban bár tudtam ezt, és ma is alapszabálynak tartom, mindent másképpen tettem, mint aki a hiúság és a butaság fegyverét veti be, és csak a romok felett állva érzi győztesnek magát.

Aki az utcán él, keveset dolgozik, erősödik viszont a létfenntartási ösztöne, ahogy az én esetemben is történt. Többnyire Z.-nél ittam Pruléban. Z. időszakos ivó korszakát élte, de pár napnál nem hosszabb ciklusokban, ilyenkor elviselhetlenné vált, mindig másokat meg a rohadt történelmet hibáztatta. Végül én is sorra kerültem, és nem tudom, miért, folyton azt hajtogatta, hogy úgy érzi, egyszer meg fogok ölni valakit. Eleinte nevetségesnek találtam, de mikor folyton ezt mantrázta, elegem lett, mert nem tudtam elviselni, hogy a saját baja miatt szinte belehajszol abba, hogy megöljek valakit. Mivel általában poharakat és tányérokat dobáltunk ki az ablakon, többször kijött a rendőrség, a szomszédokról nem is beszélve. Mivel sejtettük, ki hívja ki a rendőrséget, esténként, mielőtt kimentünk a városba, hangosan felraktunk egy dalt, ami aztán ismétlésen forgott egész éjszaka. Elgondolni is iszonyú, mit jelent egy ilyen örült szomszéd. Ezt sem bírtam már elviselni, mert az ivászat csak bajokkal járt, habár régóta szerettem a dekadenciát, évekig ez volt a homlokomra írva; elköltöztem B. rendezőhöz Bregbe, kőhajításra a Književniška utcától, és nála dekkoltam egy ideig; B. éppen elvált, és szintén ivott, elfogta a nosztalgia a punk iránt, a városban tombolt, nehéz volt vele lépést tartani. Azért még mindig volt benne egy szikrányi szellemesség, ennél fogva egy ideig kibírtam mellette, de nem sokáig, mert úgy éreztem, hogy apjához, anyjához hasonlóan őt is elkapta a skizofrénia, az öngyilkossági készlet, amit egy év múlva be is teljesített. De őt is, akár csak Z.-t, legszebb emlékeimben őrzöm, bár ez az út, amit következő éveimben el fogok kerülni, csak bajokkal jár és betegség a vége, és bár nem ők az egyedüli halottaim azokból az időkből, azok többsége, akiknél dekkoltam, már nem él, akár kortársaim, akár idősebbek nálam.

Harmincadik évemhez közeledve, az ezredforduló táján kezdtem észrevenni idősebb, úgy ötvenéves barátaimnál, hogy valami az örületbe taszítja őket, hogy tombolnak, megbízhatatlanok, instabilak, és valami megszakadt bennük. Páran meghaltak ezekben az években, sokan öngyilkosok lettek. Nem és nem tudok rájönni, mi lelta ezeket a fiúkat, látszólag sikeres és jól szituált embereket, akik-

nek gyerekeik voltak, többnyire elváltak, mégis sikeresen és biztosan ültek a nyeregben. Éppen B. költő és rendező esetében vettem észre hirtelen nagy változásokat, mikor a kiegyensúlyozott és szorgalmas fiú, miután felhagyott a punkkal, és biztos munkát talált a szlovén televíziónál, egyszerre mintha begolyózott volna, pálinkázni kezdett és falta a helex tablettákat, marokszámra, pusztá kihívásból, munkáját haszontalan időtöltésnek, elvesztegetett időnek nevezte; ötvenéves fejjel tizenéves lányokba szeretett bele, szerelmes versekkel ostromolta, úgyszólván zaklatta őket, és minden italtól eufóriába, ennek következtében iszákosságba esett, különösen, amikor kezdett rájönni, hogy az új szerelmes regény csak az ő fejében létező illúzió. Nem akasztotta fel magát, hála istennek. Az önszeretet még mindig erősebb a reménytelenségnél és a depressziónál, habár még mindig nem hiszi, hogy a bölcs könyveknél mélyebb nyomot hagytak az őrületek, ezért számára a szerelem mindig véget ér, mielőtt elkezdődne.

2001-ben csavargásaim és keresgélésem közepette ért utol anyám telefonja, híradva, hogy behívtak civil katonai szolgálatra. Habár még a néhai Jugoszláviában le kellett volna töltenem a katonaidőmet, majdnem harmincéves koromig sikeresen kihúztam magam alóla, most viszont jelentkezniem kellett a trnovói öregek otthonában, különben a katonai rendőrség őrizetbe vesz. Elmentem tehát, és már első napon rájöttem, hogy az öregek otthonában való civil szolgálat a katonakötelesek közönséges kizsákmányolása, reggel öttől délután háromig minden ellenszolgáltatás nélkül, a legpiszkosabb munkák, képzelhetik, mit jelent ez, senkinek sem kívánom, sem az aggok házát, sem az ottani munkát. Az öregkor szépségéről szóló valamennyi történet dajkamese, különösen, ha tizennégy napot kihúzol egy hospice-ban, ami a trnovói öregek otthona. Az öregekkel, többnyire súlyos betegekkel, akik nem önszántukból kerültek ide, embertelenül bántak, érzéketlenül, és ténylegesen úgy, mint egy rakás szarral. Nem, nem vagyok mizantróp, de az ott töltött tizennégy nap óta lelkes híve vagyok az eutanáziának. Ott láttam utoljára Andrej Hienget¹ és Stane Dolancot,² és tizennégy nap alatt pszichiátriai igazolást szereztem arról, hogy alkalmatlan vagyok erre a munkára, mint ahogy az is vagyok; amikor elmegyek ez előtt az épület előtt, hideg őr veszi körül nyugtalan gondolataimat, melyekkel tökéletesen szinkópás ritmusban együtt dübörög a föld, és ez elkísér néhány napig, amíg be nem magyarázom magamnak, hogy a dübörgés a fejemben csak irodalmi megfogalmazása a semminek és a pornak, ezek a legfontosabb kliséim, melyekből felépítem a saját ritmusomat, ami az idő folyamán elégedettebb, hedonisztikus ritmussá alakulhat, az egyéni akarat és élni vágyás ritmusává, amitől újra élet dübörög a halántékomban. Tébolyodottan és sebzetten mentem vissza az utcára. Dosztojevskijnek nevezett barátomhoz költöttem, aki óriási villát örökölt az Ifjúsági munkabrigádok terén. Jelképes összegért kaptam nála egy berendezett tágas alagsori szobát, két hónapban egyeztünk meg, amíg nem rendezem a lakáshelyzetemet, amivel egyáltalán nem foglalkoztam, gondolván, hogy minden marad így, ahogy van, marad örökké az utca és a keresés, az irodalom mint egyetlen érdeklődési kör és szenvedély. Mindenki úgy gondolta, rosszul megy a sorom, és szerencsétlen vagyok, segítséget kínáltak, válogathattam a lakások között, én viszont jól éreztem magam, és az emberi szemé-

¹ Andrej Hieng szlovén író (1925–2000) – *A ford.*

² Stane Dolanc szlovén politikus (1925–1999) – *A ford.*

lyiség öregek otthonában tapasztalt teljes szétesésének élményétől eltekintve már rég nem voltam padlón, nem fogott el a kétségbeesés. Sokat olvastam, és többnyire Š. társaságát kerestem, aki ellátott könyvekkel. Abban az időben Walter Pater angol filozófusért és a misztikus Gustav Meyrinckért lelkesedtem; Š. könyveket hozott, kérnem sem kellett, vitákkal tarkított hosszú ebédekre jártunk, nagyon támogatott, és öntötte belém az irodalommal való foglalkozás vágyát. Nem láttam, mi az oka, pedig minden pszichiáter egyből rájött, én persze nem értettem egyet velük, akik szerint iszákosságomat feldolgozatlan traumák okozzák és a menekülés önmagamtól. Különös italozást úztem, nem rendszeresen, mondjuk, hetente kétszer, hanem olyan szenvedélyesen ittam, mint ahogy olvastam és írtam. Volt, hogy huszonnégy és több órát egyfolytában, de nem látszott rajtam, nem estem el, nem feküdtem ki, nem tettem semmi emlékezetesebb dolgot, ami később eszembe jutott volna, habár ez volt életemnek az a szakasza, mikor a rendőrség a legtöbbször büntetett meg közbotrányokozásért, ami kezdett már gyanúsá válni, bár nem vagyok híve az összeesküvés-elméleteknek, és paranoiás sem vagyok, inkább az ellentéte; járdára vizeles, közparkban alvás, az állam és hivatalos személyek szidalmazása, sok ilyen összegyűlt, és persze egyik büntetést sem fizettem ki, a csekkeket egyenesen a szemétkosárba dobtam. Nevetségesnek, már-már bizarrnak találtam, hogy minden héten kapok egy ilyen papírt, mivel ténylegesen nem ártottam senkinek, ha egy padon aludtam a parkban, vagy az egyik fa mögött huggyoztam, ami ugyan nem vall jó modorra, de egy szerzői vagy fordítói tiszteletdíj árát kifizetni egy huggyozásért értelmetlenségnek tűnt a szememben, viszont meggyőztek, hogy fizessem ki, mivel az állam az erősebb, ennek ellenszegülni, lázadni, forradalmat csinálni merő hiábavalóság.

Abban az időben, 2002-t írtunk, ismertem meg R.-t, egy rendkívül kedves és szellemes lányt, és néhány randevú után szenvedélyesen beleszerettem. Sokat csavartunk ide-oda, hülyét csináltunk mindenből és mindenkiből, és habár R.-nek rendes állása volt, nem az árnyak birodalmában utazott, mint én, aki magam szabtam meg munka- és szabadidőmet. Nemrég szakított a fiújával, még nagyon nyitott volt és érzelmi téren sebezhető. Ezt éreztem, és valószínűleg ez tetszett benne legjobban, ez a túlradó gyengédség és önfeledt odaadás. Akkor tűnt úgy először, hogy végleg elfelejtettem Irena Pertotot, és bután azt gondoltam, amilyen tévelygésben éltem, habár a tévelygés meg az elvakultság egyre ingoványosabb útját jártam, mert úgy éreztem, hogy végre rátaláltam életem szerelmére, felszabadult voltam, és ez majdnem a fejembe került. Újabban hosszabb ideig bivakoltam R.-nél, a Slomškován, de megtartottam az Ifjúsági építőbrigádok útján bérelt odúm kulcsát is, oda menekültem, ha el akartam merülni az irodalomban, vagy ha túlságosan kiborultam. Olyankor már tudtam, hogy egyre kevésbé hiszek a költészetben, hogy azt beolvashatom a prózámba, ahogy akarom, és a költészetnél is jobban hiszek a tenger hullámainak.

Amikor megérkeztem a Baltikumban tett hosszú utazásról, amit lelkes írók tettünk meg egy mikrobuszal, és ezt az örültséget soha többé nem ismételném meg, habár ez volt életem legkalandosabb és irodalmilag legtermékenyebb utazása, éreztem, hogy R.-rel valami nincs rendben. Az a típus volt, aki a fájdalmat és a kétséget magában tartja, nem úgy, mint én, aki kimondom, sokszor és nemegyszer túl direkt módon.

A Slomškován feküdtünk a heverőn, amikor három rövid staccatóval megszólalt R. telefonja. Korábban is furcsának találtam, hogy folyton hívják, már-már pszichopata módon, minden második percben, ő meg nem akarja felvenni, ezért bevitettem a készüléket a hálószobába, anélkül, hogy megkérdeztem volna, mert ez már abnormális volt, és ő nem akarta elárulni, ki zaklatja. Meztelenek voltunk, R. arca kivörösödve, először azt hittem, a dühtől, de később rájöttem, hogy a szégyentől. Azután csengettek a lakásajtónál, mire R. remegni kezdett. Dühösen és pszichopata módon csengettek, majd dörömböltek az ajtón, mintha valaki fadoronggal vagy súlyos vasrúddal döngetné a bejáratot, és még ordított is hozzá: „Nyisd ki, nyisd ki, tudom, hogy bent vagy, nyisd ki, R., nyisd ki, tudom, hogy bent vagy!”

Amikor – amúgy meztelenül – ajtót akartam nyitni, R. megelőzött. Berontott R. volt fiúja vagy örökös fiúja, ki tudja, egyeseknél ez így alakul, noha újra meg újra kiderül, hogy az egész csak a birtoklási kényszer, a hűség fogalmának illúziója, mert mi, emberek hibásan fogjuk fel az elsősorban testi hűséget és tiszteletet: szerintem a másikat csak emocionális értelemben csalhatjuk meg, a megcsalásnak csupán lelki dimenziói vannak, legalábbis az emberek érzelmi viszonyainak függvényében. A. persze verekedni akart, én lettem volna a megtámadott, meztelenül és in flagranti, ezért sietve felöltöztem, és kimentem az ajtón, egyenesen a bankautomatához, aztán a Trubar utcába, a Reformátorba, ahol különben is sokat időztem újságírók, irodalmárok és bohémek társaságában. R. ezután pár hétig került, ezért azt hittem, vége, meg voltam alázva, dühös voltam, megint szenvedtem, de főképpen az ostoba egóm szenvedett, semmint én, aki előszere-ttel vallottam a százszor elcsépelte mondatot, hogy *élni és élni hagyni*. Viszonyunk összeomlott és porrá lett, mondtam magamban, minden közönséges hazugsággá változott újra, mintha ez volna a bosszú az összes lányért, akit elutasítottam, elhagytam, és bizonyos vélemények szerint rúttul elbántam velük, mert csak lefektettem őket, előtte pedig összehordtam mindenfélét, keresztül-kasul, a csillagokat lehazudtam az égről, csak hogy ágyba vigyem őket.

Az ember szívesen elgondolja, ha rossz a sora, ha megalázták, ha veszített a harcban, párbajban, epekedésben, hogy ez most büntetés valamiért, visszagondol az elmúlt időkre, és a múlt hibáit okolja, amelyek tönkretették a jelent, mindig ott keresi a választ és a kifogást, ahol kár keresni a kilátástalannak tetsző pillanatnyi turbulencia eredetét. Tombolni kezdtem, bár megfogadtam, hogy nem teszem, elég veszélyes és ingerlékeny lettem, amit az a felszólítás is gerjesztett, hogy közbotrányokozás miatt jelentkezzem a Povšetova utcai fogdában, ahol büntetésemet részben leróhatom, ha két hónapra bevonulok a síttre. Nem tudtam, hogy apám beszélt anyámmal, hiszen mindketten aggódtak, mi történik harmincéves gyerekükkel, miért él ilyen felelőtlenül és vadul, miért hoz bánatot ősz fejükre, mikor már rég meglett ember. Apám jól tudta, mi a dutyi, ugyanis tíz évig egyik vezetője volt Dob büntetés-végrehajtási javítóintézetének, a legnagyobb szlovén börtönnek, ezért most kiállt értem, és felajánlotta büntetésem pénzbeli megváltását. Szüleim állták is a szavukat, mert én makacs fejfel úgy gondoltam, hogy inkább megyek a síttre, de az államnak egy centet sem adok, hiszen soha életemben senkit sem bántottam, kivéve, ha életveszélyben voltam, államellenes tettet

pedig végképp nem követtem el, tulajdonképpen láthatatlan voltam mint állampolgár, csak a független alkotók névsorában szerepeltem, miután hallgatói státuszom véget ért. Ez minden, ami a szlovén állam és köztem létezett.

Valahogyan megbeszéltük, apám kifizette a büntetést, nagyjából egy év után újra elköltöttem az ebédet a családi asztalnál anyámmal, ismét kommunikálni kezdtem apámmal, és többször felkerestem zagorjei otthonában, a Száva mellett. Ekkor a helyi zeneiskolában tanított, hiszen végzettségét tekintve zenetanár volt, és soha nem fogok rájönni, hogyan került olyan magas posztra a Dob BVI-ben. Más idők jártak, és sohasem akarta ezt elmondani, ezért sokszor gondoltam arra, hogy talán besúgó volt, belügyes, vagy csak kapcsolatai voltak a megfelelő emberekhez, ami nyilvánvaló. Ismertem befolyásos barátait, akik a maguk módszerével igazgatták az alpokaljai kis országot. Elvesztettem R.-t és már régen Irena Pertotot, most zavart, megszállott és agyonhajszolt állapotomban eszembe jutott, hogy a poljei pszichiátriai kórház megrendelésre kiállított igazolása valósággá válhatna, tönkretelhetne, elpusztíthatna engem: időnként, a kishitűség és a melankólia pillanataiban elgondoltam, hogy ez a dokumentum még mindig ott van Poljén, a pszichiátriai kórház irattárában, és bárki felhasználhatja ellenem, ha valamilyen állami állásba vagy valami kitüntetett helyre pályáznék, hogy a száradattal felvett harcban magam mondtam ki, hogy nem vagyok emberbarát, sem altruista, mert hiszen nem akartam segíteni a halálos ágyukon fekvő embereken. Tudtam, hogy ez is visszaüt még, és úgy fogom végezni, mint egy rakás szar, amit az emberek messze elkerülnek, és nem lehet majd kivédeni, hogy el ne tapossanak és el ne töröljenek, hagyni fogják, hadd dermedjen meg a szar, mintha ott sem volna, mintha nem is létezne, viszlát, agyó. Pár hét múlva R. hívott fel nagy lelkesen, hogy beszélni szeretne velem. Közben egy sor telefonhívást kaptam, agresszív, kötekedő szándékúakat. A.-tól is. Ezeket jól megszívattam. Mint a gyerek, akitől a többiek elvették a játékát a homokozóban. Az ócska szintaxis és a pusztulás már bevett, ingoványos útján haladtam, de R. meg tudott lepni, mivel úgy gondoltam, vissza akar menni A.-hoz. Azzal állt elő, hogy költöztek hozzá a Resljeva utcába, ott lakást bérel, mert vállalkozó szellemű anyja ki akarja adni a Slomškován lévő lakásukat. Nem igazán értettem, de ráálltam, mi más tehettem, ha egyszer szerettem őt, anyámhoz pedig nem akartam visszamenni a Szép útra. R. azt is mondta, hogy nagyon szeret, és nem tudja elképzelni az életet nélkülem. Ez feldobott, emelt fővel jártam a Kolodvorska utcában, aztán a Tromostovjén meg a piacon, úgy mentem, mintha Istent látnám vagy legalábbis szárnysegédeit és szolgálait. Mentem és köpködtem, vehemensen köpködtem, mintha senki sem árthatna nekem, mintha én lennék az a kiválasztott, akire hamarosan rámutat a Mindenható.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

Egy nő a diaszpórából

Ez itt különös és tanulságos történet egy nőről, aki az etikát morálra cserélte, külsejével alkalmazkodott környezetéhez, és elveit úgy váltogatta, ahogy a szél fúj, valamint a férfiről, aki undorító módon ki akarta őt használni, meg a szalamandráról, amely megtanulta, hogy a környezetnek megfelelően váltogassa a színét.

Vége volt a langyos, esős októbernek, három napra kiderült az idő, és mivel a fák levelei már régen megsárgultak, a száraz leveleket a szél könnyedén letépte és végigröpítette a szurdokban, összevissza, mígnem szétszórta a szikla meredélyein, majd letette a záporpatak medrébe. A rezgőnyárfák rég lehullatták levelüket, csak a víz mellett álló ezüst fűzek őrizték őket még makacsul, egészen novemberig. A habzó, zavaros víz tovább sodorta a lehullott leveleket, azok körtáncot jártak ott, ahol a zúgók vize elsimult, és horgászatra nem volt semmi remény olyan kezdők számára, mint Boro K. Marič. Boro sznob volt, csak nemrég kezdett horgászni, és azt is presztízsokokból. Mindjárt megvette a legdrágább felszerelést, befizetett egy expressz tanfolyamra, és a legfelkapottabb helyekre járt pecáznia. Rövidesen a horgászélet tagja lett, ő is csak szívárványos pisztrángot fogott és dobott vissza a vízbe, lekicsinylően tenyészhalaknak hívta őket, és a legdivatosabb helyekre járt horgászni. Valódi hazai pisztrángot szeretett volna fogni meg félméteres pénzes pért. Vízálló okostelefonjával minden kifogott hallal szelfit készített, és a képet rögtön föltette a közösségi hálóra. Ha nem volt fogása, elhúzdott a többiektől, eltűnt a kanyarban, vagy messze lemaradt társaitól, hogy ne lássák, mekkora sarlatán. Majd kitalálta a leghülyébb és valószerűtlenebb történeteket, mint amilyen az itt következő is.

– Ha nem ismerném, el sem hinném neked – mondta nemrég az egyik ismerős, amikor megemlítettem, hogy találkoztam Boróval Verdén, a Kis- és Nagy-Ljubljana találkozásánál, és lelepleztem hazudozásait. Boro éppen azt mesélte, mártír Szent Pére esküdve, hogy a torkolatban, ahol a két Ljubljana egyesül, talált egy jugoszláv gyártmányú M75 kézigránátot. Kibiztosította. A gránát elsüllyedt, négy másodperc múlva fojtott hangon felrobbant, és buborékok sokaságát felszínre bocsátva megtörte a víz tükrét. A folyófenékről feljött az iszap, s a zavaros vízből az összes hal fehér hasával fölfelé bukkant elő. Az örvénylő víz a zúgóhoz sodorta őket, és elvitte, ki tudja, hová. Több száz halat. – Így van – hagyta rá Boro –, a gyaloghídon állt egy kövér ember, látásból ismerem, tűzoltó volt vagy vadász, a part mentén futott, belegázolt a folyóba, és kihúzott egy óriási dunai galócat. Készítettem róla pár fotót, a képet átküldtem a telefonjára, a magamérő meg véletlenül kitöröltem.

– Az ő telefonjára, akit csak látásból ismersz? – hitetlenkedtem.
– Igen, megadta a telefonszámát, de elfelejtettem – hazudta sebesen.
– A számát viszont megjegyezted – erősködtem.
– Régi mobilom van, nem olyan okos, mint ezek a maiak.
– Aha – sóhajtottam, és félrenéztem, hogy ne találkozzon tekintetem e notórius hazudozóéval.

Boro K. Marič összefűzte papírjait, és egyre ingerlékenyebb lett, amint azt elárulta türelmetlen tocsogása és ideges matatása a horgászbottal is. Mindez körülményes szitkozódás közepette zajlott, míg nem a műcsalit sikerült egy túlparti bokorba juttatnia. Noha a folyót könnyedén átszelhette volna, hogy leszedje a csalit a bokorról, és kibogozza a zsinórt, ő inkább káromkodott, és úgy meghúzta a rugalmas horgászbottot, hogy az elgömbült, a zsinórja megpendült, s amikor a bot kettétört, Boro a vízbe dobta.

– Négeranyádpicsája! – kiáltotta, csak úgy visszhangzott, mire még egyszer végigördította. És még egyszer és még sokszor, kétszer felugrott, összevizezte magát, végül fogott egy követ, s olyan erővel hajította el, hogy az szállt, mint a puskagolyó, egyenes vonalban, majd a végén elenyészett. Boro leült egy sziklára, s a folyót követve pillantásával, a távolba meredt. Oda, ahol köd szállt fel a vízből. A sziklákon és elakadt farönkökön átbukó víz távoli moraja összekeveredett a zúgók hangjával és az előttük heverő lapos köveken átömlő víz csobogásával.

A nap fokozatosan tűnt el az ég pereméről, szórt fény lopódzott a szurdokba, elnyelte a mélységet, a sziklákról letörölte az árnyékokat, és tejszerű visszfényt vetett a folyóra, mire a víz átláthatatlan és sűrű lett.

Borral teli félliteres műanyag palackot vett elő, kinyitotta a Delamaris zöldsesgek halkonzervét, és ideiglenes kanállá formálta a konzerv fedelét. Már az első falat visszarepítette a gyerekkorába, amikor az Iški szurdokot külföldiek nem látogathatták, ahogy arra átlótt ócska, rozsdás tábla figyelmeztetett a Maharadzsa nevű partizán emlékműve mellett vezető dűlőúton, ami a helybeliek által greblyének nevezett vízgyűjtőhöz vezetett. Az emlékműnél szokták hagyni a kerékpárokat, kismotorokat, jobbra kanyarodtak, majd fölfelé vették az irányt a jól kijárt, folyamatosan emelkedő ösvényen, ami aztán meredeken futott le a záporpatakhoz, gyökerek fonták át az utat, mohos sziklák keresztetkék, a mélyedések pocsolják és puhán málladozó avart tartogattak, az ösvény síkosan kerülte meg a göcsörtös gyertyánokat, csökött bükköket, őszöreg fenyőket. A szellő időnként rothadás- és dögszagot hozott, és a „Zöldfülű” már csak negyedóra járásra volt innen. Ott a sziklák és a meredek kőfal meg a homokfövény közé szoruló zöldes vízű, lefelé nyitott mély vízgyűjtőnél elvezető ösvény mellett kínálkozott alkalmas térség tűzrakásra meg egy kis kétszemélyes sátor számára, amiben legtöbbször négyen aludtak.

Fent megzörrent valami, a neszt kőgörgeteg kísérte, ha egy zergepár a kőtörmelékkel együtt a mélybe csúszott, és a sától nem messze, közvetlenül a torkolat fölött beleesett a zúgó sekély vízébe.

– Faszpicsakibasozthígfos! – ordította Boro felriadva, amikor éppen eléje röpült egy autógumi méretű szikla, bele a sekély vízbe, lefröcskölte, és átszökellt fölötte, nagy csattanással beleállt a fűz ágbogaiba, olyan erővel, hogy az összes levél lehullt, és beborította Borót.

Ugyanakkor földdel kevert kötörmelék csapódott a vízbe, legurult és egy nővé állt össze, majd különös formába gyűrve, mozdulatlanul terült el a felkavart vízben. A víz sodrása lehúzta a nő sárga dzsekijét, megemelte szakadt pántú hátizsákját, lecsupasztotta a hasát, a köldökét, haját fekete algacsimbókokká változtatta, és eljátszadozott a nő bal kezével, amely mintha búcsút intett volna valami lassított, vízalatti ritmusban.

Boro K. Marič fenékre ült megkezdett mozdulata közepén, mint akit megbabonáztak, sokkolva a váratlan fordulattól, és csak nézte a nő orrig víz alá merülő, kifejezéstelen, nyugodt, sápadt, arcát, amit a csuklya félig eltakart. A nő orrából vér szivárgott, szája széléről belecsöpögött a vízbe, és halványvörös virágokat eregetett belé.

Boro szeme megakadt a nő köldökén. A köldök visszanézett rá, hívogatta, először félfenken és tartózkodón, majd egyre kihívóbban, mintha mohón kinyílna, mint egy érzéki női száj. Boro ágyéka megkeményedett. Boro akkor mozdult meg, mikor a víz elmozdította az ott heverő sziklát. Ekkor a csendből, amit csak a víz csobogása tört meg, zúgva, csobogva újabb hatalmas kődarab gördült oda, és a sziklás partnak csapódva megrepedt. Egy éles kődarab eltalálta a sárga dzsekis nő térdét, mire ott is vér keveredett a vízbe. Boro odaugrott, és a nőt nagy nehezen kivonszolta a fövényre. Nehéz volt, amilyen nehéz egy hatvankilós teremtés, akiben se élet, se szándék, hogy kicsit megkönnyítse az őt emelgető ember dolgát. Boro oldalára fordította a nőt, és feje alá tette a hátizsákját.

– Asszonyom. Asszonyom! – szólongatta. Profinak érezte magát.

Boro nadrágszizmája zsebéből mobilt vett elő, és felhívta a körzeti ügyeletet. Mint arra számítani lehetett, a szűk kanyonban nem volt térerő. Ahhoz el kellene jutnia a Maharadzsza-emlékműig. Fél óra, ha jól kilép. A nő fölé hajolt, hallgatta gyenge lélegzetét, megtapintotta nyakerét, kezébe vette erőtlen csuklóját, és úgy érezte, a nőnek meg fog hasadni a szíve. Melle megfeszült, hörögve lélegzett, mikor Boro a szemüvegtörlővel megpróbálta elállítani az orra vérzését. Majd óvatosan lehúzta a nő dzsekijén a cipzárat, és a testére tapadó trikón keresztül aprólékosan végigtapogatta, hogy megállapítsa, nincs-e mellkasi vagy hasi sérülése, s a bordái épek-e. Legtovább a mellkasán időzött, s mikor a sérült felnyögött, megint megszólította.

– Asszonyom!

Mormogás volt a válasz.

– Úgy tűnik, fent minden rendben van – mondta inkább magának, mint a nőnek, miközben kigombolta és kicipzározta annak nadrágját. Annyira kibontotta, hogy kilátszott a nő bugyija. Selyem, pamut és műszál keveréke volt, vörös színű, bordó vörös, fekete csipkével a szélén, ami Borót annyira felizgatta, hogy megint feszítést érzett az ágyékában.

– Miféle nő megy ilyen fehérneműben kirándulni? – kérdezte magában, a nő pedig, mintha hallotta volna, mit gondol, érthetetlenül mormogott. – Magad is láthatod. Ilyen, – fordította le Boro a nő mormogását.

Aztán Boro K. Marič levetette horgászmellényét. Majd lehúzta a cipőjét, vékony nadrágszizmáját, s így, meleg zokniban és jégeralsóban hajolt le a nőhöz, és közölte, hogy le fogja vágni róla a bugyiját. A nő nem értette, csak nyögött egyet.

Boro óvatosan lehúzta a nő cipőjét, mellényéből elővette rozsdamentes finn

filézőkését, bátran belevágott a nő nadrágjának alsó szélébe, és lassan, türelmesen haladt az oldalvarrás mentén a csípője felé. A nadrágot hasítva persze belevágott a csipkés bugyiba is, ami oldalt volt a legkeskenyebb, szalaggá vékonyodott, ami masnira volt kötve. Mikor az elasztikus anyag összeugrott, felfedte a nő napot nem látott fehér bőrét, melynek alabástroma megőrződött a fürdőruha alatt. Nem volt leborotválva.

– Uh – fakadt ki Boro K. Marič.

A nő bal bokája kivörösödött, kis vérző seb tátongott a térde külső felén, nem volt mély, és már dagadni kezdett. Boro látta, hogy a sebet mielőbb össze kellene varrni. A vízben kimosta a kis szemüvegtörő rongyot, amivel előbb az orrvérzést csillapította, kicsavarta és átította pálinkával, ami mindig volt nála lapos kis fémkulacsban. Óvatosan nekilátott a seb kitisztításának, aztán megint bepálinkázta a kis rongyot, és letörölte a vért, ami még mindig csöpögött a nő orrából. Boro levetette az ingét, kifejtette az ujját, és levágta róla a mandzsettát. Gyorsan és ügyesen csinált mindent, mint aki nem először teszi ezt. Aztán a mandzsettát rátette a sebre, és átította pálinkával. Ivott egy korttyal, és az ingujj maradékából kötést készített, amivel a még vizes nadrágszárat akarta rögzíteni. Eszébe jutott, hogy jól jönne most a horgászzsinór, elszaladt a kettétört horgászbótért, leszedte róla az orsót, és akkor ért vissza, mikor a nő kezdett magához térni.

– No, no, no, por favor! No! Por favor – kiáltotta a nő félelemmel a hangjában. Iszonyat ült ki a szemébe, amikor meglátta a derékig meztelen embert a férfiaságát kiemelő jégeralsóban, amint különös arckifejezéssel feléje rohan.

– No. No meogas esto. Ten piedad de mí.¹

– Nem fogom bántani, csak segíteni akarok – mondta Boro, amikor letérdelt a nő mellé, és megkérdezte, beszél-e esetleg franciául.

– Nem, nem. Szlovénul tudok, de rosszul. Viszont értek mindent – mondta a nő meglepve, és megint felkiáltott, ezúttal szlovénul, hogy hagyja békén, könyörüljön rajta.

– Semmi rosszat nem akarok. Csak segíteni szeretnék. Megsérült a térde. Talán össze kellene varrni. De előbb bekötöm, és megpróbálom elállítani a vérzést.

Sietve hozzá is látott, és a feltűrt nadrágszárhoz illesztett pecabot-darabokkal rögzítette a nő térdét, hogy ne tudja mozgatni, és az egészet ügyesen körbekötötte a horgászzsinórral, amit közben szedett le a kattogó orsóról, és a végén sikerült úgy meghúznia, hogy a zsinór nem vágott bele a nő lábába. Az közben nyögött és zokogott, összeszorította ajkait. Boro időnként rápillantott, zavartan rámosolygott, és közölte vele, hogy minden rendben lesz, van fájdalomcsillapító a hátizsákjában, de minél előbb szállást kell építenie és tüzet kell raknia.

– Miért? – kérdezte a nő.

– Nincs térerő, és mindjárt este lesz. Itt kell éjszakáznunk. Legjobb volna, ha levetné a vizes cuccait, és felvinné az enyémet. Hideg lesz.

– Mi? – kérdezte a nő bizalmatlanul. – Milyen cuccot?

– A göncöket, ruhadarabokat. A vizes ruhát. Megszáritom a tűznél – mondta, és a nőnek adta gyapjúkardigánját, ingét, maga mellényt vett atlétatrikója fölé, sietve nekiállt száraz fát gyújtani, ami sok volt a hordalék között, és titkon végig-

¹ Ne tedd ezt velem! Könyörülj rajtam! – *A ford.*

mérte a nőt, amint ülve öltözködött. Bár a fájdalomtól, karcolásoktól, horzsolástól, a homlokán éktelenkedő véraláfutástól eltorzult az arca, Boro kimondhatatlanul szépnek találta. Az a fajta szépség ékítette, amely sohasem tűnik el, ami mindenünnen árad, amit az ember folyamatosan magába szív a természetből, és vissza is adja oda. Szüntelen bánat és nyugodt kedvesség sugárzott belőle, meg büszkeség és valami ősi dac. Ez a kisugárzás erős hatást tett Boróra, aki egy pillanatra tátott szájjal mozdulatlaná dermedt.

– Használt a tablettát? – kérdezte, miközben tüzet rakott egy mélyedésben.

– Azt hiszem, igen – mondta fáradtan és halkán a nő. Hangját szinte elnyomta a csobogás.

Ezután látott hozzá Boro a szállás kialakításához. A mélyedés mellett magasodó sziklák közé uszadékot, száraz ágakat és leveleket hordott össze, a száraz ágakat a sziklához erősítette, majd vékony ágakból és fenyőgallyakból ideiglenes tetőt eszkábált följük.

– Egyelőre megfelel. Eső nem várható, viszont nagy lesz éjszaka meg reggel a harmat. Csak úgy csurog majd – mondta, miközben rakott a tűzre, és mielőtt besötétedett volna, a tűz közelébe terítette a nő ruhadarabjait.

– Maga nem idevaló? – kérdezte Boro a nőt, miután bemutatkozott neki.

– Nem. Argentín vagyok. Bariloche városból. Nos, Barilocsból. Maria Sonia Barilocsból. Férjzett Pescador Mendozával, elvált és most újra Ribič nevezetű. Hát nem muris?

– Miért volna muris? – kérdezte Boro, a nő száját bámulva.

– Azért – felel a nő nyugodtabban, és mosolyogni próbált.

– Hogy került ide?

– Egyszerűen. Nagyapám idevaló Rakovnikra. Azoknak a fiatal domobranoknak az egyike, akiknek a háború után sikerült Karintiából Argentínába szökniük. Buenos Aires nem tetszett neki, ezért elment Patagóniába. Elvett egy indián lányt, és apám, a fiuk elvette anyámat, aki a szlovéniai Kožljekből származik. Apám és nagyapám is túravezető, hegymászó volt, és mindenhova magukkal vittek. Tűzföldre is eljutottam velük. Nagyapám megtanított a természet szeretetére, apám pedig a vadászatra. Azért jöttem ide, nagyapám hazájába, hogy megtaláljam a rokonaimat... és bejárjam a természetet. Enélkül nem tudok élni. A hegymászás a véremben van. A hegymászás – azt hiszem, így mondják.

– Túrázás. Alpinizmus – helyesbített Boro, és botjával megpiszkálta a tüzet, mire az szikrákat hányt. – Én Boro Koro Marič vagyok.

– Maga sem idevaló... – mondta Maria Sonia.

– Hogy érti ezt? – kérdezte Boro.

– Úgy, hogy maga néger – közölte Maria Sonia.

– Mulatt vagyok. Kissé sötétebb a bőröm, de innen származom. Apám ide járt az orvosira, aztán hazament Guineába. Így vagyok félig mandinka, félig karintiai. Anyám idevaló, Črnából. Az egyetemen ismerkedtek meg. Egy épületben laktak a Diákvárosban. Apám lediplomázott, anyám pedig teherbe esett.

– Mi az a mandinka?

– Olyan, mint a szlovén az egykori Jugoszláviában – villantotta meg Boro Koro Marič hibátlan fogsorát.

– Még nem láttam négert pecázni – mondta Maria Sonia, és elmosolyodott.

– Csakugyan ritkaság. Van ugyan egy afroamerikai, van saját honlapja, és azt írja magáról, hogy a pecások világában ő a kivétel. A négerék ott harcsát meg pisztrángsügért fognak.

– Igazán? – mondta a nő, és a lohadó tűzbe meredve, összeszorított foggal gyúrta le fájdalmát.

– Fáj?

– Igen. És fázom.

A férfi száraz ágat rakott a tűzre, levetette mellényét, és a nőre terítette, ráadta horgászcsizmáját, és ellenőrizte, mennyire száradtak meg a ruhái. Majd előke-reste laposüvegét, és ivott egy kortyot, mert tudta, hogy hosszú lesz az éjszaka.

– Mit csinál különben? – érdeklődött Boro Koro.

– Különben? Nem csinálok semmit.

– Így szokás kérdezni. Különben mit csinál?

– Semmit. Mindig ugyanazt – felelte Maria Sonia.

– Mivel foglalkozik ezen kívül?

– Mit akar ezzel mondani? Mit csinálok azon kívül, hogy idegenek fejére esek? Miből élek? Mi a foglalkozásom?

– Ez az, mivel foglalkozik? Úgy értem, mit csinál? Miből él? – kérdezte a nőt, miközben megint rakott a tűzre, az fellobbant, és Boro arcába sütött, amikor a ropogásból szikrák pattantak a derűs ég felé. Lent a szurdokban már besötétedett, nehéz volt kivenni a távoli részleteket, a madarak dala elnémult, nyirkos hideg nyomult feléjük, mire Boro K. Marič összekuporodott, és odafigyelt a belsejében megszólaló hangra: lépj le, Boro, és hagyd itt a csajt. Foglalkozzon csak magával. Sántikáljon ki innen vagy aludjon itt, te csak menj le a kocsihoz, és hívd föl a 112-t.

– Elektrotechnikát végeztem – folytatta Maria Sonia –, hangmérnök voltam a rádiónál. Túravezető lettem, tangót táncoltam, kórusban énekeltem, és mikor férjhez mentem, következett a borászat. Másfélmillió literre volt pincészetünk. Merlot és cabernet. Mendozában. De nem tartott sokáig – közölte fájdalmas arccal.

Aztán hallgattak egy ideig, ki-ki a maga gondolataiba merülve, beburkolózva a környezet egyre erősödő zúgásába meg a tűz ropogásába, ami remegő fénnel szórta be őket, és élénk árnyakat vetett a köves háttérre.

– Fáj valamije? Hogy van? Gondolom, tűrhetően – harsogta túl Boro a víz csobogását, hogy zavarát leplezze, és abbahagyta a tüsténkedést a tűz körül. Arra gondolt, hogy össze kellene varrnia azt a sebet. Tű helyett a horgot használná, meg a lehető legvékonyabb zsinórt, bevetné a csipeszeit, jók lesznek szikének, amikor Maria Soniának eszébe jutott a telefonja. Egyik zsebében sem találta, mivel a hátzskában volt. Kiskés, irattárca, fejlámpa, alufóliában szendvics, pástétomos zsemle és narancsleves palack társaságában. Volt ott egy gyapjúkardigán meg tisztasági betét. Minden nedves volt, csak a betétek maradtak szárazak az eredeti csomagolásban. A kardigán csuromvíz lett. Boro kicsavarta és szétterítette a tűznél, a többi ruhadarab mellett, a szendvicset kitette egy lapos kőre, a zsemlet nyársra tűzte, azt a földbe szúrta, hogy a forróság csak messziről érje. Aztán bekapcsolta az elemlámpát, és amikor kigyulladt, elégedetten elmosolyodott. Amikor eloltotta, a tűz fényénél is alig látta a nőt, aki mellette feküdt, és a sírás határán küszködött a fájdalommal. – Maria Sonia! – szólította első ízben a

nevén, és úgy tűnt neki, hogy ezt a két nevet nem tudja együtt kimondani, ezért halkán és óvatosan ejtette ki, mintha két személyt szólítana: – Maria Sonia.

– Tessék?

– Egyen egy kis csokoládét. Itt a szörp is. A cukor jót tesz a közérzetnek.

– Köszönöm, nem kérek. Nem kívánom.

– Mégis, legalább egy keveset. Én is eszem – mondta Boro, és kettétörte a csokoládét. – Marcipános. Mmmm. Meg pisztáciás. Hú, de jó – mondta evés közben.

– Ebben a csokoládéban nincs sem marcipán, sem pisztácia – mondta Maria Sonia, miután a csokoládé felét már eltüntette.

– Hogyhogy nincs? – hitetlenkedett meggyőződés nélkül Boro Koro Marič.

– Valami ócska trükk lehet – mondta Maria Sonia tettetett dühvel, mire mindketten felnevettek.

– Tegeződhetünk? – kérdezte hirtelen Boro.

– Persze – felelte Maria Sonia.

– Szólíthatlak Soniának, vagy előtte Mariát is mondanom kell?

– Apám Marsonnak hívott.

– Ez olyan, mint egy cég neve, ami pisztolyokat, a pecabotra orsót meg öngyújtókat vagy egy prima whiskyt gyárt. Oké. Marson, én Boro vagyok.

– Szervusz, Boro. Ez meg olyan, mint egy traktor márkaneve.

– Mióta vagy itt? – kérdezte Boro. – Ma reggel érkeztem. Autóbusszal Borovnicéig, aztán gyalog Pokojiščén keresztül Padežig. Onnan elmentem a Krimi-barlangig, és onnan Osredekre, fél órára megálltam az egyik parasztháznál. Krvava peč mellett folytattam az utamat, aztán el akartam menni Iška vasig, hogy újra buszra szálljak, vagy megaludjak falusi turizmus keretében. Na, ez itt nem falusi turizmus.

– Azt akartam kérdezni, mióta vagy Szlovéniában? – érdeklődött Boro Koro.

– Nem régóta. Két hete. Kicsit ismerkedem. Kirándultam, és felkerestem a rokonokat. Nincsenek sokan. Meghaltak. Vagy elköltöztek. Kožljekban már senkim sincs. A ház még áll, az istállót félig lebontották, a szomszédok közül már senki sem emlékszik semmire, vagy nem akarnak beszélni a történekről. Mama nagybátyja Cerknican van az idősek otthonában, Rakovnikban él egy nagynénem az unokanővéremmel, és Kodeljvóban a nagybátyám. Most nála lakom.

– Milyenek találd Szlovéniát?

– Szép. Tiszta és rendezett. És békés. Argentína nagy, te is tudod. És nagyon sokféle. Úgy értem, észak és dél között óriási a különbség. A dzsungeltől és a sivatagtól a jégmezőig van minden. Hatalmas legelőkön az a tömérdek szarvasmarha. Egyes földbirtokosok azt sem tudják, mekkora a szaporulatuk. A gaucsók motorral vagy helikopterrel követik a csordákat, és ebédre nyugodt szívvel levágnak egy bikaborjút, sütnek egy bifszteket, a maradékot pedig otthagyják a dögevőknek vagy a komposztba rakják. Ez jellemző odaát. Itt minden kicsi. A tavak kicsik, a folyók keskenyek, a hegyek alacsonyak, a városok kicsik, kellemesek, nem veszélyesek, az emberek korán aludni mennek.

– Mi hiányzik itt a legjobban?

– Egyelőre semmi. Az emberek talán túl zárkóztak. Nem tudjátok elengedni magatokat, nem tudtok megnyílni, ha nem isztok egy kicsit.

– Na igen, ezek sztereotípiák, melyek már rég nem érvényesek. A fiatalok lazábbak. Több a déli betelepült az egykori közös országból meg az ő utódaik. Ez

a zárkózottság inkább Szlovénia középső részére jellemző. A többiek vidámab-
bak. Különösen a borvidékeken.

– És te milyen vagy? Melyik csoportba tartozol?

– Mit tudom én. A melankolikusok közé. Anyámra ütöttem.

– Azt gondoltam, ti négernek vidám fickók vagytok.

– A néger megnevezés sértő. Olyan, mint mikor egy romát cigánynak nevez-
nek, bár ezt ők maguk között így mondják. Más viszont ezt véletlenül sem mond-
hatja. Egymás közt mi is négernek hívjuk magunkat, de ez testvérek között törté-
nik. Mi tudjuk, hogy ez csak szívatás, de mások részéről nem biztos, hogy az. Ha
én mondom egy feketére, hogy néger, zambó vagy boxos, az egészen más, mint
ha egy cigány mondja négernek a feketét, mert akkor ez bántó.

– Bocsáss meg, nem úgy gondoltam – mondta Maria Sonia, és a sötétbe nézett.
Ott van-e Boro mosolya?

– Inkább mutasd a lábad. Látni szeretném.

Feltette a fejlámpát, bekapcsolta, és akaratlanul belevilágított Maria Sonia sá-
padt, elgyötört arcába, mire az elfintorodott, és tenyerét a szeme elé tartotta a túl
erős fényben.

– Elnézést, nem szándékosan csináltam – mondta Boro, és fokozatosan lefej-
tette a rögtönzött kötést. Igyekezett lassan és gyengéden csinálni, hogy a hor-
gászsínórt meg a horgászbót részeit a lehető legnagyobb figyelemmel fejtse le,
és tekintete ne tévedjen a combon át a nő ölébe, amit csak részben fedett el a bu-
gyi, ami úgy felgyújtotta Boro képzeletét, hogy alig tudott összpontosítani a
megdagadt lábfejre meg az elkékült bokára, pedig az úgy felpuffedt, mint a kelt
tészta.

– Milyen? – kérdezte aggódva Maria Sonia.

– Szuper. Csodásan néz ki. Éppen balerínacipőbe való, hogy kiemelje a pufók-
ságát – suttopta Boro Koro Marič, és a nő sérült térdére összpontosította a figyel-
mét: ezt itt nem merem összevarrni. Túl mély a seb, különben is, holnap megjön
a mentő. A sürgősségen szépen összevarrják, aztán hálót tesznek rá.

– Van még tablettád? – kérdezte Maria Sonia Boro Koro Maričot, megkereste
a kezét, és megszorította. Boro viszonzta a szorítást, aztán engedett, mert Maria
Sonia keze puha lett és erőtlén.

– Mindjárt adok tablettát, csak ezt fejezzem be. – Maria Sonia felé nézett, és
ezzel újra a szemébe világított. Az hunyorgott, és vacogva szorította össze a szá-
ját, Boro a homlokára tette a tenyerét, halkán, szinte szerelmesen suttopta neki,
hogy mindjárt kész lesz, és gyorsan fertőtlenítette a seb környékét, kiitta a lapos-
üveget, két tisztasági betétet helyezett a sebre, és bekötötte a lábat: – Így, Marson.
Nem olyan súlyos, mint első pillantásra látszott. Viszont lázad van, lázas vagy.
Marson?

Meghallgatta a nő gyenge lélegzését, megtapogatta alig észlelhető pulzusát,
aztán gyengéden megragadta a vállát, és megrázta: – Hé, Marson! Most nincs idő
elájulni. Marson, ébredj fel. Ébresztő! Marson! – Maria Sonia felébredt kábulatá-
ból, hunyorgó szemmel motyogott valamit, aztán motyogása érthetetlen beszéd-
dé formálódott, majd lassan szavakat öltött:

Mi negro ángel de la guarda
Estar conmigo esta noche
Defiéndeme todo el mal
Tenía que caminar hasta el lado nocturno
Acariciante me bendiga con palabras
Me hablan con las palmas
Cerca de mí está un soporte sólido
Negro mi ángel de la guarda.²

Maria Sonia egyszerre elhallgatott, és zavartan nézett körül. Friss fenyőillat terjengett, a leégő tűz, a nyirkos talaj meg a gomba illata, könnyű szellő fújta szét a lángot, az ideiglenes szállás felé terelve a füstöt, mire Boro Koro Marič szeme megtelt könnyel, vagy talán más miatt könnyezett. Megtörölte a szemét, és az órájára nézett. Negyed kilenc volt. Hosszú még az éjszaka, gondolta, és fájdalomcsillapító után nyúlt. Még hat darab volt a fóliában. Kettőt kivett, vigyázva megemelte Maria Sonia tarkóját, szájába adott két tablettát, az arcába meredt, és keze közben szándékosan a nő ajkához ért. Puha volt.

– Igyál – mondta, valamit mondania kellett, és óvatosan csordított szájába egy kortyot, hogy le tudja nyelni a tablettákat.

– Mi történt? – kérdezte Maria Sonia gyenge hangon, és úgy nézett a férfirra, hogy annak, ha akkor megszólal, menten elcsuklik a hangja. Boro Koro csak ekkor vette észre, hogy Maria Sonia icipicit, alig észrevehetően kancsalít, és rájött, hogy a tekintete ezért olyan vonzó, ezért dobogtatja meg a szívét és bénítja meg a nyelvét. Boro Koro Marič még mindig nem volt biztos benne, hogy Maria Sonia igazából egyenesen a szemébe néz-e vagy kissé mellé, mert esetleg fenntartásai vannak a bőrszíne miatt, vagy más történik. Egyvalamiben viszont biztos volt. Hogy beleszeretett. Hogy tetszik neki.

– Kis időre elvesztetted az eszméletedet.

– Beszéltem?

– Igen. Először félrebeszélte, aztán mintha imádkoztál volna. Spanyolul.

– Különös álmom volt. A katonai junta idején, 1981. november 11-én tűnt el nagyapám, a sógora és két unokaöcsém. Nagyapámmal horgászni voltunk éppen a Rio Filo Hua Humon, egy rövid, talán húsz méter széles, kanyargós folyón, ami két tavat táplál San Martín de los Andes mellett. Ínyenceknek való horgász hely, ahol nekünk is nagyon jó fogásunk volt. Én csak hatéves voltam, és múltégygel fogtam egy folyami pisztrángot, ami hosszabb volt, mint a lábam. Egyszer helikopter repült fölénk, amiből nagyon magasról egymás után hárman ugrottak ki. Az egyik beleesett a Lago Nuevóba, éppen a torkolatnál, a másik a partra zuhant, a harmadik a sekély folyóvízbe. Nagyapámmal odafutottunk, és láttuk, hogy a rokonaink. Nagyapám a tóhoz futott, kihúzta a partra Diegót, és lefektet-

² Órangyalom, őrizőm,
maradj velem éjjel,
óvj az éjjel minden rossztól,
légy mellettem, nálam posztolj,
mellettem állj, rendületlen,
baj ne érjen készületlen.

te Armando mellé, akit előbb a hátára fordított, és keresztbe rakta a mellén a kezét. Majd a sekély vízben fekvő fiatalabb Diegóhoz indult. A helikopter ekkor leszállt, fekete egyenruhás katona ugrott ki belőle, fekete maszkos sisakban, pisztolyát nagyapámra szegezte, és a helikopterhez hajtotta őt. Akkor kezdtem imádkozni az őrangyalhoz.

– Valóban így történt?

– Nem, ezt csak álmodtam. Valójában elvitték őket egy kaszárnyába, ahonnan sohasem tértek vissza.

– Örület. De miért?

– Az egy piszkos háború volt. Két unokabátyám exponálta magát a baloldalon, nagybátyámat azért vették célba, mert elnázta a fiúk tevékenységét az egyetemen, nagyapám azért keveredett bele, mert látogatóban volt náluk. Ő számított járulékos veszteségnek.

– És a szüleid?

– Vidéken szerencsére nem volt olyan veszélyes a helyzet. Túléltük. Azért is, mert kezdettől fogva menekülteknek, a kommunizmus áldozatainak számítottunk – mondta szomorúan.

Boro eloltotta fejlámpáját, megrakta a tüzet, a pálcáról ledörgölte a meleg és füstös földet, ellenőrizte, hogy megszáradt-e a ruha, szendvicsét elvette a parázs közeléből, és visszament a szállásra.

– Nemsokára száraz lesz a ruhád, Marson. Kéred a fele pástétomot meg a fele kenyeret? – kérdezte udvariasságból, mert tudta, hogy a nő elutasítja, és övé lehet az egész.

– Nem, köszönöm.

– Egy harapást?

A nő némán a fejét rázta, és a hevenyészett ágyra rogyott, nehezen fordult oldalára, és egy pillanat alatt nyugtalan álomba merült, miközben Boro a földdel kevert pástétomot kente szét a kenyéren, és lassan falatozott. A tűz halvány, lobogó fényénél alaposan megnézte a nőt, és kiitta a narancslevet az utolsó cseppig.

Nő létere Maria Sonia válla széles volt, a dereka viszont vékony, kiemelte a nő gömbölyű csípőjét és szép, kerek ülepét. Boro Koro Maričnak rég nem volt része ilyen látványban, ilyen közelről, és mikor megette az utolsó falatot is, tűzbe hajította az üres konzervdobozt, és felvette a harcot vágyakozásával.

Önző vágy lüktetett szemében, besűrűsödött a heréiben, és olyan merevedést okozott, hogy meg kellett mozdulnia ültében, megigazítania a pénisz fekvését, mert már elviselhetetlenül feszítette. Tétován a nőhöz simult, és úgy érezte, felforr az ágyéka, és kitör belőle a nyirkos, nyálkás forróság, keveredik a kimondatlan szerelemmel és önváddal. Az alsónadrágjára ragadó kellemetlen hidegséggel.

Tántorogva állt fel, közben vigyázott, hogy fel ne ébressze a nőt, és eltámolygott a patak partjára. Bokáig a vízbe gázolt, arcába csapkodta a vizet, majd odaült a tűzhöz, rakott rá, és a parazsat piszkálta, a szikrákat nézte, és arra gondolt, miért is nem megy le a patak mentén addig az emlékműig, ahol már felhívhatná a mentőket, mert volt telefonja, amivel világhívhatott is, ha a fejlámpa felmondja a szolgálatot.

– Boro, Boro! – hangzott halkán a bivakból. Maria Sonia tudni akarta, hogy ott van-e.

– Itt vagyok – felelte Boro ijedten, mint akit valami helytelen dolgon kaptak.

– Gyere ide. Gyere ide hozzám.

– Gyere ide.

– Gyere. Kérlek.

Rakott a tűzre, a nőre terítette megszáradt ruháit, és melléje feküdt:

– Itt vagyok.

– Ó, Boro, csakhogy itt vagy. Hány óra?

– Fél tizenegy.

– Mintha valaki járkálna odakint.

– Én voltam az.

– Nem, nem. Hallottam, olyan volt, mint mikor egy kő kicsúszik az ember lába alól, és elpattan.

– Marson, nem volt semmi. Aludj nyugodtan. Az alvás jót fog tenni.

– Boro, hallod? Valaki járkál. Hallod?

– Nem járkál senki – mondta halkán Boro.

– Psssst. Figyelj.

– Boro, mikor láttad utoljára apádat?

– Nem láttam soha. Időnként írtunk egymásnak, és egyszer küldtem neki egy fényképet, amin a barátaim szerepeltek, amint segítenek nekem a lakásfelújításban. A kép hátára azt írtam, hogy itt minden egészen más, mint Afrikában. Két évig nem válaszolt, és amikor ki akartam menni hozzá, csatlakozott az Orvosok Határok Nélkül szervezetéhez, elhagyta Conakryt, mikor már megvolt a repülőjegyem, és elment Ruandába. Annyira mérges lettem, hogy a jegyet apám levelével együtt kidobtam a szemébe. Még egyszer jelentkezett Kigaliból, aztán nyoma veszett a népirtás idején. 1995 júniusában vagy júliusában.

– Jó ember lehetett, ha odament – mondta a nő a sötétben.

– Én akkor nem így láttam. Előlem szökött meg, és a felelősség elől, az önvád meg a vezeklés nehéz útját választotta. Akárhogy is történt, nyugodjék békében, vagy éljen boldogan, ha túlélte azt a vérontást. Nekem mindegy. De akkor nem volt az.

– És anyád hogy van?

– Decemberben lesz öt éve, hogy meghalt. Rám hagyta a lakásunkat, ő meg beköltözött az apja házába, ide a szurdok elejére. Szenteste fulladt meg szénmonoxidtól. A faház részben leégett. Eladtam, ami maradt belőle. Anyám apja, nagyapám partizán volt, és itt harcolt, ezen a vidéken, a krimi csapatban, ami később Šercer-zászlóalj néven lett ismert. A háború után harcostársaihoz hasonlóan itt épített hétvégi házat, amit később kibővített.

– Nem létezik! Csupa gyilkosból állt az a csapat! Fél év alatt több ártatlan embert öltek meg Menišijában meg a Barjén, mint az olaszok az egész megszállás alatt! Megölték a rokonaimat Kožljekban és Otavén. Nagyapámat nagyanyám szeme láttára ütötték agyon. Fejszével. Bátyja családját elvitték a Krimi-barlanghoz, egymás után leöldösték őket, többeket még élve dobáltak be a barlangba. Nagyapám barátját a szeretőjével meg annak barátnőjével együtt lőtték agyon, pedig partizánok voltak. Élharcosok. Miro Pezdir komisszár volt, a lányt Vida Mažgonnak hívták. A fiú 21 éves volt, a lány alig 16, a barátnő egy évvel több. 6000 líra ellopásával vádolták őket és erkölcstelen életmóddal. Igen. Agyonlőtték, és bedobták őket. Mert hadművelet idején elhagyták a posztjukat. Nagyapám elmondta, hogyan búcsúzott tőle a barátja. A legjobb barátja volt Miro,

aki így szólt hozzá: „Tudod, Roman, a haza hív.” „Tudom”, válaszolta nagyapám. „Engem is hív, de nem a vörös forradalomba.” Nagyapám elmondta – emlékszem jól –, hogy a barátja nagyon rendes ember volt, és úgy nevelték, hogy semmiképpen se hanyagolja el a kötelességét, nemhogy lopott és hazudott volna. Miro Pezdir büszke és elvhű fiatalember volt.

– Népfelszabadító háború volt! – lett egyre elkeseredettebb Boro Koro Marič.

– Milyen népfelszabadító háború? Miről beszélsz? – vizonozta éles hangon Maria Sonia.

– Háború volt, és a partizánok a hazáért harcoltak – replikázott Boro Koro.

– Partizánok? A Komintern által finanszírozott párt hadserege! Nemzetek feletti szervezet, mit érdeklí az egy kis nép! Ne őrijs meg! – forrt a düh Maria Soniában. – A Dolomiti nyilatkozattal a párt magának tulajdonította az ellenállás jogát. Milyen harcról beszélsz? Csak provokáltak és elfutottak, aztán a civil lakosság szenvedte el a megtorlásokat.

– Négy nagy politikai rendszer csapott itt össze. Szükség volt a partizánmozgalomra. A gerillaharc pedig ilyen. Kis egységek szétszórt akciói a háttérben. Különböző is kollaboránsok és spiclik voltak – ellenkezett Boro Koro.

– Csak a partizánok elszemtelenedése után váltak azzá. Meg kellett szervezniük a faluőrsképeket, mert ti kényszerítették őket erre! – emelte fel a hangját Maria Sonia, és a fájdalmait feledve felemelkedett fekhelyéről. – Maga Kardelj rendelte el, hogy akcióikkal a partizánok kergessék ellenségeiket a megszállók karjaiba. Titóhoz is eljutott túlkapásaik híre, aki lefékezte őket.

– Hogy érted, hogy mi hajtottuk át őket az ellenséghez? Mentek maguktól.

– Úgy beszélsz, mintha az ügyvédjük lennél! Az egység, amiben nagyapád is benne volt, mindenkit megölt, aki a verdei transzportból nem csatlakozott hozzájuk. Sokakkal együtt ők is a Krim barlangjában végezték. Ráadásul 1942. július 17-én az az egység 43 cigányt is megölt. Iška faluból hajtották ki őket a rétre, ahol a legbrutálisabb módon végeztek velük, nőekkel és gyerekekkel együtt. A gyerekeket lábuknál fogva csapták a fatörzsekhez.

– Fric Novak parancsnokot később átvezényelték Felső-Szlovéniába, ahol maguk végeztek vele. Már saját emberei is megelégték a tetteit.

– Marson, ez szintiszta fehérgárdista propaganda. A román árulók voltak, bizonyos előnyökért besúgták a partizánok tartózkodási helyeit, és a partizánok nem hagyhatták, hogy az ellenség adatokhoz jusson az állásaikról. A közelben működő Krvavice kórházat védték, de mit műveltek a tieitek Szent Urhnál? Hát a fekete kéz? – kiabálta Boro Koro. – Gyilkoltak! Élvezettel ölték!

– Milyen patetikus vagy. Egy néger, aki védelmezi a forradalom vívmányait! Hahaha! Szánalmas! – mondta Maria Sonia, majd élvezettel folytatta: – Apádat törzsi összecsapásban vesztetted el, és te akarsz engem kioktatni!

– Fogalmad sincs semmiről, Marson! Te csak turista vagy. Menj haza Argentínába, táncold a tangót, fald a marhahúst, foglalkozz az inflációval, és vigyél virágot Peron sírjára! – mondta Boro Koro durván, még bántóbb, még sértőbb szavakat keresett, magában elméleteket formált, hogy még jobban megsértse a diaszpórából idecsöppent nőt.

– Eredj te Afrikába! – mondta ez megvetően, és szavaival megelégedve, magabiztosan mosolygott.

– Baszódj meg! – mondta Boro Koro, mert semmi sem jutott eszébe.

– Csak veled. Nekem nincsenek előítéleteim – mondta a nő halkabban, arra számítva, hogy Boro Koro megérti csípős megjegyzését.

Maria Sonia közel a síráshoz megfordult a fekhelyén, és fejére húzta a kardiánját, ami füstszagú volt, de a füst sem tudta elnyomni kedvenc parfümjének illatát. Befúrta magát a falevelek és a ruhadarabok kupacába, miközben Boro Koro Marič megsértve, megalázva, és bizonyos értelemben megrövidítve kimászott a szállásból, dühösen leült a földre, a tűz mellé, megette a szendvicsét, amit fóliába csomagolva egész idő alatt a tűznél melegített, és a lohadó lángokat bámulva azon tűnődött, hogyan hagyhatná el ezt a helyet meg a nőt, akit pár pillanattal korábban olyan közel érzett magához, de közben annyira csúf és undorító lett, hogy Boro alig tudott megőrizni annyi méltóságot, hogy ne küldje el oda, ahonnan mindannyian származunk.

Rakott a tűzre, az gyorsan fellobbant, és beragyogta Boro haragos arcát, ő meg ült tovább, és nézett a túloldalra, összeütött két követ, a vízbe dobta mindkettőt, és figyelte, ahogy a csobogás megváltozik, új követ keresett, és elkeseredetten várta, hogy pirkadjon.

Mikor kiderült, és derengeni kezdett az ég, szél támadt, felébresztette a leveleket, mire a fák suttogó koronái súlyos harmatcseppeket hullattak alá, és a sötétből lassan kirajzolódtak a részletek. Apró, kínos részletek, melyeket vékony löszréteggel, feledéssel és tagadással borít be az idő. A moha zöldjét kiemelte a növekvő világosság, a foltok sűrű visszfényt vetettek. Nyálkás szalamandra lapult a gyökerek gubancában, és lassan mozdította a lábát, ügyetlen és fölösleges mozdulattal, mire sárga foltjai kékes árnyalatot kaptak. Lustán hunyorgott a szalamandra, kicsavart testtel Boro Koro Marič felé fordult, és megszólalt: – Testvér, azt mondom, vedd magadra nagyapád vétkét, ahogy unokád is át fogja vállalni a tiédet. Vedd védelmedbe ezt a különös adományt, és úgy oszd meg másokkal, ahogy mások osztják meg veled ajándékaikat.

– Ez az – mondta a göte, és foltjai megint sárgán virítottak.

A hideg és a nyirkosság Boro bőre alá hatolt, és megborzongatta. Eltaposta a foltos fekete kétéltűt, ahogyan undorító csúszómászót tipornak el, majd félrerúgta. Hideg környékezte a lelkét, és minden lépéssel fokozódott ez az érzés.

Nem akarta felébreszteni Maria Soniát, látni sem akarta, s amikor nadrágcsizmáját kihúzta alóla, a lány felnyögött, hátára fordult, felkönyökölt, és gyenge hangon azt kérdezte Borótól, indulni készül-e.

– Indulok – felelte az rá sem nézve.

Maria Sonia megköszönte Boro gondoskodását, aki mellékesen odavetette, hol hagyott két fájdalomcsillapítót, majd csendben felöltözött, és belegázolt a vízbe. A Maharadzának elnevezett ismeretlen partizán emlékművénél, akit az olaszok és a hazai árulók elevenen megsütöttek, felhívta az információt. Elmondta a történeteket, megadta az adatait, mégsem tudtak a nyomára bukkanni. Utoljára a római repülőtéren látták, amint felszállt a Conakryba tartó gépre, aztán nem maradt utána semmi nyom, ahogyan elenyészik egy beteljesületlen szerelem emléke is, amely ugrásra készen némán áll lesben a lélek mélyének hideg fövényében.

A KAPCSOLATOK ÚJ ÖKONÓMIÁJA KIERKEGAARD A SZERETET CSELEKEDETEI CÍMŰ MŰVE ALAPJÁN

1. Bevezetés

A kortárs filozófiában a szeretetpolitika lehetőségeit firtató kérdés elsődlegesen egzisztencialista megközelítésben merül fel. Az ajándék ökonómiájának tematizálása révén bizonyos mértékig a modern fenomenológia és a dekonstrukció is érinti a problémát, a Kierkegaard által kidolgozott egzisztencialista dialektika azonban megkerülhetetlennek bizonyul az elemzés során.

Mielőtt feltárnánk a szeretet jelenségének a cselekvéssel és az egzisztenciális gyakorlattal való összefüggéseit, érintenünk kell a kierkegaard-i dialektika kulcsfogalmát, az egyes embert, amely kulcsszerepet játszik filozófiájában. Az egzisztencialista dialektika talaján első ízben válik lehetségessé a szubjektivitás és az igazság, illetve az egyén és a közösség fogalmi integrációja. Mit jelent ez a mi témánkra nézve? 1. Az egyén csak akkor lehet képes a szeretet gyakorlására, ha léte autenticitásának fejlesztésén dolgozik; ennek feltétele az igazság szeretete, amely a szív tisztaságából fakad. Fel kell építenünk önmagunkban az igazság megértésének képességét – ez minden emberi lény soha véget nem érő feladata. Éppen ezért nem szabad beleesnünk azok hibájába, akik egyfajta pszudolétbe feledkezve vakok az igazság megnyilvánulásaival szemben. 2. Az egyén autentikus létének záloga az önmagával való azonosság, amely azonban csak a másokkal való közösségben valósulhat meg; az Én individuum és közösség kettősségében nyer meghatározást. Az egzisztenciális értelemben vett közvetítés (kommunikáció) csak magának az egzisztenciának a relacionális voltából következően létezhet, itt azonban felmerül az új etika kérdése, melyet Kierkegaard *A szorongás fogalmában* „második etikának” nevez. 3. A más-ság etikájára épülő új politikai gyakorlatok a kapcsolatok újfajta ökonómiáját feltételezik, amelynek centrumában az ajándékökonómia egzisztenciális fordulata áll. A szeretet bőségének fogalma¹ a transzcendens megkettőződést az immanens duplikációtól megkülönböztető egzisztencialista logika keretei közé illesztve² nyer új tartalmat. Az etikus politikai

Primož Repar (1967) – szlovén költő, műfordító, esszéista. Az *Apokalipsa* című folyóirat főszerkesztője, a könyvkiadó vezetője, Kierkegaard műveinek szlovén fordítója.

¹ Kierkegaard maga kínál magyarázatot halála után megjelent művében:

„Még annál a királynál is eltökéltebb vagyok, aki azt kiáltozta, hogy »királyságomat egy lóért«, elszánt boldogan mindent odaadnék, nem úgy mint ő, akár még az életemet is, csak hogy rátaláljak arra, amire a gondolkodásnak üdvösebb rátalálnia, mint szerelmesnek a kedvesére: a »kifejezésre«, hogy aztán ezzel a kifejezéssel ajkamon haljak meg. S lám, hogy kellekik magukat a gondolatok, mint igéző gyümölcsök egy mesebeli kertben, dúsán, puhán és meghittén, kifejezések enyhítik heves hálámat, csillapítják forró vágyamat – úgy érzem, ha tollamnak szárnyai nőnének, ha ráadásul tíz ilyen tollam volna, akkor sem tudnék lépést tartani az elem táruuló bőséggel.” (Kierkegaard 1998: 73; magyarul: Kierkegaard 2000: 70–71.)

² A „szeretet bősége” fogalmát az egzisztencialista logika kontextusában a *Chiciet’ nemožné alebo skandalon rozhodnutia* című munkámban fejtem ki bővebben (Repar 2016a: 18–60.).

gyakorlat legfontosabb előfeltétele az egyén jellemének formálása. Az egzisztencialista dialektika ebben a kérdésben egyszerre követi a maieutikus és a herakleitikus módszert.

Mielőtt voltaképpen témánkra, az új politikai gyakorlat kérdésére fókuszálnánk, tisztázunk kell, hogy Kierkegaard szóban forgó műve miféle célt tűz maga elé és milyen helyet foglal el az életmű egészében.

Ebben az összefüggésben a szeretet elsődlegességét kell hangsúlyoznunk, mégpedig azon szkeptikus ismeretelméleti alapállásból, amelynek értelmében ahhoz, hogy tudjunk, először hinnünk kell. Ennek tudatosítása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy ítélkezés és minősítés nélkül viszonyulhassunk másokhoz, ez ugyanis az új szeretetpolitika egyik nélkülözhetetlen előfeltétele. A kettősség, illetve a megkettőződés fontos szerepet játszik az önazonosság elérésének programjában is, hiszen nem pusztán a személyiség vagy a jellem sajátosságai, hanem jó vagy gonosz tetteink is befolyásolják, elősegítik vagy hátráltathatják önmagunk tökéletesítésének folyamatát. A kapcsolatok új ökonomiájának szellemében beszélnünk kell az önmegtagadó szeretetről is, melyet Kierkegaard a felebaráti szeretet fogalomkörén belül részletez. Emberlétünk az isteni létét feltételezi. Derridának az adományozás és elfogadás dialektikájáról szóló gondolatmenetét Ábrahám és Izsák történetének, Izsák feláldozásának dekonstruktív értelmezésével Kierkegaard inspirálta.³ Derrida koncepciója ugyanakkor a cseh fenomenológus, Jan Patočka munkásságához is kapcsolódik, mégpedig az igazság egyediségének és univerzális alkalmazhatóságának kérdésén, valamint az egyéni felelősség és a démonikus erők működésének politikai problémáján keresztül.⁴ Utóbbi írásom központi témájához, a szeretet politikájához is kapcsolódik, hiszen a felebaráti szeretet ideája ellenére az európai politikai teológia a fenti okoknál fogva képtelen kilépni a gyűlölet politikájának csapdájából.⁵

Írásom utolsó részében Kierkegaard azon művének, *A szeretet cselekedeteinek* az elemzésére vállalkozom, amely témánk kifejtéséhez a legtöbb politikai vonatkozású adalékkal szolgál. Kierkegaard ebben a saját neve alatt megjelentetett írásában fejt ki a felebarát és a felebaráti szeretet gondolatkörét, amely kulcsfogalmának, az egyes embernek a meglapozásában is fontos szerepet játszik.

2. A szeretet politikájának esélyei

Kierkegaard *A szeretet cselekedeteiben* a szeretet új paradigmáját vázolja fel, amely mindannyiunkat konkrét tettekre sarkall, és arra bátorít, hogy ne csak egyénként, hanem állampolgárként is merjünk cselekedni, hiszen egyénként csak a másokkal való közösségvállalástól remélhetjük kiteljesedésünket. Hogy megérthessük, milyen okból áll elő Kierkegaard ezzel az új paradigmával, tisztában kell lennünk az indirekt közlés kierkegaard-i stratégiájával, amelyet a szeretet fogalmának kifejtésekor is alkalmaz. Az egzisztencialista logika értelmében a szeretet fogalma kétdimenziós, illetve kettős meghatározottságú. Az új fogalom a megkettőződés szünet nélküli folyamatában teremődik, amelyben a két dimenzió között nem a közvetítés, hanem az ismétlődés teremt kapcsolatot:

1) A szeretetet elsődlegesen felebaráti szeretetként határozza meg Kierkegaard. Az ilyen szeretet nem preferenciális. A felebarát fogalma magában foglal minden emberi lényt és minden népet, különbségtétel nélkül. Ki a felebarát? Senki és mindenki. A felebarát addig nem létezik, amíg nem találkozunk vele. Ez a meglehetősen elvont terminus azonban valami nagyon is konkrét dologhoz kötődik: a szeretethez. A magam számára én

³ *A halál adománya* című könyvében.

⁴ A kérdés mindhárom szerzőnél felmerül: Kierkegaard-nál a *Félelem és reszketésben*, Derridánál *A halál adományában*, Patočkánál pedig az *Eretnek* esszéiben.

⁵ Például Carl Schmitt művében.

vagyok a Másik; amikor önmagamhoz beszélek, úgy, mintha a tőlem tökéletesen különböző Másikhoz szólnék, akkor *te*-ként szólítom meg önmagamot, ami az önmagammal mint Másikkal való kapcsolat létét feltételezi. A felebaráti szeretet kötelessége mindenkire kiterjed, akit *te*-ként szólítok meg. A preferencia nélküli szeretet, amely, mivel oly nehezen átélhető, egyfajta spirituális színezetet nyer, a gyakorlatban jóformán kizárólag csak tetekben mutatkozik meg. Éppen azért csak látszólag paradox az az állítás, hogy spirituális meghatározottsága ellenére teljes mértékben az anyagi világra irányul. Ha nem így volna, a felebarát fogalmát pusztá képzelmének kellene tartanunk, ahelyett hogy a Másik képét látnánk benne, úgy, ahogy az a való világban adott számunkra.

2) Ugyanakkor azonban az indirekt közlés egzisztencialista dialektikája szerint a felebaráti szeretet feltétel nélküli és tiszta formája kizárólag az Istennel való kapcsolat számára van fenntartva. Ez a „szeretet bőségének” fent említett fogalmából következik, amely az egyént azzal a képességgel ruhazza fel, hogy pontosan ott és akkor cselekedjen, ahol és amikor arra igény mutatkozik. Ereje éppen abban a sajátosságában rejlik, hogy teljes mértékben egy meghatározott egyénre irányul.

3) A szeretet e bőséges és sokirányú áradása teremt alkalmat a szeretet konkrét cselekedetei számára, amelyek hozzájárulnak az egyén autonóm személyiségének felépítéséhez. Ebben az esetben nem az önismeret elsődleges etikai követelményéről van szó, hanem az énből való kilépés képességéről, amely a feltétel nélküli szeretet kötelességét rója az egyénre, itt és most, mindenki iránt, gondolatnyi habozás nélkül.

4) Az antik etikai gondolkodás nem ismer hasadást etika és politika között; fejlődése során az antik filozófia egyre szorosabb kapcsolatot tételez a két szféra között. A modern nyugati etikai gondolkodás viszont ezt a hasadást az önismeret változásainak természetes velejárójaként értelmezi. Ez az etika már nem rendelkezik az antik etika őseréjével, sőt, a filozófia jelenkori fejlődési szintjén az etika fel is oldódik a normatív társadalmi kötelezettségek gyakorlatában. Új etikája, melyet *A szeretet cselekedetei* címen jelentetett meg Kierkegaard, már nem leíró jellegű, és nem is tisztán ontológiai karakterű, mivel sokkal radikálisabban kötődik a pusztá cselekvéshez, amelynek tartalma meghatározatlan, és közvetlenül a konkrét Másikra irányul, ily módon megteremtve nemcsak az etikai, hanem a mai szekularizált világnak megfelelően a politikai cselekvés feltételeit is.

5) A politika személyes üggyé válik az individuum számára, aki a Másikba vetett bizalommal, aktívan képes hozzájárulni a társadalom fejlődéséhez, és nem adja fel a közösség jólétét szolgáló társadalmi változásokba vetett hitét. Az individuum itt állampolgárként jelenik meg, aki a cselekvéshez szükséges bátorságot tudatosan gondolja és fejleszti magában, nem fél tetteinek társadalmi következményeitől, és nem hagyja magát megfélemlíteni, hanem tevékenyen részt vesz azoknak a feltételeknek a megteremtésében, amelyek minden ember számára jobb életet tesznek lehetővé – vagyis, ahogy azt ma mondánánk, felelős állampolgárként cselekszik.

6) Az új etika ezért szükségszerűen különbözik a régi polgári etikától (a *Vagy-vagy*tól eltérően, amely több ponton kötődik hozzá), de csak ennek, a felelősségre és a szeretet által elnyert önbecsülésre épülő ethosznak a talaján fejlődhet ki a politika új ideája.

7) A kérdés, hogy a humanitás eszméje miként képviselhető és valósítható meg, az individuumot és a közösséget egyaránt érinti. Kierkegaard az individuum oldaláról válaszolja meg ezt a kérdést. Az individuum az, aki egyesíti „a mennyet és a földet”, állítja, mivel szingularitása univerzális jelentőséget nyer a feltétel nélküli szeretetben. Nyitott a világra, dialógusban áll másokkal, és erre a dialógusra alapozva képes megújítani a politikai, ennek nyomán pedig az etikai cselekvés fogalmát.

A komolyság és a személyes felelősség is új, autentikus jelentést nyer a társadalmi térben. Az etikailag öntudatra ébredt, jellemüket tudatosan formáló individuumok személyes példája teremti meg azokat a körülményeket, amelyek között létrejöhet a „bárki és mindenki” javára cselekedni kívánó egyének kritikus tömege. Az effajta tevékenység az egyén jellemfejlődésének és személyes boldogságának záloga.

A felebaráti szeretetről szóló parancsolat esetében az ige felszólító módja a másság új etikájának lényegi eleme utal. Az önmegtagadó szeretetet spirituális meghatározottsága különbözteti meg attól a preferenciális szeretettől, amit a szerető, a rokon vagy a barát iránt érez az ember. Az önmegtagadó felebaráti szeretet egészen más ontológiai rendszerbe illeszkedik, mint a preferenciális, választáson alapuló szeretet. Ahogy Kierkegaard fogalmaz: „a szeretetnek ez a kötelessége örökre szóló változás – és ezzel minden megújul” (Kierkegaard 1995: 25.). A felebaráti szeretet végső lényege szavakkal nem fejezhető ki, ahogy arra a szerző két alkalommal is utal, *A szeretet cselekedetei* első és második fejezetének előszavában, ahol azt írja: [a felebaráti szeretet] „a maga totális gazdagságában lényege szerint kimeríthetetlen, és lényege szerint a legapróbb mozzanata is leírhatatlan, mivel lényege szerint mindenütt jelenvaló, és lényege szerint nem leírható” (i. m. 3, 208). Az örökkévalóság perspektívájából szemlélve ez a szüntelen változás nem látható, mégis a világ, az emberi kapcsolatok és a társadalom legbenső lényegéhez tartozik, amelyet minden egyes cselekedet teljes mértékben átformál; a világ sosem lesz már olyan, mint amilyen a szóban forgó tett előtt volt. A szeretet műve tehát a lelkiismeret által diktált tetteken keresztül valósul meg. A hit, remény és szeretet ismeretelméleti eredője a személyiség rejtett titka marad. Nem tudjuk, „honnan ered és mi a forrása”, csak azt tudjuk, hogy „a szívből” fakad ez az isteni fluidum. De „ez a hely rejtett vagy titkos” (i. m. 9.).

Hogy hol van ez a hely, senki sem tudja, eredetét, ahol „a szeretet számtalan patakja fakad”, titokzatos homály fedi. „Egyetlen ilyen patakot sem követhetsz végig a rejtett forrásig” (i. m.). A felebarát kategóriája ily módon csak a szeretetcselekedetben jelenhet meg, amely nyomot hagy maga után a világban. A szabadság ismeretelméleti mélységének e radikálisan új felfogása egyúttal titkos helyet tár fel a bensőségesség birodalmában az önformálás, az én beteljesítésének folyamata számára. A bizalom „a hitből fakad” (i. m. 227.). Ez ad reményt számunkra arra nézvést, hogy a világ képes a minőségi változásra. Ezt azonban semmi sem garantálja, ellenkezőleg, könnyen csalódhatunk reményeinkben. De „pontosan mert az egzisztencia próbára fog tenni téged, próbára teszi a te szeretetedet vagy azt, hogy van-e benned szeretet, pontosan ezért az értelem segítségével szembesít téged igazságával és hamisságával az ellentétes lehetőségek egyensúlyában, ezért ahogy te most ítélsz, vagyis ahogy most *választasz* az ítélemben, azzal fel kell tárulnia annak, ami benned lakozik.” (uo.)

A szabadság e nyitott terében semmi rossz nem történhet velünk. Fontos azonban le- szögeznünk, hogy a bennünk lévő szeretet ellenszegülhet a szabadságnak, mégis csak a „szerelem szolgálata” óvhat meg bennünket a „kétségbeeséstől”. Kierkegaard azt mondja, hogy „a kétségbeesés a személynek a legbenső lényétől való elszakítottaságából, a kapcsolat elvesztéséből” fakad, és ettől egyvalami védhet meg, nevezetesen „az örökre szóló változás a kötelességből fakadó *kellés révén*” (i. m., 37.).

Hasonló értelemben esik szó a politikáról is. Paul Ricœur a Jan Patočka *Eretnek esszék a történelem filozófiájáról* című művéhez írt bevezetésében azt állítja, hogy „a politika végét a szabadságnak szentelt élet jelenti, nem pedig a pusztta túlélésért vagy akár a jóléért folytatott élet; hogy a politikus ember olyan történeti létező, aki a történelmet a szabadság megvalósulásaként szemléli egy olyan nyilvános térben, amelyet a szabadságra való szabadság nyit meg; végül, hogy a filozófia a politika és a történelem körülményeire és lehetőségeire vonatkozó szabad gondolat, amint azt Platón *Állama*, valamint Arisztotelész *Etikája* és *Politikája* óta tudjuk.” (Ricœur 1996: VIII.)

A cselekvéshez azonban mégis bátorságra van szükségünk, hogy kiléphessünk a sokféle függés megnyomorító hálójából, és valódi szükségleteinkre koncentrálhassunk. Az emberi lény kiteljesedése csak akkor lehetséges, ha képes felismerni önnön szükségleteit: „Az, akiben a szeretet igényként él, minden bizonnyal szabadnak érzi magát a szeretetben” és „sosem válik rossz értelemben függővé, mivel (...) egyedül a kötelesség az, amitől függ, és egyedül a szolgálat szabadíthatja fel.” „A szeretet e »kellés« által válik szabaddá, mert ez a legüdvösebb függetlenség. Az ilyen szeretet szilárd, és tárgyának esetlegessége nem rendítheti meg.” (Kierkegaard 1995: 39.)

3. Szeretetpolitika: A szeretet cselekedetei

Egyikünknek sincs felhatalmazása arra, hogy ítélkezzen mások tettei felett. Mint azt már láthattuk, a megkettőződés jó iránymutató; arra emlékeztet bennünket, hogy gondolatainknak és cselekedeteinknek összhangban kell lenniük egymással. A feladatot azonnal végre kell hajtunk, mihelyt tudatára ébredünk annak, hogy mit kell tennünk. Ha emberi lényekkel van dolgunk, a felebaráti szeretet kötelessége minden pillanatban új feladatot jelöl ki számunkra. A kapcsolatok által meghatározott személyiség kierkegaard-i ontológiája azonban egy meghatározott személy létét feltételezi, melyet Kierkegaard valamennyi írásában „egy embernek” nevez, mintegy lázadó gesztusként, kora filozófiai kollektívizmásával szembeni tiltakozásul. Hogy mégsem valamiféle atomisztikus elképzelést takar ez az elnevezés, azt a kései alteregója, Anti-Climacus neve alatt kifejtett relacionista ontológiája bizonyítja, amelynek értelmében az emberi lény két dolog, a végesség és a végtelenség, a szabadság és szükségyszerűség szintézisét valósítja meg, amitől azonban még nem válik személyiséggé, mivel a személyiség léte egy harmadik elem, a szellem jelenlétét is igényli (Kierkegaard 2004: 13.). Itt ismét megkettőződésről van szó: az ember nem létezhet a fizikai és a pszichikai szféra összekötését biztosító szellem nélkül (i. m. 81). E meghatározás szerint a szellem jelenléte az önmagához és másokhoz egyaránt kapcsolódni tudó, integráns személyiség feltétele. A személyiség fejlesztése életre szóló létfe-ladat, amelynek feltétele a másokhoz való megfelelő hozzáállás. A kölcsönösségen alapuló önmeghatározás, a belső hitelesség, a szellem komolysága is újfajta hangsúlyt kap ebben az ontológiában, a belső állapot és a külvilágra irányuló cselekvés egysége pedig követelményként fogalmazódik meg. *A szeretet cselekedeteiben* Kierkegaard a szeretetigény dimenzióinak és jelentőségének feltárásával építi tovább a felebaráti szeretet fogalmát. Az ember boldogsága a szeretet és a kölcsönösség iránti alapvető igényéből fakad. Kierkegaard vitatja, hogy Istenhez való viszonyunk feltétlenül egyetemes, preferencia nélküli szeretet volna, amely különbségtétel nélkül „mindent egyformán szeret” (Kierkegaard 1995: 269–273.). Az egyén és a közösség közötti kapcsolat bonyolult dinamikáját csak úgy érthetjük meg teljes mélységében, ha ismerjük a kétértelműség stratégiáját, mely Kierkegaard valamennyi művét jellemzi: „Ha az olvasó netán nem tudatosítaná megfelelőképpen ezt a kétértelműséget, akkor a szerző feladata, hogy ezt nyilvánvalóvá tegye. Más szóval a kétértelműség és a homályosság tudatos és szándékos a szerző részéről, mivel e sajátosságok szervesen összefüggnek alkotói munkájának dialektikus jellegével.” (Kierkegaard 2009: 29.) Az alkotói folyamat dualitásában Kierkegaard-nak a modern társadalom szerkezetét érintő közvetett kritikáját ismerhetjük fel, amely a szellem elvesztéséről, az eltömegesedésről, a kegyetlenség és a monstrozus illúziók elharapódzásáról szóló eszmefuttatásban nyer kifejezést, és amelyet Kierkegaard a modern nyugati világban uralkodó gyűlöletpolitikával hoz összefüggésbe. „Az emberi lélek és a korszellem ismerője, a politika, a gazdaság, a társadalmi élet, az intézmények és a történelmi folyamatok éles szemű kritikusa volt. Élete utolsó korszakában tett megállapításai fontos hatást gyakoroltak a filozófia alakulására”

(Villaseñor 2018: 35), amit Climacus újszerű módon szubjektív gondolkodásként határoz meg.⁶ A tudat felől a gondolkodó szubjektum felé elmozduló egzisztenciális fordulat formájában szintén megkettőzéssel van dolgunk, amely egy „olyan nyitottságban megy végbe, ahol az egyén mindvégig megmarad az individuum és a közösség közötti köztes térben, miközben az individuumnak a közösségen belüli pozicionálására vonatkozó kérdést folyamatosan napirenden tartja” (Milić, Repar: 109.).

Hogy a személyesség erejét szembeszegezhessük a normatív tudás és viselkedés etikájával, az igazság szubjektivitását kell feltételeznünk, amely individuális, mégis autentikus; a szubjektív gondolkodóra pedig a politikai közvetítés feladata hárul.⁷ A modern világban egy új egésznek vagyunk a részei, melyet a jelentésvesztés közös tapasztalata egyesít. A Nyugat történelmében végbemenő paradigmaváltás azonban visszafordíthatatlan, amint arra Jan Patočka is felhívja a figyelmet: „Egy isteneitől megfosztott kor embere nem csupán más dolgokat lát, de másként is látja azokat, mint az, aki elmondhatja, πάντα πληρή θεον, vagy aki az idegent konyhájában is fogadhatja, mert ott is vannak istenei. Az egyes történeti világok a mindennapiság szférájában, meglehetősen közel állnak egymáshoz, ez a szféra azonban semmiképpen nem autonóm” (Patočka 1996: 262.). Patočka szerint az *adikia* fogalma kínálja a kulcsot a megértéshez, mivel az emberi lényt emiatt sújtja az „individuáció villámcsapása”, amely felemésztja az életét. A Másikat csak úgy fogadhatjuk el, ha felebarátunk szükségleteinek ugyanolyan fontosságát tulajdonítunk, mint a magunkéinak. Márpedig ez csak önmagunk megtagadása árán lehetséges.⁸ A kettősség megszüntetése a feladat része, amelynek végrehajtásához alázatra van szükség; ám ha élni akarunk, nem tehetünk másként. „Az igazság mozgása hozza létre a művészetet is. Leginkább ebben nyilvánul meg nyitott, jövőbeni jellege, az, amivé lesz; mert az isteni az, ami minden mást megnyit, így megnyitja a Földet és az Eget, de nem mint valami már meglévő, hanem mint ami mindig most »érkezik« (i. m., 279). A szellem elvesztése azonban pozitív következményekkel is jár, bármilyen ellentmondásosnak is tűnjék ez az állítás.⁹ A kérdés, hogy miként maradjunk emberek, hogyan lehetünk hűek a humanitás eszméjéhez, egyre nehezebben megválaszolható, ami a régi ökonómia erőzójával, sőt elvesztésével szembesít bennünket, ugyanakkor a szeretetpolitika kontextusában forra-

⁶ Különösen a *Lezáró tudománytalan utóirat a Filozófiai morzsákhoz* című műben.

⁷ Kierkegaard szerint új, transzhistorikus tudományra van szükség; ez annyit tesz, hogy a világ fejlődésének megértése egy bátorságon alapuló egzisztenciális fordulat megtételének képessége lesz. Ennek a fordulatnak az esztétikai, etikai, vallási és politikai élet szintjein való mély megértésén és holisztikus integrációján belül jelenik meg az élet isteni stádiuma, amelyhez hozzátartozik az erőfeszítés nélküli, kreatív és könnyed cselekvés, képességeink kiművelése. „A szubjektív gondolkodó felelős a bensőségesség kiműveléséért. E felelősség nem más, mint hogy tudatában van személyként való létezése egyediségének az indirekt közlés során, amely az egyidejű gondolkodás és cselekvés kettős reflexióját jelenti.” Ezen belül létezik. (Bővebben lásd Repar 2016b: 101. skk.).

⁸ Patočka az emberi élet három alapvető fázisát különbözteti meg, amelyek mindegyikének megvan a maga eredeti formája, (direkt vagy indirekt) jelentése, időbelisége; ezért beszél Patočka az elfogadás, a védekezés és az igazság fázisáról (lásd még Patočka 1996: 276).

⁹ „Az ellentmondás elve megsemmisítésének egzisztenciális kifejeződése az, ha az ember ellentmondásban van önmagával. Az abszolút szembeállítás szenvedélyben benne foglalt teremtő mindenhatóság, amely az egyént szilárd elhatározásra készíteti, átalakul a megfontoltság és a reflexió extenzitásává – annak tudása és megélése ez, hogy ami csak létezik, az ellentmondásban van önmagával, vagyis egyáltalán semmi. Az ellentmondás elve erősíti az egyént önmagába vett hitében, úgyhogy – akárcsak az az állandó hármas szám, amelyről Szókratész oly szépen beszél, s amely inkább szenvedne el bármit, mint hogy négy vagy akár egy nagyon nagy kerek szám legyen – inkább lenne valami kicsi, de még mindig hű önmagához, mint mindenféle dolog, ellentmondásban önmagával.” (Kierkegaard 2009: 97.)

dalmian új tartalommal tölti meg a szeretetcselekedet fogalmát: „Minden évszakban találunk munkát és elvégzendő feladatot” (Xenofón 2007: 84.; 5:5.). A munka csak a szabadság talaján lehetséges, a felszabadulást pedig a szeretetcselekedet kötelességétől remélhetjük.

4. A szeretet politikája: a kapcsolatok új ökonómiája

Az európai történelemben, mai tudásunk szerint, valamikor a 19. század közepe táján indult meg az a robbanásszerű fejlődés, amely a modern világ kialakulásához vezetett. A kapitalista termelési mód megváltoztatta az egyénnek a munkához és a kötelességhez való korábbi viszonyát. Az állam és a társadalmi közösségek szekularizációjával az individuális szemlélet vált dominánssá, ugyanakkor a tömegek befolyása és az etnikai elv sosem látott mértékben megerősödött. Márpedig ha az etnikai elv győz a humanitás felett, az előbb-utóbb népirtáshoz vezet, amint azt az utóbbi évszázadok történelme ékesszólóan bizonyítja. Az anyagi javak birtoklásának vágya ennél is mélyebben gyökerezik, egész országok, nemzetek tönkretételéért felelős. Kierkegaard felhívja a figyelmünket azokra a veszélyekre, amelyeket a tömegek démoni manipulációja, valamint az etnikai elvnek a spirituális elv feletti dominanciája hoz az emberiségre. A szekularizáció azt eredményezi, hogy a mindentől elszakított, az orgiasztikus egyesülés mámorára áhítózó modern ember a monstruózus illúziók könnyű prédájává válik. A következmények súlyosak: „a felelősségtől való megszabadulás, a felelősség érzetének vagy tudatának elvesztése” (Derrida 1995: 1.). A szenvedély természetesen elhomályosítja az ember látását, így a pozitív cselekedetek megvalósításának még a szándéka sem fogalmazódhat meg. Az egyén lelkiereje csökken, szellemi tartása gyengül, olyannyira, hogy már nem képes betölteni a számára rendelt társadalmi szerepet.¹⁰

A szeretetcselekedet lehetőségeinek latolgatásakor más következményekkel is számolnunk kell. A szeretet fogalma a szomorúsággal éppúgy összefüggésbe kerülhet, mint az örömmel, attól függően, hogy passzívan vagy aktívan viszonyulunk-e az élethez;¹¹ aktív tagjai vagyunk-e a politikai közösségnek, vagy az *idióták* közé tartozunk. Ha az utóbbit választjuk, megint két út áll előttünk: az egyik a befelé fordulás mint passzív cselekvésé, a fennálló társadalmi renddel szembeni passzív ellenállásé, a másik pedig a nem választásé, amikor lemondunk a választásnak még a lehetőségéről is. A mai fogyasztói társadalom az utóbbi felé terel bennünket. Az oktatás, ahelyett hogy a jellem fejlesztését tűzné maga elé célul, felduzzasztja az egót, és a narcizmus zsákutcájába kergeti a mai embert. A tudás ugyanakkor egyre inkább a manipuláció, az emberek felett gyakorolt kontroll eszközévé válik. A mai politikai és gazdasági gyakorlat tehát a kapcsolatok régi ökonómiájának széthullását hozza magával. A 19. században, a fejlődés és iparosodás optimista szakaszában úgy tűnhetett, hogy az emberi lény esszenciáját a gazdaság határozza meg; mára azonban világossá vált, hogy maga az ember a gazdaság esszenciája. Honnan eredt tehát a kapcsolatok egykori ökonómiája, amelyet a posztindusztriális kor modern embere tökéletesen elfelejtett?

Lássuk, mit gondoltak erről az antik görögök: „Ha az *oikosz* védelméről van szó, az *öntevékeny ember* – emberi lény létére – képes betölteni a *ló* szerepét, ha akad, aki vállalkozik a *lovas* szerepére.” (Xenofón 2007: 84.; 5:4. – kiemelés tőlem) A történetíró Xenophón, Szókratész kortársa Kierkegaard szerint hitelesebben közvetíti a mester tanítását, mint Platon; a tőle idézett mondatból négy szót emeltem ki: az *oikosz*, az *öntevékeny ember*, a *ló* és a *lovas* fogalmát. Az *öntevékeny ember* teljes életet él, mert szabadon tevékenykedik közösségében. Tetteik két szempontból is jelentősek, és jelentőségük az *oikosszal* kapcsola-

¹⁰ Lásd még Beck *Character and Deed* című esszéjét (Beck 1944).

¹¹ Lásd még a Kierkegaard *and the Telegraphic Intelligence of the Emotions* című esszét (Søltoft 2018).

tos. Mivel saját közegükben tevékenykednek, védelmet élveznek a külső fenyegetések ellen, közösségük gazdagítása egyúttal saját boldogságuk forrásává is válik.

Az első két szó, az *oikosz* és az öntevékeny ember az ökonómia alapköveit jelenti, míg az utóbbi kettő, a *ló* és a *lovas* már a mozgás (*kinézisz*) dinamikáját fejezi ki. A *lónak* különös jelentősége van az ökonómia egészének működésében, ám *lovas* nélkül hatását nem tudja kifejteni. Ebből akár arra a következtetésre is juthatunk, hogy a mai ökonómia össze fog omlani, hiszen a *lónak* nincs valódi lovasa. A fejlett technológiára épülő társadalmunkban éppen a cselekvéshez szükséges bátorság hiányzik, legalábbis egyoldalúan működik, s ily módon az ökonómia eredeti rendeltetése feledésbe merül.¹²

De még ha léteznek is öntevékeny individuumok, ha kezdeményezéseikre nem érkezik válasz, veszélyes egyensúlyvesztés állhat elő a közösségen belül. Az aktív egyén, aki szeretetcselekedetei által határozza meg saját énjét, azt kockáztatja, hogy feleslegesen pazarolja az erejét. Mert hiába teljesíti a felebaráti szeretet kötelességét egy-egy embertársával szemben, ha felelős cselekedete nem talál visszhangra a közösségben. A *ló lovas* nélkül, a társadalom irány és cél nélkül marad. A közösségi kapcsolatok szétesése miatt az önmagát megvalósító *Én* az önmegvalósításra képtelen *Én* kétségbeesésével szembesül, és „a veszéllyel való szembenézés vagy fanatikus hősiesség” dilemmájával kell megbirkóznia. „A *bátorság* fogalma magában foglalja a *veszéllyel* való szembenézést” (Khan 2018:26.). Ez a veszély rendkívüli: az eltörölt, megszüntetett egyént szelleme elvesztése után most a fizikai megsemmisülés fenyegeti. A modern nyugati társadalom célját és értelmét veszítette, a mai ember pedig túlságosan elfoglalt ahhoz, hogy önmagával és másokkal foglalkozzon. Ebben áll tehát a történelmi probléma, ám ahogy Patočka írja az *Eretnek esszé*kben, a történelem problémájának szükségszerűen megoldatlannak kell maradnia. Éppen ez nyitna teret a filozófia számára feladata betöltéséhez, ehhez azonban az európai filozófiának vissza kellene térnie a hérakleitoszi dialektika tapasztalatához. Maga Kierkegaard egész életében hű maradt hozzá: az indirekt közlés módszere szorosan kötődik mind a hérakleitoszi, mind a szókratészi módszerhez. Még maga a szeretet sem manifesztálódik közvetlen módon, „csak valami másban, cselekedetben és megnyilatkozásokban, és végül, de nem utolsósorban, a Másikhoz való viszonyban”. (Milić 2018: 391.)

Milić „szeretetküzdelemről” beszél, amelyen egyfajta univerzális kommunikációt ért.¹³ A küzdelem a nyugati civilizáció történetének motorja; *Polémosz* mindenek atyja, aki mindenütt jelen van. Patočka az éjszaka és a nappal metaforáival írja le a küzdelmet, ahol az éjszaka a történelem tudattalanját jelképezi. A modern nyugati civilizáció az egyén felelősségét hangsúlyozza, ám az egyén gyengeségéről, hatalomtól való megfosztottságáról nem akar tudni; a szenvedély elfojtását írja elő, ugyanakkor kiszolgáltatja az embert a szenvedélyeinek, ami rossz lelkiismerethez vezet. Csak a Nappalról tudunk beszélni, mert az Éjszakától, a tudattalantól rettegünk. Ez a kettősség az emberiséggel egyidős, de az ősidőkben a nappal és az éjszaka természetes körforgását nem kísérte semmiféle szorongás.

A kierkegaard-i filozófia a küzdelmet nem *polémiaként*, hanem a szeretet harcaként értelmezi, az ősi felfogás szerint. „Megválaszthatjuk, hogy miként éljünk; hallgathatunk az eszünkre és a szívünkre ahelyett, hogy a másik kirekesztésének szándéka vezérelné tetteinket. Módunkban áll azt választani, amihez személyesen kötődünk. Az egzisztencialista gyakorlat a rólunk és nekünk szóló diskurzushoz kapcsolódik, és azt a feladatot rója

¹² Arisztotelész a *Politikában* a gazdaság két típusát különbözteti meg. Az első alapja az *oikosz* (háztartás), és az emberi szükségletekhez (*oikonomia*) kapcsolódik; a másik alapja a *khremata* (pénz), és a pénzkereset a célja (*krematizmus*).

¹³ A megfogalmazást Uros Milić alkalmazza Kierkegaard-nak a szeretetre vonatkozó egzisztencialista dialektikájával kapcsolatban, *Singularity and Existential Communication* című jelentős tanulmányában (Milić 2018).

ránk, hogy válaszunk, és választásra biztassunk másokat is. (...) Ez a diskurzus összhangban áll az együtt-lét ősi ontológiai állapotával.” (Repar 2016b: 9.)

A démonikust azonban egy efféle stratégia sem tudja felszámolni. Mindig fennáll a veszélye annak, hogy a diskurzustól visszacsúszunk a monológhoz (Mininger 2008: 516.). Hogyan tételvezethetünk újra célt és értelmet ebben a problémahalmazban, honnan merítsünk bátorságot az élethez? Úgy tűnik, ehhez nem kevesebbre van szükség, mint „a *metanoiára*, megtérésre, noha nem annyira vallási, mint inkább filozófiai értelemben.” „Az Éjszaka terjeszkedésének korszakában mi lehet az, amiben megmutatkozik a kollektív terv, a magányos filozófus tisztánlátása? Patočka egyetlen képletbe sűríti a választ: »a megrendültek szolidaritása minden ellentmondás és konfliktus közepette«” (Ricœur 1996: XVI). A nyugati gondolkodás történetében ilyen bátorságot tükröznek például Baruch Spinoza politikai teológiai gondolatai. Spinozát a közösség a hitközségből történő kizárással „jutalmazta” civil kurázsijáért. Spinoza esete a Nyugat mélységes képmutatásának illusztrációja: az ítélet, a kiátkozás alapján véve etnikai jellegű volt, kierkegaard-i értelemben, aki az etnikai fogalmát az etikaival állította szembe. Évszázadokkal később a cseh filozófus, Jan Patočka az életével fizetett politikai bátorságáért, ám ezúttal ideológiai okok álltak a háttérben. Ezek szerint az egzisztenciális kommunikáció, amelyet Kierkegaard a hithez kapcsol, a valóságban exkommunikációt jelent? Honnan merítsünk erőt, bátorságot a cselekvéshez, a kitartáshoz?

A nyugati világ mai politikusai láthatóan nem tudják, miről beszélnek, azt pedig még kevésbé, hogy a fecsegésük¹⁴ milyen következményekkel jár.

5. Konklúzió

Kevés időnk maradt; itt az ideje befejezni, mielőtt leszáll az Éj. Ahhoz, hogy képessé váljunk az egzisztenciális választásra, önmagunkká kell válnunk, és fenn kell tartanunk önmagunkban a szabadságra való képességet. Az Én szabadság (Kierkegaard 1991: 159, magyarul: vö. Kierkegaard 1998: 186.). A felejtés ellentéte éppen ezért nem az emlékezés, hanem a remény, egészen pontosan a szeretetbe vetett igaz hit. „A spirituálisról szóló beszéd szükségképpen metaforikus” – írja Kierkegaard (1995: 209.). A remény pedig a jövőre és a lehetőségre, a szeretetpolitika lehetőségére irányul. Kierkegaard meglehetősen szkeptikus azt illetően, hogy az ember visszaterelhető-e a benne eredendően meglévő jó-sághoz, sokkal inkább a „jóságra való képtelenséget” (Martens 1999: 63.) látja az emberi lényben. Ugyanakkor azt is állítja, „a szeretet és az áldozat (...) csak történelmi dimenziókban mutatkozhat meg” (i. m. 72).¹⁵

Mi itt Közép-Európa szívében, ahol az egzisztenciális forradalom eszméje a politikaelenesség politikájában¹⁶ öltött testet, a szeretszerződés kérdését Patočka szavaival fogal-

¹⁴ „Mit jelent fecsegni? A fecsegés a hallgatás és a beszéd közti szenvedélyes szembeállítás megszüntetése. Csak az a személy képes lényegien beszélni, lényegien cselekedni, aki képes lényegien hallgatni. A csend bensőségesség. A fecsegés elébe vág a lényegi beszédnek, s a reflexiónak hangot adva gyengítően hat a cselekvésre, mert elébe vág. De az a személy, aki képes lényegien beszélni, mert képes lényegien hallgatni, nem fog temérdek dologról beszélni, hanem csak egyről, s tudni fogja, mikor beszéljen és mikor hallgasson. A beszédesség egyre nagyobb kiterjedésű; bármiről és mindenről fecseg, még hozzá szakadatlanul.” (Kierkegaard 2009: 97.)

¹⁵ Ez a szintén lázadó gesztusként értékelhető gondolat inkább a távolságról, mint a heideggeri értelemben vett ontológiai különbségről szól. „A távolság feltételek vagy előkészületek nélkül biztosít hozzáférést a Másikhoz, a minden ontológián túli Istenhez. A távolság tehát az ontológiai különbségből adódik, és az etikai parancs győz Létező gondja felett. A metafizika (onto-teológia) helyét a Másik színjátéka veszi át.” (Marion 2001:218.)

¹⁶ Az író-politikus Václav Havel révén.

mazzuk meg. De mielőtt folytatnánk, röviden térjünk vissza Kierkegaard-hoz, akiről köztudott, hogy nem foglalkozott napi politikával, *Az egyes ember* című manifesztuma mégis nyílt politikai tettként értelmezhető. Kierkegaard szerint csak az egyes ember lehet „az át-szellemített képe” annak (Kierkegaard 2009: 66.), amiről bármely politikus álmodik a közösségi szolgálat legtisztánlátóbb pillanataiban. Anti-Climacus meglepő válasza valószínűleg egyikünket sem lep meg többé: „Az emberek azt gondolják, hogy a világnak köztársaságra van szüksége, meg azt, hogy új társadalmi rendre és új vallásra: de senki nem gondol arra, hogy éppen Szókratész az, akire ennek a sok tudás által összezavart világnak szüksége van.” (Kierkegaard 2004: 124., magyarul: Kierkegaard 1993: 107–108.) A felelősség eredetének és az új szeretetpolitika esélyének kérdése megválaszolatlan marad; feleletként csak a hitből fakadó cselekvés jelentőségét ismételhethetjük. „A megrendültek szolidaritása parancsolhat megálljt annak a szellemi mozgósításnak, amely permanens hadiállapotot eredményez.” (Ricœur 1996: XV.) A szeretetpolitikától idegen minden üzleti megfontolás, bármilyen áruhát öltön is. „Visszafizetés nincs.” (Kierkegaard 1995: 350.)

Vessünk még egy pillantást az *Eretnek esszékre*, hiszen az eretnek igazságot keressük „a tudományos technikai csúcán... vállalva a felelősséget az értelmetlenségért” (Patočka 1996: 313): „Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor nem szükségszerű, hogy a történelem a mindenség értelmetlen voltának fokozatos megjelenésévé váljék, s talán lehetőség nyílna – egy nagy fordulat, egy hallatlan *μετάvoa* révén – az emberiség értelmes létezésének megvalósítására is. Az ember nem élhet értelem, mégpedig teljes és abszolút értelem nélkül. Ami annyit jelent: nem élhet az értelemnélküliség bizonyosságában. De vajon azt is jelenti-e, hogy nem élhet az értelem keresésében és problematikájában? Nem velejárója-e az igazi – nem szerény és nem dogmatikus értelemben vett – értelmességnek a problémákkal való együttélés? Szókratész tudhatott erről valamit, talán ezért érezzük olyan kifejezőnek egyik kortársunk jellemzését, aki szerint Szókratész, ha talán nem is a legnagyobb, de a legigazibb filozófus. Nem ugyanerre gondolt-e Lessing is, amikor a »bírní az igazságot« helyett a »keresni az igazságot« programját választotta? A helyzet sajátos szint kap, ha Weischedelt – s mesterét – követve világosan tudatosítjuk, hogy a kérdezés és a problémafelvetés nemcsak szubjektív aktus és magatartás, hanem előzőleg már feltételezi a problematikát. Végül pedig: nincs-e magában a valóság lényegében valami titokzatos, s ez a titok szükségképpen szubjektív és magánjellegű-e, amikor valójában annyira világos, hogy mindenén átsugárzik, s világosságát nap mint nap tapasztaljuk? Nem lehetséges-e, hogy a valóság csak azért olyan végtelenül mély, mert nem vagyunk képesek a mélyére látni, s nem éppen ez jelenti-e az ember számára a kihívást és az esélyt az értelem felé vett lendületében, ami azért mégiscsak több, mint a mezők liliomainak virágzása és hervadása az isteni hatalmak szemében?” (i. m., 313.)

Zárásul tegyük fel a kérdést: hogyan integrálhatjuk Kierkegaard tanítását ebbe a diszkurzusba? Kierkegaard „nem hisz a tömeg forradalmi erejében, az egyes emberbe veti bizalmát” (Aubreht 2018: 150.). Mi lehetne fontosabb az emberi lény számára, mint hogy megőrizhesse emberlétét, és ne váljon ilyen vagy olyan démoni erők áldozatává? E cél érdekében a szeretet és a lelkiismeret parancsát kell követnie.

Dolenjske Toplice, 2018. július 22.

Irodalom

- ARISTOTLE (1985): *The Politics*. London: Oxford University Press. (Magyarul: Arisztotelész [1984]: *Politika*. Szabó Miklós fordítása. Budapest: Gondolat.)
- AUBREHT D. (2018): *Zaton posameznika*. Ljubljana: KUD Apokalipsa & Central European Research Institute Søren Kierkegaard Ljubljana.
- BECK W. L. (1944): *Character and Deed*. Philosophy and Phenomenological Research, Vol. 4, No. 4 (Jun., 1944), pp. 547–553. New York: International Phenomenological Society.
- DERRIDA J. (1995): *The Gift of Death*. Chicago: Chicago University Press. (Magyarul: Derrida, Jacques [2000]: A halál adománya. Szabó László fordítása. *Vulgo*, 3–4–5. sz., 144–160.)
- KHAN H. A. (2018): *Kierkegaard and Courage to Act: A Mod-est Account*. In Kierkegaard: Courage to Act. Ed. By Primož Repar. Ljubljana: KUD Apokalipsa & Central European Research Institute Søren Kierkegaard Ljubljana, pp. 21–33.
- KIERKEGAARD S. (1983): *Fear and Trembling*. Edited by Howard V. Hong & Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press. (Magyarul: Kierkegaard, Søren [2014]: Félelem és reszketés. Soós Anita fordítása. In uő: *Az ismétlés. Félelem és reszketés. Filozófiai morzsák. A szorongás fogalma*. Előszó. Pécs: Jelenkor, 83–187.)
- KIERKEGAARD S. (1987): *Either/Or*, Part II. Edited by Howard V. Hong & Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press. (Magyarul: Kierkegaard, Søren [2001]: *Vagy-vagy*. Dani Tivadar fordítása. Budapest: Osiris, 425–761., 777–787.)
- KIERKEGAARD S. (1991): *Practice in Christianity*. Edited by Howard V. Hong & Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press. (Magyarul: Kierkegaard, Søren [1998]: *A keresztény hit iskolája*. Hidas Zoltán fordítása. Budapest: Atlantisz.)
- KIERKEGAARD S. (1992): *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments*. Edited by Howard V. Hong & Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press.
- KIERKEGAARD S. (1995): *Works of Love*. Edited by Howard V. Hong & Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press.
- KIERKEGAARD S. (1998): *The Point of View*. Edited by Howard V. Hong & Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press. (Magyarul: Kierkegaard, Søren [2000]: Szerzői tevékenységem szempontja. In uő: *Szerzői tevékenységéről*. Hidas Zoltán fordítása. Debrecen: Latin Betűk, 27–122.)
- KIERKEGAARD S. (2004): *The Sickness unto Death*. Edited by Howard V. Hong & Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press. (Magyarul: Kierkegaard, Søren [1993]: *A halálos betegség*. Rácz Péter fordítása. Budapest: Göncöl.)
- KIERKEGAARD S. (2009): *Two Ages*. Edited by Howard V. Hong & Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press.
- MARION J.-L. (2001): *The Idol and Distance*. New York. Fordham University Press.
- MARTENS P. (1999): »You Shall Love«: Kant, Kierkegaard, and the Interpretation of Matthew 22: 39. In International Kierkegaard Commentary: Works of Love, vol. 16, pp. 57–78. Ed. by Robert L. Perkins. Macon: Mercer University Press.
- MILIĆ U. (2018): *Posamičnost in ekszistencialna komunikacija*. Ljubljana: KUD Apokalipsa & Central European Research Institute Søren Kierkegaard Ljubljana.
- MILIĆ U., REPAR P. (2017): *Singularity and existential turn*. European Journal of Science and Theology, 13 (3), pp. 109–119.
- MININGER D. J. (2008): *Allegories of the Demonic*. In Kierkegaard Yearbook, pp. 514–529.
- PATOČKA J. (1996): *Heretical Essays in the Philosophy of History*. Chicago and La Salle: Open Court.
- REPAR P. (2016a): *Chciet nemožné alebo skandalon rozhodnutia: štyri štúdie o Kierkegaardovi*. Prešov. Vydavateľstvo Michala Vláška.

- REPAR P. (2016b): *Decision and Existential Turn*. Toronto – Ljubljana: Kierkegaard Circle, CERI-SK and KUD Apokalipsa.
- RICOEUR P. (1996): *Introduction*. In Patočka J. *Heretical Essays in the Philosophy of History*. Chicago and La Salle: Open Court.
- SCHMIT C. (2005): *Political Theology*. Chicago – London: The Chicago University Press.
- SØLTOFT P. (2018): *Kierkegaard and the Telegraphic Intelligence of the Emotions*. In Kierkegaard: *Courage to Act*. Ed. By Primož Repar. Ljubljana: KUD Apokalipsa & Central European Research Institute Søren Kierkegaard Ljubljana, pp. 54–68.
- VILLASEÑOR O. H. (2018): *Courage to Act in a World Without Temper*. In Kierkegaard: *Courage to Act*. Ljubljana: KUD Apokalipsa & Central European Research Institute Søren Kierkegaard Ljubljana, pp. 34–53.
- XENOFÓN (2007): *Oikonomikos. / O prosperujúcej domácnosti*. Bratislava: Kalligram.

GETTO KATALIN fordítása

SØREN KIERKEGAARD ÉS EDVARD KOCBEK

*Kockáztni annyi, mint egy pillanatra elveszíteni az egyensúlyunkat.
Nem kockáztni annyi, mint elveszíteni önmagunkat.*
Søren Kierkegaard

Aki nem vfv meg az önmagában rejlő sötétséggel ma, az nem élvezi a napot holnap.
Ivan Cankar

Úgy készültem, hogy szlovénul fogok beszélni Kierkegaard-ról és Kocbegről, de mivel problémáink vannak a fordítással, megkísérlem angolul. Nem tudom, képes leszek-e elég világosan kifejezni a gondolataimat ezzel a szövevényes témával kapcsolatban. De megpróbálom, és remélem, hogy csak egy pillanatra veszítem majd el az egyensúlyomat, mert itt mélyre zuhanhatunk. Ne feledjék, hogy Škocjanban vagyunk, ráadásul a karsztbarlangokban. Ugyanakkor ezen a gyönyörű tájon talán jobban tudjuk értékelni ezt a témát, mert tényleg képesek vagyunk megérteni és megváltoztatni a perspektívánkat, hogy tetőtől talpig és kívül-belül megvizsgáljuk. A platóni barlang csak metaforikus, itt viszont kijöhetünk az igazi barlangból a napfényre, és életben maradunk.

Elkezdtünk egy nagyon érdekes vitát az énről. A kései Kierkegaard írta egyik álneves szerzője, Anti-Climacus nevében *A halálos betegségben* (1849): „az én olyan viszony, amely önmagához viszonyul”, és mindig individuális. Ennél is lényegesebb, hogy számára az én a hit megisméltése, mert amikor az én önmagához viszonyul, akkor – Kierkegaard szerint – egyszersmind a másikkal is viszonyul. A fiatal Kierkegaard 1835-ös naplójában felismer- te, azzal kell tisztában lenni, hogy „mit tegyek”, nem pedig azzal, hogy „mit tudok”.

Ez a megkülönböztetés nagyon fontos, mert manapság hatalmas struktúrák vannak, amelyek nemcsak értik, hanem egyúttal használják és kihasználják „a tudást mint hatalmat”, amit Michel Foucault tudatosított és kritizált posztstrukturalista korszakában. Itt még az emberi perspektívát is akként tekintjük, hogy vajon a humanizmus utolsó maradványai csak „emberi erőforrások”-e? Hívhatjuk ezt biopolitikai vagy médiamarketinges tervezésnek, nem számít, minek hívjuk; még ha nem ismerjük, akkor is működik. A dolgokat nemcsak a logika irányítja, hanem a korporatív tudás szisztematikusan előkészített logisztikája is; nemcsak a modern *know-how*, hanem a posztmodern *think tank* is. Mivel a természeti és az emberi oldalon is mindenütt csak „erőforrások” vannak, nem szabad megfeledeknünk a „forrásokról”.

Úgy gondolom, minden egyes személy alapkérdése az, hogyan nyíljon meg anélkül, hogy önző volna. Nem az a kérdés, hogy legyen vagy tudjon-e, hanem az, hogy hogyan legyen és hogyan tudjon, és hogyan értse meg azt, ahogyan tud és ahogyan lehet. Hogyan nyissuk meg ezt a szövevényes kérdést, és hogyan ismerjük fel, hogy szinte minden embernek nemcsak az érdeklődése, hanem a kulturális háttere, az élettapasztalata és a sze-

Janko Rožič (1960) – szlovén építész, publicista, civil mozgalmak aktivistája. Az előadás 2013. június 14-én hangzott el Škocjanban a IV. Miklavž Ocepek Nemzetközi Filozófiai Szimpóziumon.
Edvard Kocbek (1904–1981) – szlovén író, költő, esszéista.

mélyes megértése is különböző? Jóllehet egy másik perspektívából mindannyiunkban van valami közös. És ez nem olyan rendszer, amely állandóan az én önzőségével csábít. Legyőztük a GEO-centrizmust a geográfiában, túl kell lépünk az EGO-centrizmuson is, nemcsak a pszichológiában, hanem a mindennapi életben is!

Először meg kell látnunk és le kell győznünk a nyelvben lévő szakadékokat, ahol a kifejezések és a sztereotípiák gyakran elrejtik a dolgok valódi értelmét. Például az angol nyelvben azt mondják: „What’s on your *mind*? No *matter*.” „What’s the *matter*? Never *mind*.” [„Mire gondolsz? Mindegy.” „Mi a baj? Semmi.”] Hogyan hatoljunk mélyebbre a nyelvnek ezen a *circulus vitiosus*án át, és tovább az igazság felé, és hogyan nézzük meg olyan közelről, hogy a kör ne tudjon bezárulni? Az antik görögök számára az „elmélet” inkább az önmegfigyelés, mintsem a gondolkodás módján alapult. Ezek a nyelvi és szójá-tékok a nyelv életmintákra gyakorolt hatásának mélyebb struktúráit fedik fel. Amikor angolul beszélünk, nem kerülhetjük el a mondat elején az „én” használatát. Ez problémát okozhat, mivel az „én”-nel szubjektívebbek, míg az „én” nélkül, úgy tűnik, objektívebbek vagyunk. A modernitás első nagyszabású, szinte totális tárgyiasítása a newtoni tudomány volt, amely teljesen megszabadult ettől az „én”-től. Einstein a relativitáselmélettel a mező és a „tér-idő-kontinuum” fogalmával a newtoni tudomány abszolút terét és abszolút idejét próbálta fejleszteni, de ő is csak egy „második megfigyelőt” tett hozzá. Amikor Berlint teljesen lerombolták, egy másik fizikus, Heisenberg, aki a 20. század egyik legjelentősebb tudósa volt, szomorúan elismerte: „Igazságunk az eszköz igazsága, nem a miénk”. Még a fizikában sem elég a tömeg, az energia és az erő!

A személyes egzisztencia, ez a Kierkegaard-kutatás középpontjában álló „én” az egyetlen nézőpont, amely választ adhat, s azzal, hogy felel, felelős lehet. Mi történik, ha ez a fontos nézőpont hiányzik? Ha elveszítjük önmagunkat, mindenünket elveszítjük, és önmagunkon kívül vagyunk. Kierkegaard az elsők között ismerte fel ezt, s egész életében a spekulatív filozófia, a hegeli idealista rendszer és a tudomány absztrakt szisztematizálása ellen harcolt. És igaza volt, mert a 20. században ezt a rendszert nemcsak a szociális nacionalizmusban és a dialektikus materializmusban használták – Hegel és Marx nyomán vagy akár velük szemben –, hanem a tudomány és a technológia szisztematikusabb rendszereiben, civilizációnk legerősebb alapzataiban is. Mi lehet ennek a hiányzó pontnak a feladata?

Itt van egy rés, amelyet be kell tömni, tárgy és alany, test és lélek, természet és ember, „mi” és „én” ilyen szétválasztásainak megkülönböztetőknél, de nem elkülönítőknél kell lenniük. Az „én” nem definiálható egyetlen szempontból. A definíció mindig *de-finito*, a benne rejlő *finito*val és végső *fimmel*; mindig bevégzi a dolgokat, de a tartam miatt semminek sincs végső állapota. Az ember nem definiálható, újra meg kell találni és fel kell ébreszteni, miként azt Joyce megálmodja a *Finnegan’s Wake*-ben. Az ember legmélyebb tapasztalatai nem csak a nyelvvel és az étellel való tapasztalatok. A különbség mélyebb, mert van egy határvonal a *priori* és a *posteriori* között a filozófiában, legalábbis Kant óta. A szétválasztások sokkal régebbiek, mert az *ad personam* és az *ad rem* között a római kortól fogva különbséget teszünk. A politikánk még *ad personam*, a tudományunk inkább *ad rem*. A korporatívát kooperatívává kell alakítanunk...

Paul Ricœurnek van egy mélyenszántó esszéje 1981-ből a Kierkegaard nyomán való filozofálásról, s ebben azt írja, hogy nem tarthatjuk számon Kierkegaard-t „az egzisztencializmus atyjaként”, mivel a filozófusoknak ez a családja már nem létezik. Meg kell szabadítanunk őt ettől az örökségtől. Azt javasolja, hogy ne csak a hegeli *Aufhebung*gal való állandó, drámai konfliktusát nézzük, hanem próbáljuk úgy értelmezni a gondolkodását, mint ami közelebb áll Kantéhoz, és talán még közelebb Fichtéhez és Schellingéhez. Ricœur felismerte, hogy ami Kant számára a határ, az Kierkegaard számára a paradoxon. Kant azt írja, hogy „korlátozni kell a tudást, hogy megalapozzuk a hitet”, Kierkegaard pedig azt válaszolja erre, hogy „a paradoxon hitet követel, nem megértést”. Fichte különbségtétele *Tathandlung* és *Tatsache*, cselekvés és érvelés között fontos a kierkegaard-i tapasztalat számára. De

Schelling nevét is említi, különös tekintettel a végső valóság témájára, és összekapcsolja a végességet, a szabadságot és a bűnt. Ricoeur szerint Kierkegaard filozófiája távoli, különös álneves szerzői, mint például Constantin Constantiusé, Johannes de Silentioé és Vigilius Haufniensisé viszont közeleiek. Azt írja, hogy igazából ez utóbbiakon keresztül találta meg önmagát. S javasolja, hogy ne utasítsuk el Kierkegaard-t, hanem olvassuk őt és gondolkodjunk róla, és filozófiai feladatunk teljesítésekor – Jaspersszel szólvá – legyünk tekintettel a kivételekre. Ricoeur számára Kierkegaard nemcsak romantikus géniusz, magányos személyiség vagy szenvedélyes gondolkodó, hanem egyszermind az, aki új filozófiát teremt, amelyet „az egzisztenciális lehetőségek kritikájának” nevezhetünk...

Örülök, hogy tegnap Andrej Božič megismertette velünk Edvard Kocbeket, a 20. század egyik legfontosabb kreatív személyiségét. Kocbeck költő volt, gondolkodó, a hit és a cselekvés embere, továbbá politikai, vallási és emberi tanú. Látomásai mélyek voltak és messze meghaladták saját korát. Amikor a második világháború előtt és után megpróbálta realizálni őket, óhatatlanul szembekerült a rendszerrel, először a katolikus egyházzal, majd a kommunista állammal.

Kocbek 1932. november 14-én ezt írta Kierkegaard-ról a naplójában: „Felismerte a tiszta teológia hiábavalóságát a keresztény életben. Radikális evangélikus életet követelt. Egzisztencialista filozófiája felvette a harcot az absztrakt gondolkodással.” 1935-ben a *Dom in svet* című irodalmi folyóiratban megjelentette első szlovén nyelvű esszéjét Kierkegaard-ról. S később a könyvében elismerte, hogy ő volt az a gondolkodó, aki a legnagyobb hatást tette rá. Ebben az 1935-ös, máig időserű esszéjében bemutatta Kierkegaard életét és munkásságát, gondolkodásának magas szintjét, tapasztalatainak mélységét és az ezek közti éles dialektikát. Számára Kierkegaard volt az első és legfontosabb ember, aki valódi és teljes életet élt. A vallásos élet a maga legszemélyesebb voltában teljesen megélt élet. Rájött, hogy milyen fontos számára a pillanat, avagy Cognar *Actualitte de Kierkegaard*-ból vett szávaival, „az élő pillanat minőségi dialektikája”. Kocbek Kierkegaard-t Szókratészhez hasonlítja, aki arra használta az iróniát, hogy lerombolja az emberi szokások kényelmét és bizonyosságát, és egyéni mélységeket nyitott a sekély általánosságokban. Kocbek felismerte, hogy Kierkegaard az emberi tapasztalat három stádiumában a filozófiát és az emberit a szerelem példáin írja le. Az esztétikai stádiumban az erotikus szerelmet, az etikaiiban és a vallásiban a transzcendens szerelmet, valamint a bizonyosság és a feltétlenség iránti vágyat. Ellentmondásos módon Kierkegaard-nál a vallásra vonatkozóan nincsen bizonyosság. Nála is ott van az örök bizonytalanság, a szorongás és a szenvedés, amikor az ember reszket kétségbeesésében. Ami azonban az életben a leglényegesebb, annak le kellene győznie az egzisztencia sötét oldalát. Kocbek arra is rámutat Kierkegaard Regina Olsenhez írt utolsó, 1849-es levelében – amelyben, mielőtt végleg elbúcsúzna az ekkor már férjes asszonytól, köszönetet mond neki mindenért –, hogy felismerte Reginában „egyetlen szerelmét”. Végül tesz néhány kritikus megjegyzést Kierkegaard-ral kapcsolatban. Nem osztja erkölcsi szenvedélyét, úgy véli, hogy túl szenvedélyes a döntéshozatalban. Felismeri benne a lutheránust, aki a bűn ellentétét a hitben látja, nem az erényben. Mindez azonban nem vethet árnyékot erre a rendkívüli tapasztalatra. Kocbek megérti Kierkegaard bizonyítását arra vonatkozóan, hogy az igazság csak a szubjektivitásban létezik, az egyéni és a személyes révén. Számára Kierkegaard hasonló Dosztojevszkijhez, aki, bár nem volt szent, a jelenkori hit legnagyobb tanúja volt.

Kierkegaard mély, összetett hatást gyakorolt Kocbekre. Még Kocbek lényeges műveinek címei is alapvető kierkegaard-i gondolatokra emlékeztetnek. Novelláskötetének a *Strah in pogum* (Félelem és bátorság), második verseskötetének a *Groza* (Rettegés), esszékötetének pedig a *Svoboda in nujnost* (Szabadság és szükségszerűség) címet adta. A legnagyobb hatást azonban Kierkegaard nem Kocbek munkásságára, hanem az életére tette. Kocbek, ahogyan barátja, Boris Pahor hívta, „korunk igazi tanúja” volt. Mondhatjuk, hogy „vallási-költői egzisztencia” volt, a kierkegaard-i kifejezés valódi értelmében.

Egyszerre dolgozott esztétikai, etikai és vallási területeken. Mély bepillantása volt az időkbe mind a történelem, mind az örökkévalóság nézőpontjából.

Spanyolországról gondolkodva figyelmeztette az egyházat, hogy ne támogassa a fasisztákat a polgárháborúban. A *Dom in svet* folyóiratot, ahol a munkáját publikálta, bezárták, őt magát megtámadták és kiközösítették. A második világháború előtt *Dejanje* (Cselekvés) néven saját folyóiratot alapított. A keresztényszocialisták egyik vezetője lett, és belépett a megszállás ellen harcoló felszabadítási frontba, de előbb megvárta, amíg a Hitler–Sztálin paktum megbukik. A felszabadítási front, amelyet a kommunista párt, a keresztényszocialisták és a Sokol-csoportok alapítottak, kezdetben főleg az ő tevékenységének köszönhetően demokratikusan szerveződött. 1943 elején a kommunisták a Szovjetunió támogatásával átvették az irányítást. Kocbeket kiküldték egy magasabb pozícióba az újonnan megalapított Jugoszláviába, csak hogy eltávolítsák Szlovéniából. A háború után szlovén ügyekért felelős miniszter lett Belgrádban. Ő volt az egyetlen nem kommunista miniszter, de valódi hatalommal nem rendelkezett. 1948-ban, a Tito–Sztálin vitát követően felismerte az új lehetőségeket, de hamar csalódnia kellett, mert Jugoszlávia nem indult el a demokrácia irányába. Naplójába azt írta, hogy „a titoizmus szupersztálinizmus”. Különös ugyan, de igaza volt, mára a sztálinizmus halott, de a titoizmus a volt Jugoszlávia területén még mindig él. Az ötvenes évek elején, negyven évvel az új balkáni háborúk előtt, azt írta naplójába, hogy a jugoszláv unitarizmus Jugoszlávia valamennyi nemzetére veszélyes. A partizán korszakról szóló szövevényes témájú novelláival, a *Strah in pogum*mal ő szegte meg elsőként a „szocialista realizmus” íratlan törvényét a művészetben. Már korábban meg akartak szabadulni tőle, és ez jó ürügy volt arra, hogy megfosszák politikai funkciójától. Még a történelmi fényképekről is kiretusálták. Nem tartóztatták le, de nem publikálhatott és nem kereshetett pénzt, még a családja számára sem. Saját szavaival kilenc évre mély „történelmi depresszióba” zuhant. A hatvanas években irodalmi munkásságáért megkapta a Prešeren-díjat, elismerték mint kiváló költőt, de még mindig gyanúsnak találták mint tanút. A hetvenes években, a hetvenedik születésnapja körül volt utolsó összeütközése a rendszerrel. 1975-ben interjút adott *Korunk tanúja* címmel író barátjának, Boris Pahornak a trieszti *Zaliv* folyóirat számára. Beszélt a felszabadítási front demokratikus kezdeteiről, a háború utáni titkos likvidálásokról és a jelenkori problémákról. Figyelmeztetett arra, hogy ezeket a rejtett történelmi tényeket át kellene gondolni, hogy „a rombolás démona ne éledjen fel újra”. Ez tizenöt évvel az új jugoszláv háborúk kezdete előtt történt, de nem hallgattak rá. Épp ellenkezőleg, a rendszer minden eszközzel támadták. Az egykori partizán bajtársai célkeresztjébe került idős költő védelemre szorult. Ki kellett állnia mellette még a Nobel-díjas német írónak, Heinrich Böllnek is, aki felismerte, hogy ismét a középszerűség támadta meg a géniuszt, mert nem tudta vagy nem akarta megérteni. Böll nagyra értékelte Kocbek költői művét, irodalmi Nobel-díjra is jelölte. Kocbek azonban sosem tudta teljesen kiheverni a támadásokat, s magányosan halt meg 1981-ben.

Kocbek volt az UBDA, a jugoszláv titkosrendőrség által legjobban megfigyelt személy. A „bonyolult költő” körül három évtizeden át egy hatvankilenc kémből álló gépezet dolgozott, amelyet nemcsak ironikusan, hanem egészen cinikusan „Kocbek Intézet”-nek neveztek. Több mint tízezer oldalnyi jelentést készítettek róla. Ennek a hatalmas nyomozásnak a fő eredménye az a csekély felismerés volt, hogy Kocbek jó költő ugyan, de rossz politikus, naiv, és hiányzik belőle a politikai ösztön. Paradoxon? Ha ez igaz, akkor egyszerűen nem szerveznek köré ekkora gépezetet. A titkosrendőrség követ el hibákat, de nem ilyeneket. Nagyon érdekes, hogy ilyen és ehhez hasonló frázisokat hajtogattak munkájával kapcsolatban mindig, még az irodalmi bizottságokban, a kongresszusokon, a szimpóziumokon, az előadásokon és a cikkekben is, egészen mostanáig, saját korunkat is beleértve. Még a 2011-ben publikált, utolsó és egyetlen nagy életrajza is, amely jól közelíti meg személyes és költői munkásságát, politikai vízióit és tanúságtételét, ezeket az ellentmondó kijelentéseket ismételteti.

Kocbek mestere volt a nyelvnek, de nem csak költőként vagy íróként; valóban korának, „a teljes emberi létezésnek” a tanúja akart lenni... Kockázatot, és nem vesztette el önmagát, ez volt talán a legfontosabb öröksége Kierkegaard egzisztenciális szelleméből.

A Kierkegaard-ról szóló filmből megtudtuk, miként értelmezte Kierkegaard az európai Népek tavaszát 1848-ban. A tömegek lázadásában nem látott lehetőséget, mint hallgatótársa, Engels a Berlini Egyetemről, vagy annak barátja, Marx, és még sokan mások. Mostanra világos, hogy igaza volt; a tömegek, amelyeket nem az egyes személyek alapoznak meg, nem hozhatnak szabadságot erőszak nélkül, észt vész nélkül, testvériséget feszültség nélkül és abszolút egyenlőséget.

Kocbek intuícióinak valóságosságáról és mélységéről tanúskodik *Kis és nagy nemzetek* című esszéje, amelyet 1939-ben publikált a *Dejanje* folyóiratban. Tisztán látta, hogy az olyan nagy ideológiák, mint a faszizmus, a náciizmus vagy a kommunizmus, nem menthetik meg Európát, s ezért valami teljesen újba vágott bele.

„A nagy és kis nemzetek jövőjének az a záloga, hogy egész Európának legyen egy szövetségi kormánya. Az új Európa nagy és kis nemzetek, nagy és kis hazák egysége kell hogy legyen, nem pedig totalitárius országoké, ahol az emberek, a tőke, a lélek és a test nem valamilyen féltékeny mitikus egységben olvadnak össze a négyek jegyében. Az új Európát egyénekből kell megalkotni. Az államgépezetnek, a gazdasági rendnek és a spirituális értékeknek ezt az egyént kell szolgálniuk, az emberi teljesség személyes érzéséhez. Amikor Európa kialakítja gazdaságát az állam vagy az anonim társadalom által nem korlátozott nagy, természetes sokféleségből, akkor fog megjelenni az új politikai rend, amelyben az emberek megőrzik saját fontosságuk tudatát. Egy ilyen korban élnek majd meg a kisebb nemzetek a maguk rendkívüli és hatalmas értékét.”

Kocbek még a második világháború előtt sem pusztán álmodott Európáról, hanem tiszta víziója is volt róla; a szó igaz értelmében profetikus volt. „Európa alapító atyái” csak a háború után láttak hasonló megoldást. Kocbek még azokat a lépéseket is előre megérezte, amelyek végül Európa tényleges megvalósításához vezettek. 1939-ben előállt egy gazdasági tervvel, és 1951-ben valóban megalakult az Európai Szén- és Acélközösség, ezt követte az Európai Gazdasági Közösség, végül a politikai unió.

A másik nagy megérzése Európa kulturális sokféleségének megragadása volt. Az erről szóló rendelkezés csak mostanában került be az európai dokumentumokba, de túlságosan deklaratív formában. Igazi próbája a kisebb kultúrákkal, a kisebb nemzetek életét is biztosító lényeges minőséggel szembeni attitűd. Kocbek utolsó víziója még mélyebb volt. Az általa elképzelt kulturális keret belső célja a következő: „Az új Európát egyénekből kell megalkotni. Az államgépezetnek, a gazdasági rendnek és a spirituális értékeknek ezt az egyént kell szolgálniuk...” Ez a mai napig nem valósult meg Európában, de továbbra is fennáll mint lehetőség, s bár nem az egyedüli, minden bizonnyal a legnagyobb kihívás mindannyiunk számára. A fáradt európai és világcivilizáció számára csakugyan nincs más út, mint az az egyén, aki teljesen szabad a maga kreativitásában a saját kulturális milióján belül, meghozza úgy, hogy ez a milió nyitott az egyetemes felé és kapcsolódik egy tágabb milióhoz. Az ilyen szubjektum nem valamiféle atom, amely új tömegrobbanáshoz vezető láncreakciót indíthatna el, hanem új teljességé szerveződő sejt. S ez nem pusztán „emberi erőforrás”, hanem valódi forrás. Csak a saját erejének tökéletesen tudatában lévő, sztereotípiáktól nem béklyózott egyén képes kibontakoztatni ezt a fajta kreativitást és létrehozni valami igazán értékeset, valami újat. Nem új virtualitásra, hanem új vitalitásra van szükség.

Kierkegaard és Kocbek: eltérő személyiségek voltak, különböző századok és kultúrák, de egyformán kis nemzetek és nem gyarmatosító kultúrák emberei. Mindketten döntöttek, és mertek szembefordulni a társadalmi előítéletekkel és koruk szűkös határaival, hogy megteremtsek a lehetőségét a szabad, önálló személyiség kibontakozásának. Kenneth Frampton angol építész és kritikus 1983-as *A kritikai regionalizmus felé* című esszéjében valami ehhez hasonlólt dolgozott ki, csak ő a térre vonatkozóan. Írását Paul Ricoeur következő

szavaival kezdte: „Hogyan legyünk modernek úgy, hogy nem veszítjük el a kapcsolatot a hagyománnyal?” Frampton az építészek egy szűk körét leszámítva kevés figyelemben és elismerésben részesült. Elgondolása, amely arra fókuszált, hogy az „autonóm kultúrák” hogyan alapozhatják meg az „egyetemes civilizációt”, akkoriban ellentétben állt a globalizáció programjával. Mára azonban, az ilyenfajta globalizáció 2008-as összeomlása után jóval világosabb lett, hogy az „egyetemes civilizáció” nem maradhat fenn az „autonóm kultúrák” tisztelete és megértése nélkül.

A kultúrák közti dialógus csak a dialógus kultúráján keresztül válik lehetővé. Nem az egyik vagy a másik oldal, nem a pozíció vagy az oppozíció, hanem a kompozíció a kultúra lényege. Csak középpüött *in medias res* győzhetjük le a konfliktust és teremthetünk ellentétet. Mostanra, amikor csaknem a fél világ lángokban áll, nyilvánvalóvá vált, hogy meg kell fékeznünk „a civilizációk összeomlását”, és biztosítanunk kell „a kultúrák együttlétezésének” lehetőségeit.

Ennek érdekében össze kell kapcsolnunk a nyelvet és a teret. Megvannak hozzá a gondolataink és az eszközeink. Segítségül hívhatjuk Einstein „tér-idő-kontinuum” fogalmát az elméleti fizikában, Bahtyin kronotopozát az irodalomelméletben, Bergson tartamát és Heidegger *Dasein*-értelmzését a filozófiában. Közelebb juthatunk hozzá Derrida *différance*-fogalma által, amely nem csak differencia, Ricœur modernitásértelmezésével, amely nem zárja ki a hagyományt, és Foucault tudásarcheológiájával, amely új térértelmezést kínál.

Még közelebb is találhatunk remek támpontokat. Meg kell haladnunk a „kiterjesztett szubjektivitást”, és reális szubjektumokká kell válnunk, akik megtapasztalhatják azt a „pillanatot”, amely „az egyest az egészhez fűzi”, miként azt Dean Komel írja *Bivanja* című könyvében. Žarko Paić szavaival, túl kell lépnünk a „világ nélküli képen” és a „hatalom nélküli szabadságon”, és újra kell gondolnunk azokat. Le kell győznünk az eszképzizmus és a terrorizmus közti szakadékot, ahogyan arra Goran Starčević rámutatott *Egzisztenciális gyakorlatok* című művében.

Az első ökonómia a nyelv ökonómiája, amit Derrida ismert fel. Az ökonómia a görög *nomos* nélkül, az összes spirituális és materiális réteg valódi tere nélkül nem válhat új *oikumené*-vé. Ha meg akarjuk alapítani az igazi *oikumenét*, miként azt Primož Repar javasolta, akkor ez a térbeli alapzat is szükséges alátámasztásul. A speciális közel van a spaciálishoz. Minden speciesnek a túlélésre törekedve meg kell találnia a neki megfelelő teret, a speciális helyet. Minden nyelv, minden kultúra ilyen hely az ember számára. Ilyen hely az *oikumené*, ahol az egyes és az egész összehozható ugyanazon térben és időben. De készen állunk-e arra Európában, hogy megnyissunk egy ilyen igazi *oikumenét*, esetleg *EUkumenét*?

Itt vagyunk ezen a gyönyörű škocjani tájon, a karsztbarlangok fölött, amelyek fontos spirituális helynek számítottak a bronzkorban. Az archeológiai leletek szerint az emberek egykor ide dobták be törött kardjaikat. Vajon ez a hely az ősidőktől fogva a béke helye? A középkorban a karsztbarlangok ihlették meg Dantét az *Isteni Színjáték* első részének írásakor. Rilke ehhez a helyhez nagyon közel, Duinóban írta isteni (duino) elégiáinak első darabját. Mind ismerjük e sorokat: „Mert a Szép az Iszonynak / kezdete csak, ennyit még elviselünk és / bámuljuk közönyét, hogy össze se zúzza, / megveti lényünk.”¹ Ám azt alig tudja valaki, hogy akkor készültek, amikor a karszti *burja* nevű szél a legerősebben tombolt. Az iszony valóságos volt, mert az osztrák költő megtapasztalta a magas sziklák fölött, azon a helyen, amely ma Rilke ösvényeként ismert. Kocbek a *Lipicaiai* című költeményében, amely a különböző fajtájú karszti lovakról szól, arról ír, hogy milyen bonyolult kapcsolatban van egymással történelem és természet a világ valamennyi nemzetében. A régi karszti házakat úgy tájolták, hogy még akkor is megmaradhassanak az emberek a napsütötte udvaron, ha a *burja* erősen fúj: ezért hívják őket *burja*-cnek. Még mindig tisztelnünk kell a természet erejét. Ez újra egzisztenciális kérdés.

¹ Rainer Maria Rilke: *Duinói elégiák*. Szabó Ede fordítása.

Hallják a Reka folyót lenni a Föld mélyében? Csak itt és most hallhatják az élet liktetését, de nem csak a fülüikkel, nem csak a szemükkel, hallhatják nyitott szíviükkel is, amely nem fáj többé. Kitágíthatják „énjüket” a mélység és a magasság felé... megnyithatják maguk mindenre. Az intuíció csak a belsőbből jöhet. „Egész embernek” lenni annyi, mint belül lenni... és bepillantást nyerni.

Zárásképpen szeretnék felolvasni egy Edvard Kocbek-verset, hogy lássák, hogyan tudott Kocbek énekelni ugyanabból a mélységből, amelyből Kierkegaard is. A vers címe *A felkészületlen*. Kocbek tudta, hogy sohasem készülünk fel teljesen.

Fölkészületlen

*Csodás dolgokról szóló
életveszélyes mese,
hogy valaki olyan,
mint mi mind,
és ugyanakkor mindenki olyan,
amilyen nincs és nem is lesz.
Ráadásul mindenkiben van valami,
ami a másikat rosszra készíteti,
és mindenki tele van valamivel,
ami örömmé növeszti a tébolyt.
Ezért nyugodtan sétálgatok
a századokban és próbálgatom
a kezdet és a végzetlen vérzés
különböző értelmű játékait.
Aztán elmegyek, egyenest
a boldog szorongás
várászos bánatába.*

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Hivatkozások

- Kierkegaard, Søren (1983): *The Sickness Unto Death*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. [Magyarul: Kierkegaard, Søren (1993): *A halálos betegség*. Rác Péter fordítása. Budapest: Göncöl Kiadó, 1993.]
- Kierkegaard, Søren (2013): Zapiski 1842–1846. V: *Apokalipsa*, št. 172, junij, str. 15–22. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Kocbek, Edvard (1949): *Tovarišija: dneviški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943* (Elvtársiasság: Naplójegyzetek 1942. május 17-től 1943. május 1-ig). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kocbek, Edvard (1949): *Strah in pogum: štiri novele* (Félelem és bátorság: Négy elbeszélés). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kocbek, Edvard (1967): *Listina: dneviški zapiski od 3. maja do 2. decembra 1943* (Charta: Naplójegyzetek 1943. május 3-tól december 2-ig). Ljubljana: Slovenska matica.
- Kocbek, Edvard (1970): *Eros in seksus* (Erősz és szexualitás). Ljubljana: Naše tromostovje.
- Kocbek, Edvard (1974): *Svoboda in nujnost: pričevanja* (Szabadság és szükségszerűség: Vallomások). Celje: Mohorjeva družba.

- Kocbek, Edvard (1977): *Zbrane pesmi* (Összegyűjtött versek). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kocbek, Edvard (1981): *Sodobni misleci* (Kortárs gondolkodók). Celje: Mohorjeva družba.
- Kocbek, Edvard (2010): *Razumnik pred odločitvijo*. Izbrani eseji. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Kocbek, Edvard (2013): Søren Kierkegaard. V: *Apokalipsa*, št. 172, junij, str. 161–175. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Kocbek, Edvard (2013): *Dnevnik 1934*. Ljubljana: ZRC.
- Komel, Dean (2011): *Bivanja*. Založba Miš.
- Pahor, Boris és Rebula, Alojz (1975): *Edvard Kocbek pričevalec našega časa*. Trst: Zaliv.
- Paić, Žarko (2007): *Projekt svobode*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Repar, Primož (2013): *Eksistencialna revolucija*. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Ricœur, Paul (2013): Kierkegaard in zlo. V: *Apokalipsa*, št. 172, junij, str. 67–94. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Ricœur, Paul (2011): *Sebe kot drugega* (Én mint másik). Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Rilke, Rainer Maria (1998): *Duino Elegies*. Translated from the German by Stephen Cohen. [Magyarul: Rilke, Rainer Maria: *Duinói elégiák*. Több kiadás.]
- Starčević, Goran (2013): *Vaje v eksistenici*. Ljubljana: KUD Apokalipsa.

Kocbek angol fordításban

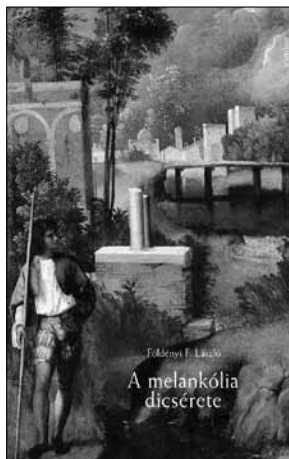
- Kocbek, Edvard (1989): *The Lipizzaners*. Ljubljana: Association of Slovene Writers.
- Kocbek, Edvard (1990): *Na vratih zvečer / At the Door at Evening*. Dorion, Quebec & Ljubljana: The Muses' Co., Aleph.
- Kocbek, Edvard (1999): *Embers in the House of Night: Selected Poems*. Santa Fe, New Mexico: Lumen.
- Kocbek, Edvard (2004): *Nothing Is Lost: Selected Poems*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

BARTHA JUDIT fordítása

A MELANKÓLIA VERGILIUSA

Földényi F. László: *A melankólia dicsérete*

Igazán örömteli könyv Földényi F. László könyve, *A melankólia dicsérete*, és itt nincsen semmi ellentmondás, még ha a köznapi nyelvhasználat általában a szomorúsággal is társítja a melankóliát, mert, mint ahogy könyvében Földényi mondja: „...a melankólia bárhol fel tud tűnni. Nemcsak a le-, hanem a felhangoltságban is; nemcsak a bánatban vagy az unalomban, hanem az örömben vagy az önkívületben is. A letargiában éppúgy, mint a koncentrált figyelemben”. És bár nemegyszer elmondja, hogy a melankólia lényegéhez tartozik a meghatározhatatlansága („mintha a melankólia *fogalma* magát a melankóliát takarná el”), kicsit akképpen, mint Szent Ágostonnál az idő, amit csak addig ért az ember, amíg nem kell megmagyarázni, paradox és vakmerő módon mégis számtalan kísérletet tesz a meghatározására. De nem ettől jó a könyv, nem ettől páratlan, sőt, kivételes. Ugyanis ez egy nagyon személyes könyv. Van Földényinek egy olyan személyes hangja, egy olyan közvetlen megszólalása, ami bizonyos fokig megtévesztő a maga tómondatos, száraz és szikár egyszerűségében, és ugyanakkor ezzel az egyes szám első személlyel szerényen el is fedti a jelentős tudományos erudíciót. Azt, hogy mindennek, amit említ, alaposan utána-nézett, nem is egyszor, de százszor. A személyes megszólalásokat is áthatja egyfajta tárgyilagosságot, szinte semleges tónus, de az ember mégis úgy érzi, hogy nincs olyan tárgy, amit ez az író ne merne szemügyre venni, érinteni, akárcsak egyik nagy elődje, Montaigne. A könyv előhangja már rögtön a nagyon személyesből indít (lásd a nyitófejezetet egy kerti élményéről, amelyben leírja, ahogyan hanyatt fekvé megpihen a teste, vagyis fokról fokra átveszi a hatalmat, amíg végül el nem tűnik az érzékelésből; vagy lásd guadalupéi kalandját, amikor egy vörös kősvatagon áthaladó távolsági buszon a *melancóliáról* énekelnek egzotikus küllemű útitársai; vagy ahogyan Wachendorfban, hosszas esőben bolyongás után útitársaival együtt megtalálja a Peter Zumthor által tervezett és épített *Klaus testvér kápolnája* nevű különös építményt; vagy amikor Svájcban gyalogosan leereszkedik a Corvatsch-csúcsról, amelyet egy Segantini-festményen fedez föl; vagy ahogyan – és ez a könyv egyik őselménye, amely epizódra a könyv vége felé is visszatér – gyerekkorában, a sportpályára menet, osztálytársaitól lemaradva, egy üvegablakon keresztül megpillant egy boncasztalon kiterített holttestet, ami után különös és megmagyarázhatatlan illat kezd áradni a saját testéből; vagy ahogyan megnéz egy régi felvételt Joseph Beuys akciójáról a kedvenc berlini múzeumépületében; avagy elmeséli norwichi tartózkodását egyetemista korából, Michael H. Parkinson, egy magyar nyelvet tanulni kívánó különc egyetemi oktató vendégeként, 1974-ben, akinek 1994-ben bekövetkezett haláláról váratla-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2017
361 oldal, 3999 Ft

nul egy Sebald-könyvből értesül, az 56-os villamoson, 2001-ben), de ez a nagyon személyes hang (nem utolsósorban ide kívánkozik a megrendítő zárófejezet, amelyben újszülött kisfiának és halott apjának tekintete másolódik egymásba) egyáltalán nem akadályozza meg abban, hogy a közvetlenségből és az olykor kifejezetten intim egyes szám első személyből irdatlan messzeségeig jusson el, és bámulatos műelemzéseket produkáljon, többek közt Giorgione, Dürer, Jovánovics György, Peter Zumthor, Stanley Kubrick, Francis Bacon, Szűcs Attila, Anselm Kiefer, Hans Peter Feldmann, Gerhard Richter, Giovanni Segantini, Edward Hopper műveiről vagy művei ürügyén, vagy Lord Chesterton fiához intézett levelei kapcsán a gyermeknevelésről.

De még magukban a műelemzésekben is ez a szenvedélyes és intenzív megközelítés dominál: látjuk Földényit a művek előtt állni, látjuk, ahogyan megtorpan, a földbe gyökerезik a lába, és egészen a magafeledtségig belemerül a művek szemléletébe – majd ebből az önelvesztésből visszatérve élményeit esztétikailag és filozófiailag is hallatlan, szinte pedáns precizitással meg tudja fogalmazni, miközben őt nem titkoltan a felforgató, szubverzív, a megmagyarázhatatlan, a problematikus, a nyitott művészet vonzza, ezeket a műveket tartja szellemi értelemben érdekesnek – azonban ezeket a néha sebként kinyíló műveket mégis be tudja sorolni a megfelelő helyre, iktatni tudja, képes elhelyezni egy olyan szellemi térképen, amelyik a szemünk láttára, a könyv írása során keletkezik. Az ember olvasás közben csak lassan ébred rá, ahogyan egymásra épülve, szinte regényírói technikával, ezeknek a felismeréseknek a szerzővel együtt a birtokába jut: arra, ahogyan a könyv gondolati íve kirajzolódik előtte. Földényi kézen fogva vezeti az olvasót, kifejezetten pedagógiai érzékenységgel irányítja pillantását olyan felismerésekre, amelyek az ő számára személyesen roppant fontosak, sőt, életbevágóak. Ritka dolog, egészen kivételes adomány ez, nem ismerek hasonló könyvet, amelyik ilyen egyszerre kanyargós és ugyanakkor nyílegyenes utat járna be. Pessimista kultúrkritika, apokaliptikus látomás, mondhatná az ember a könyv egynemely passzusára, de miért jár át minket, olvasva ezt a könyvet, a felismerések boldog ámulata?

A könyv sűrűjébe akkor érkezünk, nem sokkal a bevezető fejezetek után, mikor Földényi Giorgione és Dürer velencei találkozásáról beszél. Ennek során Földényi szerint megtörtént a melankólia-stafétabot átadása, és Giorgione *Vihar* című hírhedten titkos, a legkiválóbb szakértőknek mindmáig komoly fejtörést okozó képén látható romos falrészleten, emlékművön?, sírlemléken? álló két oszloptörredék nyílegyenesen vezet Dürer ikonikus, a *Melencolia 1* című rézmetszetén látható, szintén megfejthetetlen értelmű, a kilátást eltorlaszoló polihedronához. A polihedron megfejtésének művészettörténeti igyekezete, amely azonban annyi nekifutás után is mindmáig reménytelennek bizonyult – és éppen ez a villódzás a jelentéstulajdonítás és a megfejthetlenség között adja a könyv egyik végtelenül rokonszenves alapgondolatát és alapritmusát –, mulatságos megjegyzésre sarkallja Földényit: „Jelenléte roppant súlyos. És még sincsen senki, aki akár egy futó pillantásra méltatná: sem az előtérben ülő nőalak, sem a puttó, sem a kutya. Igaz, egymásra sem figyelnek. [...] Ha meg tudnának szólalni, egyik sem említene a polihedront.” Mármost a nőalak, a puttó, de a kutya sem beszélne a polihedronról, már ha tudna beszélni. Érdekes feltételezés. Ám erre nincs semmilyen bizonyíték. A polihedron, mint vándormotívum, felbukkan Giacomettinél vagy Kiefer *Hypathiájában*,¹ és a

¹ („A melankólia kapcsán Anselm Kiefer őt is megidézte. 2002-ben készített egy három darabból álló szoborcsoportot *Az ókor asszonyai* címmel. A három megformált nő az i. e. 6. században élt görög költőnő, Myrtis, a misztikus gondolkodó, Candidia, akit megöltek [hosszas utánajárással sem tudtam eldönteni, hogy vajon Kiefer nem Canidiára gondolt-e, a Horatiusnál többször is szereplő római boszorkányra?], valamint a filozófus Hypatia, akit a keresztények gyilkoltak meg. A három közel életnagyságú női alak mindegyike földig érő abroncsszoknyát visel, valamint hozzá tartozó felsőrészt. Feje azonban egyiknek sincsen. Myrtis feje helyén nagy nyitott

melankólia, mint vándorló toposz, akár valamilyen diakronikus, történelmi időközön át képződő titkos szabadkőműves-társaság adja ki Földényi könyvének titkos dramaturgiáját, ez a vérvonal. Időnként a semmiből előhúzza egy idézetet, majd ez az idézet, mintegy véletlenül, felbukkan azon a művön, amit elemez, mint Ingeborg Bachmann esetében („Halott vagyok bolygó halott / sehol sem bejelentve többé / ismeretlen az előljárók birodalmában / számföldi az arany városokban / s a zöldellő vidéken // régóta felretett akta / és már semmi nem az enyém // csak a szél csak a hang csak az idő”) Anselm Kiefer egyik sorozatában. A pedagógiai szándék nyilvánvaló. Ha fordított irányú lenne az elemzés, és Kiefer festményén megpillantva bukkannánk Bachmann gondolatára, kevésbé plasztikus jelentésű lenne a vers, az elhelyezés nem a műelemzés, hanem a pedagógiai szándék jele.

Nos, Giorgione és Dürer találkozására sincs az égvilágon semmiféle bizonyíték. Egyszerre, egy időben és huzamosabban tartózkodtak Velencében, és életrajzuk számos vonala meghosszabbítható lenne a személyes találkozásukig, de semmi nem utal arra, hogy az megtörtént. De erre a hipotetikus találkozásra Földényinek rettentő szüksége van, és mindent megtesz azért, hogy mint egy fölfedezést, az olvasók és a tudományos közösség tudomására hozza, mi több, a fejébe verje. Ám Földényi óvatossá duhaj, és ámulattal figyelhetjük, ahogyan a bizonytalanságokra, a repedésre, hasadásra, krízisre épülő szövegben,² különösen az első részben, gombamódra elszaporodik a „talán” szó, a „könynyen elképzelhető”, az „alighanem”, a „minden bizonnyal”, a „nem zárható ki”, a „bárhogyan legyen is”, és egyáltalán, a feltételes mód ezernyi alakban. Mire a végére érünk a fejezetnek, az olvasó fejében mégis sziklaszilárd összefüggés képződik a Giorgione-képen látható két kis oszlop, illetve a polihedron között.

„Ez a melankólia” – jelenti ki, majdhogynem ellentmondást nem tűrően, talán-talán kicsit Ady Endrésen a szerző („Ez a fekete zongora”) – és a könyv számos pontján feltűnik ez a határozott kijelentő mód. „Tökéletesen mindegynek tapasztalni magamat, s közben nem érezni se fájdalmat, se keserűséget, legfeljebb csodálkozni: igen, ez a melankólia.” Aztán: „A melankólia napjainkban: szembeszegülés az általános társadalmi-civilizációs elvárásokkal”. Továbbá: „E szakadék iránti érzékenységben gyökerezik a melankólia”. Majd: „Ez a nem-tudás minden melankólia egyik soha el nem apadó forrása”. És: „Mi hát a melankólia? Olyasmi, amit ha megneveznek, már nem az, ami.” Nem sokkal később: „A melankólia maga a merő anakronizmus”. És: „Ez a melankólia univerzuma”. Aztán: „Túl renden és rendezetlenségen: ez a melankólia”. Újabb nekifutás: „A melankólia egyik ismérve azonban éppen az, hogy érvénytelenné teszi az ilyesfajta besorolásokat. Örökösen új és új arcot ölt, s ettől besorolhatatlan. Éppúgy feltűnhet zsenialitásként, mint súlyos személyiségzavarként, elmebetegségeként csakúgy, mint kiegyensúlyozott kontemplációként, s nemcsak a levertség jellemezheti, hanem a látványos derű is. Megannyi egymással ellentétes vonás. És mégis, a melankólia, közös nevezőként, mindegyikben fel tud tűnni, anélkül hogy bármelyikkel kizárólagosan azonosulna. Melankólia. Mindenki pontosan

ólomkönyv van, Candidia feje helyén éles drótköteg. A legfeltűnőbb azonban Hypatia, akinek a feje helyén Dürer polihedronja látható. Ezúttal nem egy Messerschmitt hordozza, hanem egy törékeny nő. Hypatia ily módon a testet öltött melankólia.”)

² „Amikor megreped a burok, és rés nyílik az anyaméhben – vagyis azon, ami körülvesz bennünket –, s az ember szembesül azzal, hogy mennyire nem ura saját létezésének, akkor kel életre a melankólia. Amíg ez nem következik be, addig visszahúzódik, nem ad jelt magáról. De bármikor kész arra, hogy támadjon. Mert a repedés, a hasadás, vagyis a szó eredeti értelmében vett krízis bármikor bekövetkezhet. Az ember ilyenkor szembesül azzal, hogy szeretne minden lenni, szeretne részesülni abból, amit saját korlátozott létéhez képest végtelen nagyra érez, de amiben mégsem tud alámerülni. És bár lehetetlen mindennek lenni, ebbe mégsem tud beletörődni. Ez a melankólia.”

érzi, miről van szó. De megfejteni senki nem tudja, meghatározni pedig még kevésbé.” És nincs megállás: „Feldolgozhatatlan, hatalmas kódarab a melankólia. Olyan, mint Dürer polihedronja”. Később, Kubrick *Úrodüsszeiáját* elemezve: „A melankólia emberré tette a majmokat, akik számára a tanácstalanság lett a legnagyobb tudás”. És: „A lélek feketesége ez. Hagyományosan ezt nevezik melankóliának”. És: „Abban, amit a költő Coleridge »eleven halálnak« nevezett. Ez a melankólia.” És még mindig nincs vége, az egyik legizgalmasabb, Francis Bacon festészetét elemző fejezetben: „Nem vitás, hogy a Rorty által elutasított »közös én« a huszadik században már nem annyira a kultúra beteljesülését jelenti, mint korábban évszázadokon keresztül, hanem inkább a terrort, a totalitásnak való kiszolgáltatottságot, a személyiség eltörlését, az embernek a saját egyéni sorsától való megfosztását. Bacon azonban úgy utasítja el a közös Én vitathatatlanságát, hogy közben a személyiséget mégsem szolgáltatja ki az esetlegességek és véletlenszerűségek patchworkre emlékeztető üres játéknak. Ő sem vitatja, hogy a hagyományos értelemben vett klasszikus »én« immár a múlté, s amit ma »én«-nek nevezünk, annak határai többnyire sablonok, minták halmazából állnak, amelyek a mindenkori érdekek és helyzetek parancsára minden esetben más és más alakzattá állnak egybe. De közben egy ezzel nehezen összeegyeztethető mátrix érvényességét is fenntartja, és továbbra is ragaszkodik egy olyan identitáshoz, amely nem korlátozódik a pusztára. Az a szellemi-fizikai teljesség, amely üvegharangként borul mindenkire, és ami a kultúra egészét jelenti, változatlanul létezik, még ha ezt az egész civilizáció tagadni is próbálja. Ez a teljesség, ha fölsejlik, idegen test benyomását kelti a mai civilizációban. S akkor sejlik fel, ha e civilizáció mindent behálózó szövete valahol fölfeslik. Ezek a melankólia pillanatai.” Továbbá: „Ez a nem-tudás minden melankólia végső forrása, éltetője”. És végül a szintézis, Sebald műveit elemezve: „Sebald számára mindegyik egy saját, külön bejárható univerzum építőköve. Ez az univerzum, az általunk ismerttől eltérően, nem rendelkezik iránnyal, céllal, nincsen történelme, abban az értelemben, ahogyan a történelmet egy mindenben áthaladó, előretartó vörös fonalként gondoljuk el, nem mutat fel semmilyen koherenciát, nincsenek szabályai. Igazából valósága sincsen. És mégis, időnként mindennél valóságosabb tud lenni. Ilyenkor az ember úgy lépi át a küszöbét, hogy semmi pénzért nem fordulna vissza. Sőt, az úgynevezett »valóság« kifejezetten csalódást kelt benne. Ez az új univerzum semmivel sem kevésbé drámai, sorsdöntő, mint az, amit ismerősnek vélünk. Olyan, akár egy hatalmas bűnügyi történet, amelyben milliónyi gyanús bizonyíték bukkan fel, anélkül hogy érkezne egy detektív, aki nyilvánvaló összefüggést teremtené közöttük. Minden egy perdöntő bizonyíték benyomását kelti, anélkül hogy a perre valaha is sor kerülne. Az egyes bűnjelek úgy emelkednek ki a környezetükből, ahogyan Dürer *Melencolia I.* című rézkarcán a polihedron a szétszórt kellékek közül, vagy a monolit Kubrick *2001: Úrodüsszeia* c. filmje kezdeti képsoraiban. Értelmezhetetlenek. Ez a velejéig melankolikus univerzum egy jól kirajzolt út helyett egy soha meg nem fejthető labirintus benyomását kelti.”

A könyv egyik varázsa és feszültsége éppen ezeknek a rendszerteremtő bizonyosságoknak és az eldönthetetlenségek magasfeszültségének – Giorgione oszlopaitól Kubrick monolitjáig Kiefer Messerschmittjéig és azon is túl – szükségszerűnek tűnő egybefonódása. Sir Thomas Browne, aki a melankolikusok apostola lehetne, írt egy művet, amelyre komoly gondolatmenetet épít Földényi, habár: „Az írás sajnos nem maradt fenn, sőt, az sem biztos, valóban megírta-e”. S ugyanígy, kis nyelvi trükkel Földényi időnként titokban a feltételes módot elhagyja, és kijelentő módban közli velünk, hogy Dürer és Giorgione márpedig találkoztak. (Giorgione képét látva, írja Földényi, „Dürer nem az egyes elemeiben, nem a színeiben, nem a figurákban, nem a háztetön álló kísérteties madárban bukkant a melankóliára, hanem a megmagyarázhatatlanságában.”) Ami azért meglepő, mert gyakorló melankolikusként, aki az össze-nem-függések, a töredezettség, és ebben a megválthatatlan töredezettségében létezése érvényességét elnyerő kozmosz

leírójaként nyugodtan ragaszkodhatna ahhoz, hogy nincs és nem is lehet efféle közvetlen összefüggés a két műalkotás között, hanem legföljebb valamelyes egyidejűség, szinkronicitás, tíz év oda-vissza, ami a művek keletkezésének dátumát illeti, és egyidejű tartózkodás ugyanabban a városban – de úgy látszik, neki föltétlenül szüksége van erre a biográfiai összefüggésre, mert ez vezet el Jovánovics szobrához, egyébként Giacometti polihedront ábrázoló szobrán keresztül (legalábbis a könyvben). Azaz nem belát valamit, hanem kreál valamit. Amit nem kritikailag említék, hanem csodálkozva és érdeklődve. A könyv szerzője nem a melankólia apostola, hanem a melankóliáról gondolkodó hiperérzékeny valaki. Mindez fokozza a könyv izgalmát, a könyv személyességét, a könyv valóságos tétjét. Különösen, ha az ember figyelmesen elolvassa Jovánovics velencei biennálén kiállított művének hajszálfinom, pengeéles elemzését. Hosszabban kell idéznem, mert így világosan kitetszik Földényi gondolkodásmódjának tág perspektívája: „Amikor Jovánovics 1995-ben térben rekonstruálta Giorgione romépítményét, akkor joggal lehetett ebben az új változatban is gyászemlékművet látni. Ráadásul előzménye is volt: az az emlékmű, amelyet Jovánovics néhány évvel korábban, 1989 és 1992 között tervezett az 1956-ban kivégzett magyar forradalmárok tömegsírnak a helyére, a budapesti Rákoskeresztúri Köztemetőbe. A hatalmas méretű, több részből álló emlékmű címe: Az 1956-os Mártírok Emlékműve a 301-es parcellában. Ennek az emlékműnek a szarkofágja és a rá elhelyezett »campanile« emlékeztet Giorgione építményére. Pár évvel később, amikor a Velencei Biennálé magyar pavilonjába elkészítette Giorgione építményét, Jovánovics már csak ezt a két elemet használta fel, s ezzel Giorgione romépítményét félreérthetetlenül egy síremlékkel hozta összefüggésbe. A »rekonstrukció« során Giorgione építményét az »eredetinel« vastagabb téglákból építette meg: ezekből elegendő volt tizennégy sor, az oldalsó lépcsőhöz pedig három. Ezúttal a téglák is hófehérek, miként az egész tetőbeborító lap, rajta a két oszloppal, amelyek gipszből lettek kiöntve. Az idő vasfogának semmi nyoma: a téglák csorbítatlanok, mindegyik ép és egész, és a két oszlop sincsen félbetörve, hanem a tetejük gondosan el van vágva. Ami Giorgionéhoz képest újdonság: az alapzat, amely Jovánovicsnál egy korhadt deszkákból készült forgóállvány. A szobrászok használnak ilyet a műteremben. A síremlékhez képest ez az állvány feltűnően kopott – pontosabban elhasználódott. Sok szobor elkészítéséhez használhatták. Ami a művészetre utal (a forgóállvány), az az elmúlást sugallja, aminek viszont az elmúlást kellene hirdetnie (a síremlék), az hibátlan és kikezdehetetlen.”

Ha már Francis Bacont említettem, azért egy kis tévedésre muszáj föl hívnom a szerző figyelmét. A 216. oldalon azt írja, hogy: „»Micsoda disznóól« – ez volt John Edwardsnak, Bacon barátjának az első szava, amikor először lépett be a zsúfolt, átláthatatlanul kaotikus műterembe. Bacon tiltakozott. Csak így tud dolgozni, állította – ez biztosítja neki a nyugalmat. A belső igényei szerint alakította ki magának az évek során ezt a teret. 1961-ben költözött a Reece Mews 7. alá, London South Kensington negyedében. A puritánul berendezett ház földszintjén, az egykori, viszonylag kis méretű lóistállóban rendezte be a műtermet, s három évtizeden keresztül, 1992-ben bekövetkezett haláláig reggelente itt kezdte el a munkát. Mindenkinék feltűnt, milyen kicsi a helyiség, amely csupán egy mennyezeti ablakon át kapott fényt.” Bacon nem a földszinten, az istállóban, hanem a ház tetőterében alakította ki műtermét, ahová keskeny lépcső vezetett föl, s a tetőtéri ablakból nyert fényt egyáltalán nem használta festés közben, mert villanyfénynél tudott csak dolgozni. Nehéz is lenne elképzelni egy parányi istállót a földszinten. A rekonstruált műterem Dublinban megtekinthető, oda ló nem nagyon fért volna be. Amikor ott jártam, egy óvodáscsoport tett éppen látogatást, beleskeltek a múzeumi megtekintés céljából a műterem falába vágott ablakokon. Meglepő, hogy Földényi nem említi elemzésében – de nem is kell említenie, a mélyreható elemzést nem befolyásolja, azonban úgy érzem, a gondolatmenetét jól szolgálta volna –, hogy Bacon sohasem festett élő modell után, mindig fénykép után dolgozott.

Mindez azonban egyáltalán nem mond ellent Földényi virtuóz Bacon-portréjának, mert a kozmikus horizont, amelyet a történet számára, amit civilizációnkról a könyvében elmesél (és akkor még nem is említettem a filmművészetről szóló csodás fejezetet, vagy az eltűnő régi mozik lenyűgöző, nosztalgikus felidézését, amelyben nemcsak egy életforma elvesztéséről, hanem egy civilizáció elsüllyedéséről tud mesélni, tehát az irodalom, a filozófia, a képzőművészet, a film, az építészet egymásba nyíló terek ebben a könyvben), a személyes perspektíva összetéveszthetetlenül egyéni, ugyanakkor univerzális érvényű felismerésekhez vezet.

F E N Y Ő D Á N I E L

KÖLDÖKNÉZŐ-GYAKORLATOK

Nyerges Gábor Ádám: Berendezkedés (versek 2014–2017)

Nyerges Gábor Ádám az idei Könyvhétre *Berendezkedés* címmel jelentette meg legújabb verskötetét, amely elhagyja korábbi köteteinek stílusbeli túlkapasait, modalitásában így teremtve kiegyensúlyozottabb szövegvilágot. Míg a *Helyi érzéstelenítést* (2010), valamint a *Számvetésforgót* (2012) fokozott ironikus-önironikus hangvétel jellemezte, addig a 2015-ös *Az elfelejtett ünnep* e szempontból fordulatot jelentett a költői pályán, hiszen már egy komolyabb-komorabb, melankolikus beszélő szólalt meg. A humor háttérbe szorulásával a személyesség olykor érzélgősségbe csapott át, ezzel azonban megalapozta egy új megszólalásmód lehetőségét. Nyerges a *Berendezkedés*ben sokkal érettebb, bár korántsem problémamentes hangot talált, amely ötvözi az első két kötet ironikus önreflektivitását és *Az elfelejtett ünnepre* jellemző rezignált világlátást.

A *Berendezkedés* versei mind formailag, mind pedig a felhasznált nyelvi kódokat illetően változatosak. A megtalált hang nem homogenizálja a kötet szövegvilágát, csupán magabiztosabb beszélői pozíciót eredményez. Találunk rövidebb, szigorúan szerkesztett sanzonszerű verseket, hosszúverseket, valamint prózakölteményeket, a kötet végén pedig egy hétoldalas szövegmontázs – ezek pedig több nyelvi regiszterben szólalnak meg. Ha forma szerint nézzük, a rövidebb szövegek a kötet legkevésbé sikerült darabjai közé sorolhatók. Rímkényszerben fogant strófáik („Régi szerelmek – most merengek – / hogy múltak el, varázsütésre, / vagy legalábbis megszeppentek, / mint akit átparancsoltak az anyósülésre” – *Varázsütés*, 37.) vagy az artikulálatlan, semmitmondó szöveghelyek („Emlékszem,

Palimpszeszt–PRAE.HU
Budapest, 2018
84 oldal, 2790 Ft

még nem is rég / volt, hogy mondtam, / de te akkor még nem aggódtál, / s boldog voltam” – *Van valami nehézség*, 24.) miatt e versek szerzőjéről előbb gondolnám, hogy kora kamaszéveiben járó szárnypróbálgató, mint hogy komoly, (ha a Petrence Sándor álneven kiadott kötetet is számoljuk) éppen ötödik verseskötetével jelentkező költő.

A közvetlen megszólalás már az előző köteteket is jellemezte, ám a *Berendezkedésben* fokozódik az élőbeszédszerűség. A beszélő folytonosan helyesbít, kiegészít. A kifejezések próbálgatása, egymáshoz méregetése látszólag újradefiniálja a versek fogalomkészletét. Mégis, a megszólaló mindannyiszor az öncélú fecsegés gyanújába keveredik: újradefiniálja a versek fogalomkészletét: „Na most kell majd – / nem. Máris rossz, kezdjük előlről, hogy: / most lehet és / még lehet eldönteni...” (*Leginkább*, 33.). A technika érdeme, hogy leleplezi a szövegek megszerkesztettségét, hiszen rámutat arra, hogyan válnak irodalmivá a hétköznapi szituációk: „Magányos kis csillagunk, mely / mi más is lehetne, mondjuk / esthajnal...” (*Fénylik, mintha beleköpött*, 6.) Meglepő módon az élőbeszéd e sajátosan közvetlen formája nem jár együtt a személyesség felértékelődésével. A *Berendezkedés* szövegeiben az egyes szám második és harmadik személyű beszéd dominál, így teremtve meg egy általánosabb lírai személyt. A beszélő eltávolítja magától a versek alanyát: „Egy férfi ül a gangon, / aki talán te vagy.” (*Közepesen hűvös*, 29.), ugyanakkor naivitás lenne azt gondolni, hogy e két szint ne érne össze néhol – az előbb idézett versben például csak tovább mélyül az ünnepélyes melankólia érzete: „Szarok vagyunk, / megérdemeljük egymást, mondja, / ezzel alszik el, míg rémálmai rutinos / kéjencekként lassú, magabiztos / mozdulatokkal munkához látnak.”

Nyerges új kötetén nyomot hagytak az elmúlt időszak irodalmának főbb tendenciái. Ilyen például a reáltudományos regiszter alkalmazása, de a manapság újkomolynak nevezett líra hatása is felismerhető. Előbbire egy szövegpróba: „félve felém pislantott, mint aggódó / geológus, aki még nem tudja megítélni / az elkerülhetetlenül bekövetkező / erupció mértékét és a lehetséges / rombolás vonzáskörzetének várható / rádiusát...” (*A különösképpen nem szép lány mint roppant fregattoitorlát a két megálló közt*, 8.). E beszédmód imitációja az utóbbi években igen felkapott lett – gondoljunk csak Szálinger Balázs 360° című kötetének darabjaira, Bognár Péter verseire vagy Závada Péter utóbbi két kötetére. A *Berendezkedés* ilyen jellegű szöveg helyei szerencsére nem válnak sematikus mintaszövegekké, technikás ujjgyakorlatokká. Autentikusságuk kulcsa az ironia, amely felfedi e szövegszerkesztési fogások működési mechanizmusát: „Mindazonáltal, ilyen / híresztelések terjedésekor persze minduntalan felmerül / a szkeptikusok részéről az a sajnálatos lehetőség is, / mely szerint mindez pusztán valaki álma, romantikus / képzelgéseink áltudományos metaforikába öltöztetése [...] ilyen nincs és soha nem is lesz, csak úr van és magány, / amint azt nem egy ürteleszkóp felvételei is megerősítik, ld. MAGÁNY_65103...” (*Lebegés*, 45.). Ám mivel az ironia lényegéből fakad, hogy nem mindig tudhatjuk, a szerző valóban ironizál-e, így egyes szöveg helyekben csak jóindulattal lehetjük fel e szándékot – mert jószándék hiányában inkább túlírtnak, modorosnak tetszenek: „Különösképpen nem szép / arca egy ez idáig még senki emberfia / előtt nem mutatkozó, meghatározhatatlan származású, pusztító erejű, / óriás ragadozó szörnyszülött varázslény / dúlt eufóriájában pompázott” (*A különösképpen nem...*).

A *Berendezkedés* verseinek hömpölygő, mégis plasztikus képáradatai a volt Telepcsoport egyes tagjainak (főleg Krusovszky Dénes és Szabó Marcell) lírájára emlékeztetnek: „Mozdulatlanságod alatt már működni képesek / az akaratok ellenére tétova izmok, / mint egy határozott és komoly ember eszközei” (*Semmi sem változott*, 25.) – abban viszont nem vagyok biztos, van-e a mozdulatlanság alatt bármi, lehet-e egyáltalán a mozdulatlanságnak alja. A szövegekben gyakoriak az ilyen és ehhez hasonló képzavar-közelbe merészkedő megoldások vagy a katarézisek, a szemantikailag túlterhelt komplex képek, például: „Mintha csak maga volna a megtestesült, pákosztos / gravitáció, mint e lezárt téren egye-

dül közlekedni / hivatott, momentán mégis álldogáló járművek / álmos nehézkedése, pont olyan rezzenéstelen az / egyik vezető kezében felnyíló pletykalap megfejtett / keresztretjvénnyét kihívóan mutogató oldala is” (*Ki tudja, milyen arányban*, 52.).

Megfigyelhető valamiféle elmozdulás a választott lírai hagyomány kijelölését illetően is. Az előző kötetek verseit Orbán Ottó költészete határozta meg leginkább (ezt számtalan tőle választott mottó és intertextus is bizonyítja), a *Berendezkedésben* viszont szélesedni látszik a Nyerges által megidézett irodalmi hagyomány horizontja. Az elhallgatás, a titok jelenléte, valamint a bibliai motívumok, és a mellékük társított, mitikusságot ellenpontozó profán kifejezések használata Kemény István költészetét idézi; nézzünk csak meg egy felütést: „Aztán végül hoppon maradt. / Pedig egész életében erre készült, hogy / ha már fiúként nem volt hozzá mersze, / most majd, fordított szereposztásban / legyen akkor ő a legyőzött apa” (*Kérésre sem*, 16.).

Több ponton is kapcsolódik Nyerges költészete Petri György lírájához, amelyet jelez Petri sajátos vergiliusi alakká formálása: „P. Gy. szemében gondolatolvasó / cinikus mosolyfény játszik mondván érti ő a csalódottságot de / így alakult vele kell beérnie” (*Abban a házban*, 71.). A *Berendezkedés* verseinek beszélője Petriéhez hasonlóan urbánus, kispolgári-értelmiségi helyzetből szólal meg. Kritikusan szemléli a körülötte lévő világot, nem kíméli önmagát sem. A versek többsége kegyetlen iróniával tárja fel a személyközi interakciók talmi mechanizmusait; legyen az a hirtelen sikert követő elismertség személy- és közösségformáló ereje: „Akkor egyszeriben eszébe jutna a régi szerelmeinek, [...] pillanatra elmerengve a többségük, de azért nem baj, / gondolná valamennyi részük, hogy így alakult, / végül is mihez kezdenének most egy ekkora hírességgel, / aki például szereti-e egyáltalán a lecsót vagy a rántott májat” (*A síkból kiemelkedne, feltöltődne*, 18.), vagy éppen egy életforma elhagyása, és az emiatt érzett szégyen: „és egy darabig persze neki is meglesznek [...] egyre régebbi ismerősök egy régebbi, [...] telefonszámai. / De ugye a félelem. Meg a visszautasítás” (*Fejlemények*, 22.).

Ahogy már *Az elfelejtett ünnepben* is fellelhető volt a „minden mindegy” gondolata, ez a *Berendezkedés* esetében sincs másképp. A versek alanya elutasítja a cselekvés mindennemű formáját, nem vállalja a konfrontációt, elhatárolódik az extremitásoktól. Inkább kompromisszumot köt, túlél és kivár: „addig keresni a másikat, // amíg kepeksek lesztek helyreállítani / valami globális rendet a világban, / legalább úgy-ahogy, alacsony törlesztőrészletekben / felkínálva magatokból egy jobb apát, férjet, hűségesebb társat” (*Ez most tényleges*, 32.). A kudarcok elfogadása – ahogy látjuk – nem zárja ki a jövőbe vetett bizalmat.

Az optimizmus azonban csak a szerelmi költészet sajátja. Az előző kötetekben már bejáratott párkapcsolati témák mellett a *Berendezkedésben* fontos szerepet kap a közélet is, amelyről dühvel vagy rezignációval beszél, bár itt is fontos értéként tűnik fel az egymás iránti türelem és a szolidaritás. Ahogy a magánéleti szövegekben, a versek alanya itt is különböző helyzetek elszenvedőjeként jelenik meg. A váteszi szerepnél szerényebb pozíciót választ magának: egyfajta meddő morgolódást. Nézi a darabokra hulló nemzeti panton „megrepedt / ráncait, s a lassan, de biztosan (talán menthetetlenül) / szétmorzsolódó lépcsőt”, és felhívja a figyelmet e pusztulásra: „a lépcsőre is felhelyezett egy-egy / rikítóan mindenféle színű sebtapaszt” (*Talán eleve, belekódolt törekénységgel*, 64.). Nyerges nem számol a cselekvés lehetőségével, a hanyatlást megfékezhetetlennek, eleve elrendeltnek tartja: „ilyenkor, mindenkor, végtére is mi / a teendő, bujkáló, megfejtethetlen / grimaszszal csak annyit mond, / hát lett, ami lett” (*Egy együttérző hangsúly eltökélt szándékával*, 66.).

Egyes versekben a közélet csupán a magánéleti problémák háttérdiszleteként jelenik meg: „amikor nem csörög a telefon, / amikor a nemzedékem dönt, és külföldre megy” (*Az a nap*, 42.) – ezeket inkább közérzeti daraboknak nevezhetnénk. Máskor viszont a szöveg egésze egy egyébként aktuális politikai probléma köré szerveződik, mint például *Az unokák* című vers, amely a kilakoltatás politikai allegóriájaként olvasható. Egy pókcsalád kiir-

tásának szituációját ismerjük meg a család édesanyjának, Pókné Saci perspektívájából; onnan – úgy tűnik – elpusztításuk felesleges, mivel nem oldja meg a problémát, csupán egy időre elfedi: „Jönnek majd akkor is, pók pók / az unokák, pók pók. Pók, pók.” Kétségkívül szellemes darab, még akkor is, ha csupán egy politikai allegória. Nyerges egyes versei az alkalmi költészet hagyományába illeszthetők, mint ahogyan az *Ez egy kávéház* is. A szöveg alkalmi jellegén túlmutatva vet számot a magánélet és a közélet szétválasztásának lehetetlenségével. Olyan szituáció körvonalazódik, amelyben a politika tör be az attól elhatárolni kívánt privát szférába. A magánélet gyakorlását biztosító kávéházi keret a közéleti defektusok miatt számolódik fel azzal az idealista elképzeléssel együtt, mely szerint „mikor épp úgy akarjuk, mint kéretlen eső vagy havazás, / kirekeszthető bármi politika, gazdasági vagy külföldi hírek”. Így válik politikailag terhelte a privát beszéd, megszűnik autonómiája és elhatárolhatóságának lehetősége a közéleti megszólalástól: „Merthogy ez egy kávéház. / Ez pedig az életünk” (49.).

A *Berendezkedés*ben kidolgozott nyelv több ponton is kapcsolódik Nyerges Gábor Ádám előző köteteinek nyelvezetéhez. A változás abban rejlik, hogy a költő e kimunkáltabb beszédmóddal szerencsésen képes túlmutatni a versek alanyának érzelmvilágán. Ezáltal olvashatóvá válnak a lírai személyt körülvevő társadalmi-politikai struktúrák, minden visszasságukkal együtt, a *Berendezkedés* így válik közérzeti lírává. A tematika árnyalódása pedig komplexebbé teszi a versek világát, amelyből sajnálatosan a kevésbé sikerült képek és az olykor még mindig modoros, körülményes megfogalmazás könnyen kizökkenti olvasóját.

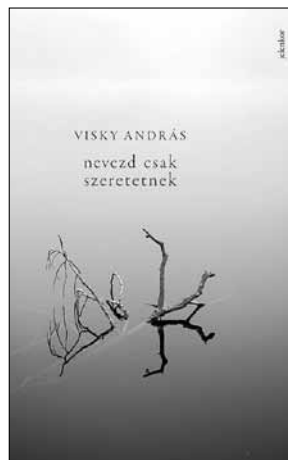
ÍRNI TOVÁBB AZ EGYETLEN KÖNYVET

Visky András: Nevezd csak szeretetnek

„Egyetlen könyvet ismerek behatóan, azaz mindennel együtt, ami és aki vagyok: a Bibliát” – kezdi a verslélegzésű fülszöveget Visky András új kötetének hátsó borítóján, a folytatásban egyszerre nyitva meg és olvastatva együtt olyan nagy kontextusokat, mint a kinyilatkoztatás könyvének és a személyes lét fragmentumainak világai. Súlyos, komoly mondat, tárgyilagos vallomás, önnön működésére vonatkozó elemi megállapítás. Mert ebben a szöveggörnyezetben nem lehet figyelmen kívül hagyni az „ismerni” (héber: jada) szó bibliai értelmezését, amelynek a „tapasztalat útján történő mély és személyes megismerés” jelentésében éppúgy benne van a bensőségesség megnyilvánulása, mint a totális feltárulkozás, a mindent megmutatás gesztusa. A hozzá („ismerek behatóan”) kifejtő magyarázó viszonyban kapcsolódó önazonosító szófordulat („azaz mindennel együtt, ami és aki vagyok”) ugyancsak a kinyilatkoztatásra irányítja a figyelmet. Nem is annyira a szöveghelyre (2Móz 3,14), sokkal inkább a benne megnyilatkozóra, arra, Aki Van, akihez Visky úgy fordul oda, úgy szól, „mint ember / beszél barátjával”. Ebből a folyamatos dialógusból teremt poétikát a költői invenció, és ennek a verbalizálható kapcsolatnak a (naplóként) rögzítésére íródik tovább az egyetlen könyv.

Mert a *Nevezd csak szeretetnek* a 2008-as verskötet, a *Gyáva embert szeretsz* továbbírása – és nem elsősorban a paratextuális utalások okán. Bár a címeiben megmutatóközös elemek (a megszólítás formulájának beszélőpozíciót kijelölő jelenléte, a „szeretet” szó beemelése) lényegi összefüggéseket érintenek, és a második mottószöveg („Hogy ugyanazt írjam nektek / nem szégyenlem...” Fil 1,3) is irányítja az olvasói figyelmet, a kötetek szövegeinek egymáshoz kapcsolódása mindenekelőtt az emberi-költői attitűdből következik. A „mint ember beszél barátjával” hasonlat a *Gyáva embert szeretsz* Mózes alakját az édesapáéval egybeíró verséből való (*A kivonulás könyve*), és a két ikonikus figurára vonatkozik, de a beszédmódra utaló megállapítás a szerző gondolkodásának és poétikájának egyik legsajátosabb vonására mutat. Visky számára a Biblia nem egy, a kanonizációval lezárt szöveggyűjtemény – ha mégoly szent szövegekről van is szó –, hanem működés, ami a mindenkor jelen értelmezési kísérletei útján lehetséges. Olvasása számára létforma: élete beleolvassa magát a Bibliába, az Írás szavai pedig a mindennapi cselekvésekben realizálódnak, nyerik el jelentésüket, s miközben a világ értelmezésének lehetőségét adják, állandó vitában is áll velük. Mert a kötetben hivatkozott *Prédikátor könyve* szerint nincs új a nap alatt, az ember szerelem-, gyász-, személyes és egyetemes traumatapasztalatai (hogy csak a legfontosabb kérdéseket említsük) folytonos újradefiniálást követelnek. A hit mint egzisztenciális fogalom sem valami statikus állandó, ez is szüntelen

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2017
133 oldal, 1999 Ft*

működés, kiküzdött viszony, kemény harcok és kegyelmi állapotok, ellenállások és megadások folyamata – állandó feszültség, amelynek létmódja a tudatosan fenntartott (kikényszerített), folytonos dialógusban megnyilvánuló és alakuló istenkapcsolat.

Ennek az alakulásnak a pillanatnyi lenyomata az új verseskötet. Hogy hozzá a kérdések, a hiányok, a kétségek felől inkább lehet közelíteni, azt már az olvasás első pillanataiban jól mutatják olyan összekapcsolható utalások, mint a borítókép szikárságában is nagy erejű vizuális üzenet és a King Crimson–Dylan Thomas-móttó döbbenetes képesége. Ebru Sidar magányos szárnyaszegett arkangyala (élettelen, kiszáradt ágdarab) a fagyosan kék-ezüstös végtelen semmibe veszve, amelyben önnönmaga tükröződik. Hogyan is lehetne képes az Isten és ember közötti legfőbb közvetítő végezni a munkáját? Mintha a Röhrig Gézának ajánlott vers (*Mint a lovat*) semmibe vetett remény-fogalmának vagy a hiábavaló Betsabé-intelmek jeges Sehol-jának vizualizálódását látnánk. De nem csak ezért kockáztathatjuk meg, hogy a borító itt a könyv szövegtestének ikonja. A Sidar-fotó profán arkangyala a belátást is erősíti: az embernek magának kell a legkülönbözőbb módon provokálni a közvetlen, eleven kapcsolatot a Világ Urával. Ez történik megszólalástól megszólalásig versben, drámában és esszében is, mert Visky számára az írás – csakúgy, mint az Írással folytatott dialógus – a legszemélyesebb egzisztenciális tett.

A *Gyáva embert* szeretsz negyven könyvből (versből) álló gyűjteménye után a *Nevezd csak szeretetnek* felépítése is invenciózus kötetstruktúrát mutat: a szövegek tíz számozott fejezetbe rendeződnek, nagyon eltérő számban és terjedelemben. S bár tematikailag egyiket sem lehet címkézni – legfeljebb az arányok eltolódását és a *Jegyzetek* egyenértékű szövegegységként kezelését megállapítani –, bennük a szövegek láthatóan összetartoznak. Az egyetlen versből álló első fejezet (*Nem a saját*) sokat sejtetően rajzolja ki a kötet sajátos karakterét, egyfelől az istenkapcsolatra és a legintimebb emberi kapcsolatra, a szerelemre irányuló tematika egymásba íródását, másfelől ennek a költészetnek a hangért, a (fel)hangzásért kiáltó, partitúrajellegű természetét.

Az előző nyilván nem előzmény nélküli attribútuma Visky új kötetének. Elég csak olyan reprezentatív példákat említeni, mint a *Fejezetek a Szeretkezések könyvéből* sorozat, a *Határtalan első szó*, az *Ezt nézzük* vagy a kristálytisza, elemi kijelentésre épülő *Haszid*, amelynek dialógusa szerint Isten azért nem cseréli le az ő népét (és megfordítva), mert szerelmes. Eredője ennek is a Könyv, amelyet Visky továbbír, és amelyben annyi a szövetszerű utalás Isten és ember szerelmes viszonyára, hogy kommentálásának könyvtárnyi hagyománya van. Az Ótestamentum alapképe – Jahve mint a választott nép jegyese – hagyományozódik, és a házasság-metaforika (a jegyesség mint várakozás- és a menyegző mint beteljesülés-motívum) fontos jelölője lesz a Jézusban kötött új szövetségnek is (völegény: Mt 9,15; jegyes-völegény: Jn 3,27–29; menyegző: Jn 22,1–14; „eljegyeztelek titeket egy férfinak” 2Kor 11,2). Aminek az erősödése érzékelhető a kötetben, az az istentapasztalat és a szerelmi tapasztalat – sok helyen tökéletesen egymásba hatoló – a nyelv által egyszerre, egymásban értelmeződő jelenléte annak a belátására, hogy az ember számára az Istennel való kapcsolat a másik emberhez fűződő legmélyebb viszony érzéki valóságának kontextusában válhat igazán érthetővé. Ebben az összefüggésben törvényszerű az eszkatologikus dimenzió megnyílása a végső dolgokra, a halál, a pusztulás, a megváltás és megválthatóság nagy kérdéseire – ahogy azt az *Énekek éneke* versének képei érzékeltetik: „Tégy engem mintegy pecsétet a te szívedre, mintegy pecsétet a te karodra; mert erős a szeretet, mint a halál, kemény, mint a sír a buzgó szerelem; lángjai tűznek lángjai, az Úrnak lángjai.” (Én 8,6)

Ami Visky felfogását illeti a kérdéssel kapcsolatban, arról sokat mondanak 2009-es beszélgetős könyvének (*Mint aki látja a hangot – Visky Andrással beszélget Sipos Márta*) részletei: „...ha Isten a *vagyok*ban van, én ott vagyok a *legritkábban*. Leginkább a *volt*ban és a *lesz*ben vagyok. A *van*ban lenni: talán a szerelmi együttlét, a teljes feloldódás egymásban,

ez az átható katartikus élmény idézi fel legpontosabban a jelen időt [...]. A jelen idő nem emberi léptékű, megtapasztalása éppen ezért istenbizonyítékként is elfogadható.” (33., kiem. tőle.) Az új kötetben a Világ Urának hallgatását tematizáló *Születésnapunkra* című vers négykezest játszik Samuel Beckett-tel. Ebben a társszerző lélegzet után kapkodó versbeszédét (*Előre vaknyugatnak*) idéző aposztrofikus (alul)retorizáltságú monológban is ott a szerelmi vonatkozás. A megszólaló a pompás japánbirsben rejtőzködő néma Istentől sürget kinyilatkoztatást – mert annak folyamatosan meg kell történnie –, végig fenntartva azt a feszültséget, amelyet a „rólam mondd vagy magadról mondd” értelmezés egybeját- szása eredményez. „...nem szerethető szerető: szólalj meg: Chaenomeles / speciosa: szó- lalj meg: tövisek közt lakozó: mondd: hogy vagyok: / aki leszek: bekövetkezem: aki volt- tam: izzó koponyák zsarnok / főbélője: ne hallgass: hallhatóan mondd: susogd csak: ehje aser / ehje: mondd ki: [...] ugyanúgy mondd: hangjavesztett: ehje aser ehje: mindannyi- szor / valahogy másképp: idegen bokor: te.” (73.)

Az első megszólítás (nem szerethető szerető) a kötetben következetesen végigvonuló (és nem csak a hangsúlyos II. fejezetben érvényesülő) szerelmi tematika specifikumára mutat rá: a férfi-nő kapcsolat itt többnyire a pusztulás távlatait is megnyitó „tiltott szerelem”-ként tételeződik („Ki ne vesztén el önmagát / (a születetlen, szótlan másikat) / a tiltott ölelésben?” – *Találkozás az anygallal*, 18.). Mintha a babilóniai Belsazar király történetét új- rairó *Kr. e. vagy Kr. u.* című vers szövegszerűen nem, de immanensen jelen lévő halalos üzenetének (Mene, Mene, Tekel, Ufarszin!) harmadik szava vetülne rá: megmérettettél és híjával találtattál. A „tiltott”-ság felfogásában is folyamatosan egymást értelmezi a „Tóra törvényei által tiltott” és a világi, hétköznapi jelentés. Nem véletlenül értékelődik fel a könyvben a két bibliai király, Dávid és Salamon bonyolult, ellentmondásokkal teli alakja. Ők nem csupán kiváló költökként és bölcselökként – tehát a szó mestereiként – vannak jelen az utalásokban, a zsolttárparafrazisokban vagy a *Példabeszédek könyve*-, *Prédikátor köny- ve*-átiratokban, hanem mindenekelőtt gyarló emberekként, akik a bűn mélységeiből fel- emelkedve tudták félni az Istent. Visky sajátos felfogására gondolva okulásokról és felis- merésekről hozzátehetjük: „kerek / történetet hagyva hátra világos tanulással, amely senkinek hasznára / nem volt, mióta világ a világ.” (55.) Dávid a szerelmi ámokfutó, aki „hibátlan / fehér-márvány húsa sürgető // követelőzését nem bírja / kordában tartani sehogyan / sem”, hiába az önkínzó költészete, hiába „a gondosan kitervelt bűnért // való áldozat, az egészen / égő áldozat” (*Reggeli első szó*, 62–63.). Salamon – a Betsabé-intelmek címe alapján (65.) – vakon megsokszorozza mind az apja, mind az anyja bűneit.

A *Szemügyre vettem minden művem*et a *Prédikátor könyve* 2. fejezetének vallomásos ala- nyiságú parafrázisaként talán a legmesszebbre jut az emberi-költői lemeztelenedés folya- matában, reprezentatív példáját adva az Istenről és a szerelmes testről való beszéd szét- szálahatatlan egymásba íródásának. A szerelmi viszony legradikálisabb fordulatainak (pótlékok keresése, felejtés, elfordulás) számbavételéből kibomló profán Kohelet (hiába- való minden, ami nem Órá irányul) egyenértékűen kínálja fel a másik olvasási módot, a személyes istenkapcsolat gyötrő kérdéseire vonatkozót (hiábavaló minden, ami nem az Ó akarata szerint való). De ahogy a Visky-versekben soha, úgy itt sincs megnyugtató fel- oldás: „Mert kihez forduljon az ember, aki látásod / nélkül semmisül meg? És kihez for- duljak én, / aki érintésedtől telve nélküled érkezem az / örök emlékezés kietlen és pusztá / mennyországába?” (61.)

A *kivonulás könyve* (és az *Átkelés*) továbbírásaként értelmezhető *Mint a lovat* ugyanúgy mozgatja egybe a különböző idősíkokban zajló exodusokat, mint előszövege. De itt a narratív keretként szolgáló mózesi könyv („Átmentek a tengeren [...] // Te vitted át őket, / hajto- gatták költőik, mint / a lovat vezetted őket, meg / sem botlanak”; „Vitték tovább a Nevet”), valamint a család börtönből és kitelepítésből induló XX. századi szabadulástörténete („Átkeltek a Jordánon, / majd a megáradt Dunán, / átvonultak az előszobánkon is”) egy

váltással kiegészül a személyes narratívával, amelynek kibontásában éppúgy egybeíródik istentapasztalat és szerelemtapasztalat, mint a Salamon-átiratban. „Beteljesületlen szerelem / csatakos szalmája, szélfújta / jászol, füst és homok, / mint a lovat vezettél, / bizony meg sem botlottam, / csak mentem tovább, amíg / darabokra nem hulltak neved / parázsló betűi, amire az / ujjbegyek, az ajkak / és a hajnali fényben / összevegyülő hajszálok / emlékeznek egyedül.” (49–51.)

A szerelemnek a könyvben meghatározott kontextusában nemcsak hogy természetes módon van jelen a halál-gondolat („Halálos karjaidba vágytam / halálom átölelni.” – 19.; „Kitárult teste úgy fogad magába, mint frissen illatozó sírgödör.” – 41.), de vele az időhorizont is a végtelen felé nyit, a *Fölmerül még az arc* apokaliptikájára: „... fölbukik az idő sötét vizéből, / előtte emésztő tűz, körülötte szélvihar, / mélyvörös lángok és szikrák hirdetik // születését, megnyílik a büntudat / feneketlen méhe, utolsó ítélet, a / legutolsó mindig, amikor rád esik / az ismerős tekintet” (35.).

A lezáratlanságnak ez a paradoxona is az egyetlen könyv továbbírásának a metaforikáját hívja elő. Egyfelől abban az értelemben, hogy Visky gondolatrendszerében nincs lezárt kinyilatkoztatás, annak minden elemére újra és újra rá kell kérdezni, másfelől az ezt megvalósító nyelvi-esztétikai keretek vonatkozásában, amennyiben a két utolsó kötet szövegei egymással is dialógusban vannak, egymást is értelmezik. Mert ugyanaz az egzisztenciális tapasztalat formálja őket – az ég visszhangtalanságának, Isten tehetetlenségének érzékelése –, és ugyanazzal a meggyőződéssel állítják, hogy az újabb kinyilatkoztatást csak a legszemélyesebb kapcsolatok építésével lehet kikényszeríteni. A hang, amelyen a Hozzá vagy a Róla szóló beszéd artikulálódik, sokféle és sokszínű, de a pozíció, amelyből megnyilvánul, csaknem mindegyik szövegben rögzített. Ez a kölcsönösség és az egymásra utaltság: az emberé, akinek jogalapot a Másik megszólításához a törvény ad, miszerint a megkötött szövetség egyiként kötelezi mindkét felet.

„Te vagy hajlékunk nemzedékről nemzedékre, / Aki otthontalan vagy. / Hajlékod vagyunk nemzedékről nemzedékre, / Akik otthontalanok vagyunk.” (*Zsoltár Balassa Péter halálára*, 89.) Nem ez az egyetlen szöveghely, ami a tökéletes kölcsönösséget az antimetabolé diszkrétebb, a ragok megváltoztatásán alapuló retorikai alakzatával teszi nyilvánvalóvá (lásd 50. és 51.), de a beidézett 90. zsoltár, Mózes imája az élet mulandóságáról, a kötet istenszemléletének meghatározó vonására hívja fel a figyelmet. Ennek alapja az az örök konfliktus, ami Isten emberének szájából így hangzik: „Te visszatérted a halandót a porba”, Visky pedig az erőtlén hangzásában is erős alliterációval érzékeltet: „Hagyod halálba hullni a hajnali ébredést.” Ez az az alap, ami eltöröl minden távolságot ember és Isten között: a gyász személyes érintettségében a legprofánabb mozzanatok is a szakralitás dimenziójában értelmeződnek, és a kinyilatkoztatás legszentebb titkai is a profánba szállnak alá. Mindkét oldalon a veszteség feldolgozhatatlan tapasztalata, mindenki temet, Isten ugyanúgy (*Mózes temetése*), mint az ember, a fiú (*A bukás*). Folytatódik a gyászmunka a kortársakért, a barátokért (Borbély Szilárd, Balassa Péter), de mindenekelőtt a szülőkért.

Az édesapát már az előző kötet abban az összefüggésben látta, az „élettel betelt”-ek között, amelyben az Istennel járók, Ábrahám – Izsák – Hénoch – Jób neve jelzi az istenkapcsolat leírhatóságát (itt „Isten egyenes ági leszármazottja” – *Idős vagy?* 84.), és az édesanya, a „hetet szülő szeplőtelen” alakja is az evangéliumok nagy narratíváinak mozzanataiban válik jelentéssé. A *Nevezd csak szeretetnek* kötetben a szakralitás egyre erőteljesebben a legnagyobb emberi traumák kontextusában nyilvánul meg, olyanokéban, mint a haldoklás, a genocídiumok, a diktatúra vagy éppen a „semmiből jött szabadság” traumájának tapasztalata. Radikális szélsőségek között villódnak a képek, a végletekig vitt megoldások és paradoxonok váltják egymást. Mert ahogy bolond Zele harangozó mondja: „a legkönnyebb elhinni a halált / pedig azt sem lehetséges” (*A történet vége: a régi Isten* – 106.). Isten mint távozni készülő édesapa (a versben beszélő nagy és öreg Barátja) jelenik meg, és

testi tapasztalatként éli meg az elmúlás minden mozzanatát az utolsóig: „Tengermélyi felhők jönnek, szél fodrozza a hánykolódó hullámokat, hideg / veríték hull a néma mennyből.” (*Neved betűi, pixelek*, 15.) Ugyanakkor az édesapa, aki a Securitate ügynökei előtt a terített asztalnál felolvassa a „besúgók zsolttára”-nak („Mit dicsekszel gonoszságoddal, hatalomnak embere?... – 52. zsolttár) vonatkozó szakaszait, a legitokzatosabb szentséget éli át (és túl): „És amikor az első Szelához ért és / szünetet tartott az előírás szerint, úgy áll előttünk, mint / akit Isten lélegzete fojtogat, a másodiknál akkora csönd / áradt a szobába, mint két harangütés között, a legvégén / meg, amikor teljes valójával a Nevet – áldott legyen! – / szólította meg, mintha tűzből tért volna vissza, azon / csodálkozva maga is, hogy életben maradt, / visszatérhetett az övéi közé a Földre”. (*Két sírkőre. Szünetjel*, 87.)

Az ellentétes pólusok között fenntartott állandó feszültség a legnagyobb kérdésekhez történő radikális közelítésekhez vezet. Az utolsó, önmegszólító vers (*Kedves V.!*) szerint például Isten számonkérhető a személyesen megkötött szövetség értelmezését illetően, bizonyos helyzetekben pedig a megváltás iránya is megfordul. Visky Kertész Imrének ajánlja a *Kaddisban* talált történetmagra épített szövegét, *A fogadást*. Ennek hőse a jakabi levél örök érvényű üzenete alapján („mert bizony tiszta / és szeplő nélkül való istentisztelet / meglátogatni a foglyokat / az idegeneket / árvákat / és özvegyeket / az ő nyomorúságukban” – Jak 1,27) keresi fel társait nap mint nap Auschwitzban és osztja szét köztük fejadagját. Egyetlen cél vezérel: meggyőzni őket arról, hogy az ember fejére kötött újabb fogadásban – mint ahogy egykor Jób tette – nekik kell megmenteniük Istent, a „szerencsétlen szerencsejátékost”: „Meg kell nyernünk a fogadást fiaim / ki kell szabadítanunk a Világ Urát / a reá hullott sötétségből / életben kell tartanunk őt” (117.). A másik póluson ott az ember, a drámafejezet-replikátum (a *Több gondom volt magával a testtel a Visszaszületés* című színpadi mű átemelt darabja) hőse, aki ugyan fizikai értelemben visszatért a koncentrációs táborok poklából, de egzisztenciálisan nem, képtelen az életre, mert jól tudja, nincs más rend, mint a tábori, „nincs honnan visszajönni, / és nincs hova visszamenni”: az életben lenni közel sem azonos az élnivel.

A szent és a vulgáris tökéletes egymásba íródása a diktatúrák kegyetlenségét és cinizmusát a szenvedéstörténeti hagyomány tartományaiban értelmező *A történet vége: a régi Isten* című vers. A két cselekményszálát (a gyerekkori emléket és bolond Zele emlékeit) kibontó hosszú szöveg, amelyet az ismétlések, kihagyások, elhallgatások és gyors váltások szerveznek, a balladák és az archaikus népi siratók műfaji jegyeit hozza játékba. A régi Isten halálát a bolond harangozó meséli el olyan nyelven, amely egyszerre építi a saját mentális világát és mutatja fel az elmondott történet iszonyatát: [a földi istenanyát] „föllocsolták / folytatták / elesett / föllocsolták / folytatták / elesett / nanánánánáná” (107.). Ebben a harmadik személyű elbeszélte monológban a keresztihalál és Mária fájdalmanak apokrif emlékezete misztériummá alakítja a véresen realizisztikus huszadik századi szenvedéstörténetet: az anya és a fiú gyötrelmei a passió szakrális terében válnak érzékelhetővé.

A balladaforma Visky András költészetének egy másik karakterisztikus vonására is ráirányítja a figyelmet: a nyelv hullámozásán alapuló szabadverseinek hangzós természetére. Ahogyan a lutheri hagyományban elsődlegességet élvezett a szóbeliség az ige értelmezésében, ahogyan a lelkes édesapa hivatásában mércét jelentett az elhangzó beszéd minősége, úgy ennek a költészetnek is a hangoztatás, az előadás az elsődleges létmódja. Változatos partitúrák gyűjteménye a verseskönyv, arra várva, hogy megszólaltassák, mert a hangos artikuláció egy másfajta megértése a szövegnek. A versmondatok zenéje sokszor műfajokat idéz újra (a zsolttárét, a balladáét), vagy nagy formákat ír tovább. Mintha egy 21. századi *Énekek éneke* kezdődne például a következő sorokkal: „Zöld fénnel izzik fel neved a foltos képernyőn, a semmiből rakják / össze a betűket szabad pixelek, és máris fölremlik soha meg nem érintett / arcod és tökéletes alakod, amelyet mintha régen fargott görög kövekről / mintáztak volna, / mielőtt egy halálra szánt delfin testébe helyez-

ték. // És hallom a hangot is, a semmihez nem hasonlított, hacsak a fiatal birséhez / nem, amikor a késő őszi, esőillatú szelet maga is fölkarvarja a kertben erős / karjaival.” (*Neved betűi, pixelek* – 14.)

De a hangzás értelemtulajdonító elsődlegességére figyelmeztet az a mód is, ahogyan Visky a központosítás vagy a tördelés kérdését kezeli. Figyelmen kívül hagyja a konvenciókat, gyakran mindkettőt megfosztja hagyományos funkciójától (előfordul, hogy kizárólag kettőspontokkal vagy gondolatjelekkel tagol). Mechanikus szövegszerkesztési műveletek hozzák létre a szövegegységeket, tekintet nélkül a szövegek épségére. Az egyetlen lélegzetvételre írt *Ópium* című versből például lehetetlen is idézni az értelem megcsonkítása nélkül: „azon az éjszakán, amikor elá / rultad az apámat, ő vette az ópium / tapaszt és hálát adva a felső kar / jára helyezte, és nem mondott // semmi emlékeztetést az ő testé / ről, amely bizonyára tudtoddal / tört ezer darabra az elszabadult / rák csapásai alatt, és amitől azo // nnal megvált volna [...]” (74.)

Árulás, megváltás, bosszú, szeretet – megterhelt és elhasznált szavaink újraértése is tétje az Istennel folytatott dialógusnak. Nem véletlenül. A szó a Bibliában teremtő tettként tételeződik, amit Isten kimond, az létrejön, létezni kezd (Szent Ágoston). Ahogy az élet a logosz teremtő erejével kezdődött, és a világot Isten beszédeként értelmezhetjük, úgy szavaink értelmét a működés, a beteljesülés adhatja meg. A kötet címadó mondat az Ascher Tamásnak ajánlott *József és testvérei* kontextusában így szerepel: „Mennek a gyilkosok, mennek / lefelé, egyenesen József kitárt / karjaiba, örök jövevények. / Csak a befogadó bosszú ment meg / attól, aki vagy, neved csak szeretetnek.” (53.) Visky alkatától mi sem áll távolabb, mint hogy kritika nélkül konvencionálisan elfogadott értelmet tulajdonítson szavaknak. Nem mondja meg, mit nevezünk szeretetnek. Csak emlékeztet. Nagy ősmintákra, amelyekben a szó az emberi gondolkodás koordinátaiban várható és az ésszel fel nem fogható isteni működés, a kegyelem egyidejű feszültségében vált tette, beteljesülése.

A KANONIZÁLÁSTÓL A KRIMINALIZÁLÁSIG

Weiss János: Lukács György és tanítványai. Forradalom – apológia – kritika – üldözés

Lukács György és tanítványai? A kötet cím, mit mondjunk, közvetlen politikai állásfoglalásnak tűnik. Aki ma arra vállalkozik, hogy ezzel a címmel tegyen közzé könyvet, az nyilvánvalóan parazsat gyűjt a fejére.

Lukács György? Az, aki a magyarországi kommun politikai komisszárjaként az összeomló fronton menekülő kiskatonákat tizedeltet meg? Aki a koalíciós évek kommunista ideológusaként a „polgári értelmiség” ellen intézett harcos vitacikkeivel az eszmei pluralitás fölszámolásában működik közre? És aki, öregkorában, a rendszer iszonyatos bűneit elhallgatva és sokasodó válságjelenségeiről nem véve tudomást, az utolsó leheletéig a „létező szocializmus” lelkes apológétájának számít? Őt, ugye, manapság kizárólag a múlt sötét alakjaként – ördögi figuraként, ideológiai hóhéreként, megveszekedett kommunista-ként – szokás számon tartani. Az emléktábláját időről időre össze lehet törni, a szobrát el kell távolítani, az archívumát föl kell számolni.

Lukács tanítványai? Akik mesterük méltó örökösei? Akik számolatlanul nyerek és herdálják-sikkasztják el a pályázati pénzeket? Akik ellen, ugye, emlékszünk, már 2011-ben politikai-ideológiai kampány és jogi támadássorozat indul? Akik, „Hellerék”, „félmilliárdot »kutattak el«”, ahogy a kampányt és a támadássorozatot megindító lap cikkének címe hirdette annak idején? Akik, egyébként, „nemzetidegenek” és „magyargyűlölők”; akik alaptalanul vádaskodnak a magyar nemzet ellen; akik nemzetközi ismertségükkel visszaélve nem áttalják külföldön is rágalmazni a demokratikusan megválasztott magyar kormányt? Belőlük könnyedén lehet a gyűlölet célpontja, őket nyugodtan meg lehet bélyegezni, ellenük bátran lehet uszítani.

Bizony, mindennek ellenére, válaszolja a könyvével Weiss János, Lukács Györgynek és tanítványainak munkássága a huszadi századi magyar kultúra legkiemelkedőbb teljesítményei közé tartozik. Weiss nem ijed meg tehát a politikai-ideológiai ellenszélről. Ellenkezőleg, tudatosan száll vitába a ma uralkodónak mondható beállítással, amely hőseiről kizárólag negatív kontextusban hajlandó megemlékezni. Bonyolult szerkezetű, számos műfajban született írásait összedolgozó, időnként kifejezetten rapszodikusnak ható könyve ebben az értelemben vitairat. Minden, ami szerepel benne – terjedelmesebb tanulmány és feszebb vitacikk, tudományos igényű konferenciaelőadás és ismeretterjesztő célú recenzió, személyes hangú megemlékezés és nyilvános politikai beszéd (!) –, minden egyetlen hatalmas

Aron Kiadó
Budapest, 2018
268 oldal, 2840 Ft

Weiss János
LUKÁCS GYÖRGY
ÉS TANÍTVÁNYAI

vitairattá áll össze ebben a monografikus igényű írásfüzérben. A vitairat műfaji megjelölését támogatni látszik a kötet alcíme (*Forradalom – apológia – kritika – üldözés*); az itt szereplő fogalmak közül, ugye, három, az „apológia”, a „kritika” és az „üldözés” is a recepcióra vonatkozik – arra a recepcióra, amely a Lukács munkásságát kanonizáló „apológiától” tanítványainak egykori tényleges kiűzéséig, majd mai újkeletű kriminalizálási kísérletéig ívelő „üldözésig” terjed.

A kötet valódi tárgya az a viszony, amely Lukácsot és tanítványait összefűzi: a mesternek és tágabb-szűkebb tanítványi körének kapcsolata. Ennek az alapja pedig magának Lukácsnak a karizmatikus tanári személyisége. A számos-számtalan idézettel operáló könyv legelső idézete mindjárt a kései önéletrajzi vázlatból, a *Gelebtes Denken*ből való passzus, amelyben a filozófus „kapcsolatokról” és „beszélgetésekről” számol be, az „első tanítványokról” emlékezik meg, „pedagógiai vonatkozásokban” megnyilvánuló „önmagára találást” emleget. Ekkor, mire egyetemi katedrát kap, már elmúlik hatvanéves, s voltaképp egyetlen évtizedet sem tölt professzorként. Pedig, ismeretes, már fiatalon egyetemi karriert tervez, egyébként valóban mágikus erejű tanáregyéniség. Drámakönyvével a budapesti, korai esztétikájával a heidelbergi egyetemen próbál habilitálni, mindkét kísérlete kudarcot vall azonban. Tanár így csupán nem hivatalos-intézményes-egyetemi keretek között lehet: a Vasárnapi Körből kinövő Szellemi Tudományok Szabadiskoláján, a bécsi pártmunkás-előadásokon, a berlini munkástanfolyamokon. Akiknek módjukban áll hallani, azok azonban elragadtatottan nyilatkoznak róla. Akárha a világszellem vonult volna át a termen – jelenti ki ünnepélyesen az előadását meghallgató ifjúkori barátja, Ernst Bloch. Bármit mond is, utána mindig napokig elgondolkoztatja az embert – vallja meg legjelentősebb németországi mentora, Max Weber. A katedráról maga a cifrázatlan gondolat, a tiszta Logosz szól a hallgatóihoz – meséli róla legkedvesebb tanítványa, Heller Ágnes.

Mindenesetre, ezzel, kései és szűkre szabott professzori tevékenységével gyakorol nehezen fölmérhető hatást: lesz a mestere kései tanítványainak. Ezeknek a kései tanítványoknak pedig több körét is meg szokás különböztetni egymástól: a szűkebb Budapesti Iskola és a tágabb Lukács-iskola csoportját. Az előbbi, szűkebb csoportba, a gondolatilag radikalizálódó és politikailag marginalizálódó – a marxizmust kritikai marxizmussá, majd posztmarxizmussá fejlesztő; a kritikai beállítottságot ellenzékiéig alakító, előbb szilenciummal sújtott, majd külső-belső emigrációba kényszerített – tanítványok sorába, ugye, szigorú értelemben négyen tartoznak csupán: Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György és Vajda Mihály. Az utóbbi, tágabb körbe, a negyvenöt után induló filozófusok-bölcsészek tágabb csoportjába pedig számos, egymástól igen különböző pályát befutó személyiség sorolható, Mészáros Istvántól és Szigeti Józseftől Király Istvánon és Zoltai Dénesen keresztül Hermann Istvánig és Almási Miklósig. Weiss érdeklődése elősorban az előbbieket felé irányul, könyve középpontjában a marxizmus rekonstrukciójától a marxizmus dekonstrukciójáig elérkező, az elmélet kritikai potenciálját határozott ellenzékiességgé fejlesztő alakok állnak hát: Fehér, Heller, Vajda és Márkus, illetve ötödikként a tanítvány Márkus tanítványa, a „Lukács-unoka” Kis János. A kötetben föltűnnek ugyanakkor az utóbbi, tágabb körbe tartozó szereplők is: Király István aktuálisan kiadott naplójával szerepel, Hermann István kultúraelméletével kerül az áttekintésbe, Almási Miklósnak friss interjúja említetik, Eörsi István pedig Lukács államosítási folyamatának éles és éleselméjű kritikusaként bukkan föl többször is.

Lukácsról, közelebbről, három terjedelmes tanulmány szól. Az első a filozófus bölcséleti írásainak a hetvenes évek legelején megjelent, kétkötetes, mintegy ezer oldalra rúgó, *Utam Marxhoz* című válogatását vonja közelebbi vizsgálat alá: a munkásságnak a korai esszékorszak darabjaitól a kései ontológia áramában született tanulmányokig született dokumentumaiból egyaránt mutatványokat nyújtó, reprezentatív, Márkus György szerkesztette gyűjteményt sajátos szellemi életrajzként értelmezve. A második Lukács forra-

dalomfogalmát elemzi: a Tanácsköztárság forradalmi élményét, az első Lukács-vitának a forradalmat „megfagyasztó” – a filozófust közvetlen életveszéllyel fenyegető – tapasztalatát és a Petőfi Kör ötvenhatos filozófusvitáján megfogalmazott „filozófiai forradalom” programját a középpontjába állító elemzés tanulsága szerint éppen ez, a forradalmi tapasztalatok sora lesz, ami egyszerre alapozza meg a „létező szocializmus” elkötelezett igazolását és határozott kritikáját. A harmadik a „szocialista realizmus” lukácsi koncepcióját veszi szemügyre: a közelmúltig az irodalomértés hegemon teóriájának számító, ám ma már idejétmúlt szellemi rekvizitumnak számító, átfogó realizmuselmélet nyomán született „szocialista realizmus”-konceptió alakulását végigkövető szubtilis elemzés szerint a hatvanas évek elejére Lukács eljut ugyan annak kritikájáig, ám mégsem tud szakítani vele; fölfogásában a koncepció mint irodalompolitikai program ugyanis elszakíthatatlanul összekapcsolódik a magyarországi szocializmus létével.

Az egyes tanítványok alakja egymástól igen különböző elemzésekben képződik meg. Fehér Ferencsel mindössze egyetlen írás – a gondolkodó politikafilozófiai tanulmányainak posztumusz gyűjteményéről írott recenzió – foglalkozik. Fehér műve, mondja ez, a marxizmussal való kritikai szembenézés jegyében áll: benne a „marxizmus reneszánsza” programjának egykori követője a marxi teóriában nem forradalomelméletet lát immár, a modern értelmiség ideológiai igényeit kiszolgáló elméletet inkább. Heller Ágnes ezzel szemben a kötet egyik főszereplője: hosszabb kritikai tanulmányok és rövidebb figyelemfölvívó recenziók egész sora követi végig az életmű újonnan született kötetait. A kritikasorozat legjelentősebb darabja talán az a „születésnap csokor”, amelyet Weiss a gondolkodó nyolcvanadik születésnapjára megjelent köteteket szemlélő kritikáiból állított össze – ennek legkiemelkedőbb darabja pedig a maga filozófiájának történetét bemutató Heller-kötet tanulmányértékű méltatása. A Vajda Mihállyal foglalkozó írások a dialogicitást és az életrajziséget állítják középpontba: Vajda új keletű, az emlékezést sajátképpen filozófiai érdekű munkálkodásként azonosító memoárjának elemzésében finoman különíti el a Budapesti Iskola történetének kontextusait. Márkus György, Heller mellett alighanem a másik főszereplő, több mély elemzésnek is tárgya lesz: az eredetileg az akadémiai Márkus-emlékülésen elhangzott előadás a teljesség igényével tekinti át az életmű egyes állomása-it. A Márkus-tanítvány, „Lukács-unoka” Kis János gyűjteményes kötetét szemlélő kritika középpontjába annak a tanulmánynak a tárgyalása kerül, amely Lukács bolsevizmus melletti, egyszerre megdöbbenően irracionális és mélyen racionális döntését elemző tanulmány tanulságait elemzi.

A kötet figyelemre méltó motívuma a vallomásos jelleg. Ahogy végigolvassuk, nem csupán Lukács és a Budapesti Iskola recepciótörténetének adalékaival leszünk gazdagabbak: magának a szerzőnek egyfajta önéletrajzába is beavatást nyerünk. A filozófia, tudjuk, általában is egzisztenciális érintettségű ismeretterület: művelőit nem kötelezi a tudományokra jellemző, a szerzői szubjektivitást tudatosan kizáró attitűd. Weiss ráadásul a maga munkásságának összegző szakaszához érkezett: mintegy másfél tucatnyi kötettel a háta mögött, a filozófus középnemzedék meghatározó képviselőjeként – akik jelen voltak, megerősíthetik: a tavalyi kerek születésnapjára szervezett köszöntés a szakma spontán ünnepevé alakult –, nos, Weiss joggal érezheti úgy, hogy a filozófia történetének fontos alakjai után immár önmagáról is jogosult beszámolni. A kötet gondolatmenetébe beleszövi – vagy inkább: finoman beletitkolja – hát a maga történetét is.

A történet a kereskedelmi szakközépiskolás diákkal indul, akinek a magyar- és német-tanára, osztályfőnöke Lukács egykori tanítványa lesz, az egykori professzorával a maga utólagos küzdelmét vívó, Lukácsot szinte kizárólag negatív kontextusban emlegető tanárnő, aki viszont, érdekesmód, épp a folyamatos kritikáival kelti föl diákja érdeklődését Lukács iránt. A közgazdászhallgató egyetemista filozófiai olvasmányjegyzékében még szerepelnek az akkor már éppen kiátkozott Lukács-tanítványok művei, középpontban

Heller mindennapi élet-monográfiájával és Márkus antropológia-tanulmányával. A filozófus bölcsészhallgató curriculumában Lukács művei képviselve vannak ugyan, a tanítványairól azonban már alig esik szó; filozófiatörténet szigorlatára mégis Heller régi filozófiatörténeti előadásai nyomán született jegyzetből készül, érdeklődő hallgatóként pedig hozzájut egy Fehér–Heller-interjú szövegéhez és megszerzi a híres-hírhedt *Überhaupt*-kötet kéziratát is. Esztétika szigorlati vizsgájának egyik tétele a „szocialista realizmus”; a visszaemlékező bevallja, nem biztos benne, hogy ezt a tételt húzva ma vajon átmenne-e ezen a vizsgán. Pályakezdő filozófus, amikor belehallgat a nyolcvanötös Lukács-centenárium központi ünnepi konferenciájába, elviselhetetlennek érezve Lukács államosításának ezt a kiemelkedő diadalünnepét. Nyolcvannyolcban – egészen pontosan nyolcvannyolc május 30-án – Frankfurtban, Habermas kollokviumi körének vacsoráján, a Dionysos étteremben ismerkedik meg Hellerrel, hogy aztán a magyar és nemzetközi konferenciaüzem számos rendezvényén együtt szerepelhessen vele és csodálhassa meg őt; Márkussal ellenben mindössze egyetlen alkalommal találkozik, egyébként Vajda nagydoktori védésén az Akadémián. Frankfurti ösztöndíjas, amikor Habermasnak a kilencven-kilencvenegy téli szemeszterben a huszadik század filozófiájáról tartott előadása után – ebben, az egykori hallgató jegyzeteinek tanúsága szerint, Habermas Márkust nevezi a Budapesti Iskola legjelentősebb gondolkodójának –, a fogadóórán hasztalan próbálja megbeszélni a gondolkodóval, vajon mi lehet számára olyan rokonszenves Márkus bölcséleti habitusában. A tárgyalat és elemzett gondolatokba ott vannak hát beleszöve-beletitkolva a személyes szerzői élettörténet adalékai.

Az önéletrajzi jelleg a kötet – Lukács Marxhoz vezető útját szellemi életrajzként értelmező nyitótanulmányra finoman visszautaló – zárótanulmányában válik kivált szembe-tűnővé: ez a Lukács Szent István parkbeli szobrának eltávolítása ellen tiltakozó tüntetésen fölolvastott beszéd az „Utam Lukács Györgyhöz” címet viseli.

Weiss jellegzetesen szövegközeli filozófiát művel. Filozofálni az ő számára, elsősorban és minden mást megelőzően: filozófiai szövegekkel foglalatoskodni. Odahajolni a szövegek fölé, figyelmesen elolvasni őket, szétszedni és összerakni a gondolatmenetüket, más szövegekkel kapcsolatba hozni őket. A szövegközeli filozofálás pedig sok idézettel operáló eljárást eredményez. Nem gyűjtöttük ki az idézeteket és nem próbáltunk pontos számitásokat végezni, ránézésre mégis azt mondanánk: a kötet szövegének jó egyharmada vagy talán a fele is idézet: az éppen elemzett gondolkodó megfelelő művéből vett rövidebb-hosszabb szövegrészlet. A tudományos-analitikus filozófia normáit követő folyóiratok – mint amilyen újabban a szakma meghatározó közlönye, a *Magyar Filozófiai Szemle* is – a hosszabb, azaz négy-öt sornál terjedelmesebb idézeteket a törzsszövegtől egy-egy sorral elválasztva, behúzva, kisebb betűtípussal szedve szerepeltetik. Ha Weiss kötetét a *Szemle* szerkesztési elvei alapján tördelték volna, a kötet tükre, mit mondjunk, egészen másként nézne ki.

A maga szövegközeli módszerének előképét Weiss, egyébként, épp Lukácsnak és tanítványainak munkásságában fedezi föl. Mint fölhívja rá a figyelmet, Lukács már a marxizmus antidogmatikus fordulatát sürgető és reneszánszát bejelentő ötvenhatos filozófusvita zárszavában is egy új szövegolvasási kultúra igényét fogalmazza meg: az immanens szövegolvasás gyakorlatának és tanításának jelentőségét hangsúlyozza. Ez az új olvasási kultúra, a filozófiai szövegekhez közelebb merészkedő módszer, amely, elsősorban a Budapesti Iskola gondolkodóinak műveiben, a hatvanas években elterjed, a hetvenes-nyolcvanas években meghozza a maga eredményeit. Nos, Weiss módszerét nyilvánvalóan más, elsősorban német hatások is alakították. Könyve olvastán azonban nem tudunk ellenállni a gondolatnak, hogy művének hősei, lám, egyben valahogyan a mesterei is.